

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA PSİKOLOJİK BİR
OPERASYON OLARAK CİHAD-I EKBER İLANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

114611019

MELTEM KOL

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. AYHAN AKTAR

İstanbul, 2017

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA PSİKOLOJİK BİR OPERASYON
OLARAK CİHAD-I EKBER İLANI

THE PROCLAMATION OF THE GREAT JIHAD IN WORLD
WAR I AS A PSYCHOLOGICAL OPERATION

MELTEM KOL

114611019

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. AYHAN AKTAR

JÜRİ ÜYESİ: DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ

JÜRİ ÜYESİ: YRD. DOÇ. DR. BÜLENT SOMAY

TEZİN ONAYLANDIĞI TARİH: 21.04.2017

SAYFA SAYISI: 143

ANAHTAR KELİMELELER: I. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı ve İslam, Cihad-ı Ekber İlanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İslamcılık

KEY WORDS: World War I, World War I and Islam, Proclamation of Jihad, Comity Union and Progress and Islamism

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra 14 Kasım 1914 tarihinde Cihad ilan etmesi, din ve siyaset ilişkisine önemli bir örnek oluşturur. Cihad-ı Ekber, inanç sistemlerinin toplumsal hareketleri canlandırmadaki rolünü gösteren bir tecrübedir. Bu ilişkiden yola çıkan çalışma, 1914 yılında Osmanlı Devleti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumsal seferberliğin sağlanmasında cihad ilanına yükledikleri rolü tartışır. Birinci Dünya Savaşı eşiğinde, Osmanlı basınına, Cihad-ı Ekber ilanını Osmanlı kamuoyuna anlatma görevi yüklenmiştir. Basın yoluyla, toplumsal psikolojinin savaşa hazırlanması amaçlanır. Bu şekilde, kutsal bir göreve hazırlanan kamuoyunda savaş karşıtı görüşleri dile getirmek ikinci planda kalacağı için, Osmanlı yöneticileri ortaya çıkan muhalif görüşlerin de önünü kesmiş olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu süreçte müttefiki Almanya ile birlikte hareket ederek, cihad ilanının bütün dünya Müslümanları arasında yankılanmasını hedeflemiştir. Bu çalışma, Cihad-ı Ekber'in kamuoyuna duyurulmadan önce, kurgulanma sürecini göstermeye çalışır. 14 Kasım günü şahit olunan söylem, ritüel, dini motifler, toplumsal örgütlenme gibi değişkenlerin üstündeki İttihat ve Terakki dokunuşunu ortaya çıkararak, Cihad-ı Ekber'in neden psikolojik operasyon olarak görüldüğü sorusunu cevaplayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İslam, Cihad-ı Ekber İlanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İslamcılık

Abstract

The Ottoman proclamation of the Great Jihad (Cihad-ı Ekber) in World War I in 1914 sets a good example of the relation between religion and politics. The Great Jihad is also a historical attempt which shows the role of religious belief systems in motivating social movements. In this context, the following study argues the role of proclamation of jihad carried out by the Ottoman leaders – Comity of Union and Progress- in legitimizing the social mobilization. During the period after outbreak of war in Europe and the Ottoman empire's entry, the Ottoman press adopts an Islamic rhetoric and explains to public opinion the necessity of jihad to save the Islam and Muslims around the World. Thus, the Ottoman press is used in order to prepare the psychology of the masses for the new war. In that way, the Ottoman leaders not only block the dissenter opinions but also encourage the Ottoman-Muslim masses by giving them a sacred reason to fight for. The Ottoman leaders and its allied Germany act in unison in the aim of proclaiming this jihad to all Muslim living outside Anatolia. By exploring the touch of Comity of Union and Progress on the factors like discourse, ritual, religious motifs, social organization observed on 14 November 1914, during the jihad demonstrations, this study tries to show the construction process of the Great Jihad and answers why the Great Jihad is perceived as psychological operation.

Key Words: World War I, World War I and Islam, Proclamation of Jihad, Comity Union and Progress and Islamism

Teşekkür

Bu tezin yazılış serüveni, sadece bireysel bir süreç olmayıp, birçok destek barındırmaktadır. En büyük teşekkürüm ise sevgili danışmanım Prof. Dr. Ayhan Aktar'a olacaktır. Kendisi, bu konuyu çalışmamı önerdiğinde, aynı zamanda şimdiye kadar keşfetmemiş olduğum bir alanın da kapılarını aralamış, bu vesile ile tarih disiplininin sınırlarında dolaşma fırsatını sunmuştur. Daha önce üzerinde düşünmediğim bu konu için Osmanlıca öğrenmem gerektiğini söylediğinde, kimi zaman “yapabilir miyim” diye kendimi sıklıkla sorgulasam da sanıyorum kendisi ile çalışma fırsatını kaybetmemek bu konuda da itici bir güç olmuştur. Çalışmaya başladığımız ilk günden itibaren, katkısı olabilecek her türlü kaynağı benimle paylaşmış, benim ulaşamadığım kaynak ve kişilere ulaşmam konusunda hiçbir yardımı esirgememiştir. Ayhan Aktar'a ayrıca teşekkür etmek istediğim bir husus da tezin yazım aşamasında gösterdiği sabır ve anlayıştır. Bu aşamada karşılaştığım sıkıntıları sabırla dinleyerek, her defasında tavsiyelerini benimle paylaşmış ve cesaretlendirmiştir. Tezin daha iyi olabilmesi için gösterdiğim çaba, Ayhan Aktar'ın özenli yorumları ve desteğinden beslenmiştir.

İkinci teşekkürüm ise, özellikle Osmanlıca metinlerin deşifresinde bana büyük destek veren eşim İlker Kol'a olacaktır. Osmanlıca öğrenmemi hızlandırarak, benimle birlikte, kelime kelime, günlerce metinleri inceleyerek çalışmama büyük katkı sağlamıştır. Kendi çalışma temposu içinde, bu konuda bana ayırdığı vakit benim için çok kıymetlidir. Deşifreler hususunda, ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Nurullah Nehir Bey'e okumakta güçlük çektiğim telgrafların deşifresinde yardımcı olduğu için teşekkür ederim.

İsmi anmak istediğim diğer bir isim ise lisans hayatım boyunca bana her türlü desteği veren ve yüksek lisans eğitimimde beni her zaman yüreklendiren değerli hocam Prof. Dr. Ali Ergur'dur. Fikir ve tavsiyelerini aktarmaktan hiçbir zaman kaçınmadan, manevi desteğini her zaman hissettirmiştir.

Bu çalışmamı sevgili babam Turgay Keski'nin anısına ve O'nun yokluğunu bana hissettirmemek için elinden geleni yapan sevgili annem Feriha Keski'ye ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
GİRİŞ	1
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ VE CİHAD-I EKBER	10
1.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI EŞİĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN KARAR ALMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR	10
1.1.1 Balkan Yenilgisi ile Demografik Yapıdaki Değişim.....	12
1.1.2 1914'de Osmanlı Ordusunun Mali, Fiziki ve Askerî Durumu	17
1.2. MÜTTEFİKLERİN BELİRLENMESİ.....	23
1.3 SAVAŞ ÖNCESİ YENİ BİR OSMANLI YURTTAŞ MODELİ YARATMA SÜRECİ ..	28
1.3.1 Seferberlik İlanı	30
1.3.2 “Haklı Savaş” Anlatısı ve Kamuoyu Oluşturulması.....	32
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE CİHAD MOTİVASYONLARI VE 14 KASIM 1914 CİHAD-I EKBER İLANI	38
2.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İSLAM DÜNYASI VE HALİFELİK.....	38
2.1.1. İslamiyet'te Cihad Kavramı.....	46
2.1.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad İlanlarına Tarihi bir Bakış.....	51
2.2. BİR PSİKOLOJİK OPERASYON OLARAK CİHAD-I EKBER İLANI .	57
2.2.1 Cihad İlanı'nın Hazırlık Süreci.....	61
2.2.2 Cihad İlanı'nın Osmanlı Kamuoyuna Duyurulması	72
2.2.3. Cihad Söylemi Üzerinden Kolektif Kimlik Oluşturma Çabaları.....	88
2.2.3.1 Hıristiyan Müttefiklere Kolektif Kimlik İçinde Yer Bulma Çabaları.....	96
2.2.3.2. Cihad Söyleminde Bölgesel Farklar.....	105
3. CİHAD-I EKBER VE SÖYLEM DEĞERLENDİRMESİ.....	112
3.1. CİHAD SÖYLEMİ İLE TOPLUMSAL ROLLER VE AKTÖRLER ARASINDAKİ İLETİŞİMİN KURULMASI.....	113

3.2 CİHAD SÖYLEMİ VE STEREOTİPLEŞTİRME	119
3.3 CİHAD SÖYLEMİ İLE TOPLUMSAL MOTİVASYONUN İNŞASI.....	123
3.3.1 Fedakârlık Söylemi	124
3.3.2 İslamiyet'in Yeniden Doğuşu	127
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	133

Giriş

Birinci Dünya Savaşı gerek Osmanlı İmparatorluğu için ve gerekse savaşan diğer devletler için önemli bir “topyekûn savaş” tecrübesidir. Sadece askeri düzeyde değil, toplumsal düzeyde de hem vatandaşların hem yöneticilerin yeni roller kazandığı ve bu roller bağlamında yeni politikaların geliştirildiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti bu savaşta Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile müttefik olmuştur. Bu üçlü ittifak, Osmanlı Devleti’nin savaş boyunca alacağı kararların, müttefiklerinin takip ettikleri politikalar ile örtüşmesini gerekli kılar. Hem Osmanlı vatandaşlarının hem yöneticilerinin hem de müttefik güçlerin, savaş boyunca ortak bir söylem altında buluşmaları gerekir.

Bu bağlamda, bu çalışma, vatandaş, yönetici ve müttefiklerin, oluşturmaya çalıştığı ortak savaş söylemini deşifre çabası olarak da görülebilir. Çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda kendi vatandaşları üzerinde uygulamaya çalıştığı kontrol mekanizmaları arasında öncelikli yer kaplayan 14 Kasım 1914 tarihli Cihad İlanı oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin savaş sürecinde kendi kamuoyunu savaş lehine evirmek için harcadığı çabaların en somut hali olan Cihad-ı Ekber İlanı’nın, hangi şartlar altında, hangi amaçlar doğrultusunda hazırlandığını ortaya koymak, İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Devleti’nin, kendi halkı üzerinde uygulamaya çalıştığı psikolojik operasyonu tanımlamaya yardımcı olacaktır.

Cihad ilanını, Osmanlı Devleti’nin tarihi boyunca ilan ettiği diğer cihad çağrılarından farklı bir yere koyarak bir psikolojik operasyon olarak adlandırmamızın altındaki temel argüman, bu ilanın savaş zamanında Osmanlı

sınırları dahilinde ve haricindeki Müslüman grupları etkilemek için, belli başlı bilgilerin aktarımıyla gerçekleşen bir ikna yöntemi olarak kullanılmasıdır. Bu da en basit anlamda, psikolojik operasyonun tanımına denk gelir. Kitle iletişim araçlarıyla, iktidarın ideolojisi tarafından kurgulanan gerçeklik, iktidarın istediği oranda kamuoyuna aktarılır. Böylelikle iktidar, kendi ideolojisini sürdürme imkânı yaratır.¹ Birinci Dünya Savaşı, psikolojik harbin önemini ortaya çıkaran topyekûn bir savaş tecrübesidir. İhtiyaç duyulan seferberliğin elde edilebilmesi ve kamuoyu desteği için psikolojik harp faaliyetlerine savaştan iki taraf da başvurmuştur. Sadece yoğun çatışmaların yaşandığı birincil cepheler değil, İran gibi ikincil cephelerde de psikolojik harp faaliyetleri uygulanmıştır.²

Cihad-ı Ekber, Birinci Dünya Savaşı anlatımında, genel olarak Almanya ve Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı idaresi altındaki Müslüman coğrafyalarda ve Hindistan ile Afganistan gibi Osmanlı dışı İslam ülkelerinde yürüttüğü propaganda çalışmasının bir parçası olarak ele alınır. Bu doğru bir tespittir. Ancak, 1914 yılındaki siyasi dinamikler, cihad çağrısı için gerekli arka planı tam anlamıyla oluşturmaz. Çünkü genel anlamda gayri-müslimlere karşı savaş olarak bilinen cihad³, Birinci Dünya Savaşı'nda bu tanımlamanın biraz dışına çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan devletlerle müttefik olması, Müslüman Araplar ile anlaşmazlıklara rağmen Cihad-ı Ekber'e başvurması, bu çağrıyı psikolojik bir operasyon olarak ele almamıza zemin hazırlar. Osmanlı Hilafeti'nin meşruiyeti aleyhinde sayılabilecek şartlar, 14 Kasım tarihli Cihad-ı Ekber'i, geçmiş cihad

---

¹ Savaş Çoban, "İktidar'ın Medyası" içinde *Medya ve İktidar: Hegemonya, Statüko, Direniş.* haz., Esra Arsan, Savaş Çoban (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014), 27.

² Mehmet Mert Çam, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri" T.C Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul, 2016), 3.

³ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu* (Ankara: Vadi Yayınları, 2004), 157.

ilanlarından farklı kılar. Son cihad çağrısı, Osmanlı yöneticilerinin ve basınının devreye sokulmasına dayanan sistematik bir çalışmanın ürünüdür. Fuat Dündar, Anadolu'nun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin az tanıdığı bir coğrafya olduğuna dikkat çeker. Osmanlı yönetiminin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmesi ile birlikte, bu coğrafyanın Cemiyet'in yeni politikaları doğrultusunda araştırılması gerekmiştir. Cemiyet, üç aylık periyotlarla hazırlanan nüfus cetvelleri ve haritalar ile Anadolu'nun etnik ve dini yapısı ile nüfus yoğunluğunu öğrenmeyi hedeflemiştir.⁴ Diğer bir deyişle, İttihat ve Terakki liderleri, coğrafi ve demografik verileri değerlendirerek, bu verileri cihad operasyonunda dolaylı olarak kullanmışlardır. Çünkü bu nüfus cetvelleri ve haritalar, Anadolu'daki Türk ve Müslüman olmayan köylerin saptanmasına olanak sağlayarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tasarladığı nüfus dağılımını gerçekleştirmesine izin vermiştir. Türk ve Müslüman olmayan gruplar Anadolu'nun kıyı bölgelerinden uzaklaştırılarak Türk ve Müslüman nüfus arasına yerleştirilmiştir. Dündar, bu şekilde açıkladığı nüfus dağılımına “azınlık morfolojisi” adını verir: “Tüm kıyıları Müslüman ve Türklerle çevrili ve iç bölgelerinde de Türklerin arasında bire on veya yirmi nispetinde bulunacak bir azınlık morfolojisi” dir.⁵ Balkan Savaşları sonucunda gelen göç dalgası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iskân politikası, Anadolu'da gayri-Müslim nüfusu Müslüman-Türk nüfusun arasına dağıtarak, Anadolu nüfusunun Müslüman kimliğini öne çıkarmıştır.

---

⁴ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 171.

⁵ Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 172.

Demografik yapıdaki değişimin cihada ortam hazırlayan niteliği dışında, cihad konusunda Osmanlı kamuoyunu kararsız bırakacak bir konu vardır. Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu gibi Hıristiyan devletlerle müttefik olması Müslüman Osmanlı halkında kafa karışıklığı yaratabilir. Bu şartlar altında ilan edilen cihad, doğuştan çelişkiler barındırmaktadır. İki Hıristiyan devlet ile müttefik olan bir Müslüman devletin, diğer Hıristiyan devletlere karşı cihad ilan etmesi, bu cihad coşkusunun Hıristiyan devletler ile paylaşılması ve kutlanmasının arkasındaki motivasyon merak uyandırır. Bu soru işareti, çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Ortaya çıkan paradoks karşısında, Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaları deşifre etmek çalışmanın temel amaçlarından biridir. Cihad, hem kamuoyunu harekete geçirecek kadar etki yaratmalı, hem de cihad tanımının dışında kalan ve geleneksel Müslüman Osmanlı vatandaşı için sorun çıkarabilecek yönleri, kamuoyunun dikkatinden kaçmalıdır. Bu çalışma, operasyonun nasıl hazırlandığına ve kamuoyuna nasıl anlatıldığına bakarak, çok uzun yılların tartışma konusu olan din ve siyaset ilişkisinin bir boyutunu da dolaylı olarak incelemiş olacaktır. Diğer bir deyişle, iktidarın geçmiş inançlar ve gelenekler üzerinden yarattığı meşruluk kurgusu aracılığıyla politikalarını hayata geçirmesi söz konusudur.⁶

Tezin ilk bölümünün odak noktası, Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti'nin siyasi konjonktürünü çerçevelemek üzerinedir. İttihat ve Terakki hükümetinin cihad ilan etmesine yol ačan sebepler, dönemin siyasi arka planı ile birlikte değerlendirilerek çalışmanın temel hipotezi olan "ilanın bir

---

⁶ Michel De Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi I*, çev., Lale Arslan Özcan (Ankara: Dost Kitabevi, 2009), 293.

psikolojik operasyon olarak kurgulanıp, sanki bir reklam kampanyası hazırlar gibi kamuoyuna duyurulması” iddiasının büyük resimde belirginleştirilmesi amaçlanmaktadır. 1914 yılında Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri yönetici kadrosunun çoğunluğunu oluşturan İttihat ve Terakki hükümetinin karar alma süreçlerinde etkili olan unsurları, toplumsal ve ekonomik boyutta ele alarak, operasyonun ilk aşamasını oluşturan durum analizi, amaçların ve stratejilerin saptanma süreçleri incelenecektir. Altı çizilmek istenen ikinci durum ise, İttihat ve Terakki yönetimine mensup Osmanlı siyasi ve askeri liderlerinin hâkim ideolojisinin, “uluslararası hukuka erişimi olan, egemen ve siyasi olarak bağımsız olmak” anlamında modernleşme olduğu⁷ varsayımı ile yola çıkıldığında Cihad İlanı’nın, gerçekte modern siyasetin pragmatizminin izlerini taşıdığını göstermektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, Balkan Savaşları’ndan sonra değişen nüfus kompozisyonunu da göz önüne alarak, hem Anadolu coğrafyasında hem de Osmanlı Devleti dışında yaşayan Müslüman nüfusa, Birinci Dünya Savaşı’nda savaşmak için hangi gerekçeleri sunduğuna da ilk bölümde bakılacaktır. Çünkü Osmanlı halkının Balkan Savaşları’ndaki insan kaybı çok büyüktür. Bu sebeple, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı kamuoyuna Balkan Savaşları’nda Müslümanların başına gelen felaketlerin intikamını almak için bir fırsat olarak sunulur. Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın düşünceleri, 1914 yılındaki savaşın, dini zeminini göstermek bakımından anlamlıdır. Enver Paşa, Balkan coğrafyasının bir Haçlı Seferi sonucu

---

⁷ Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 7.

kaybedildiğini ve son Haçlı Seferi'nin yarattığı sefaletin izlerinin her yerde görüldüğünü söyler:⁸

“Her yerde son Haçlı Seferi'nin yarattığı bu sefaletin izleri görülüyor. Düşmanın yaptığı, hem de İstanbul'un burnunun dibinde yaptığı bütün vahşeti size anlatabilseydim, uzaktaki zavallı Müslümanların başına neler geldiğini anlardınız. Ama kinimiz kuvvetleniyor: İntikam, intikam, intikam... Başka kelime yok.”⁹

Bu sözler, Balkan Savaşları'nı bu çalışma için önemli kılmıştır. Burada mercek altına alınan cihad retoriği, Balkan Savaşları'nda oluşmaya başlamıştır.

14 Kasım 1914 tarihli Cihad İlanı, sadece Osmanlı vatandaşlarına yönelik değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Müslüman toplulukları da kapsayan bir çağrıdır. Böyle geniş çaplı bir cihad çağrısı, özellikle İkinci Abdülhamid döneminde canlanan Osmanlı Hilafet makamının, Osmanlı Devleti sınırları dışındaki Müslüman coğrafyalar üzerindeki etkisi ile ilişkilidir. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti sınırları içinde, “parçalanma” ve yok olma tehdidi karşısında, vatandaşları bir arada tutabilecek “ortak manevi değerlerin ve ortak ruh halinin yaratılması”¹⁰ çabalarına bakılırken, ikinci bölümün temel tartışma konusu, bu ortak ruh halinin sınır dışındaki coğrafyalarda da elde edilmesi endişesidir. Halife ve onun emri olan cihad çağrısı aracılığıyla Müslüman dünya ile kurulmaya çalışılan köprüyü daha iyi kavrayabilmek için, cihad kavramının İslamiyet'teki ve Osmanlı tarihindeki rolü irdelenecektir. Osmanlı Devleti tarihinde birden fazla cihad tecrübesi bulunur. Ancak bu çalışmada, 14 Kasım 1914 tarihli Cihad-ı Ekber'in diğer cihad ilanlarına göre daha kapsamlı, daha gösterişçi bir politika

⁸ Enver Paşa, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, yay. Haz. M. Şükrü Hanioglu , 242 aktaran Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu* (İstanbul: Su Yayınları, 2001), 106.

⁹ Enver Paşa, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, yay. Haz. M. Şükrü Hanioglu (İstanbul: Der Yayınları, 1989), 242.

¹⁰ Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, 121.

üzerine kurulduğu iddia edilir. Çünkü bu ilanın kamusal alandaki yansımaları, Osmanlı Devleti'nin ve halifenin prestijini ve gücünü hem kendi vatandaşlarına hem de İtilaf güçlerine göstermek için kullanılır. Bu bağlamda, çalışmanın son bölümünde İttihat ve Terakki iktidarının cihad ilanı üzerinden sürdürdüğü kamusal senaryo incelenecektir. James Scott, kamusal senaryoyu şu şekilde açıklar:

“Kamusal senaryo, kabaca, hâkim elitlerin, kendilerini görünmek istedikleri gibi gösteren oto-portreleridir. Hâkim elitlerin başkalarını gösteri yapmaya zorlama iktidarına sahip oldukları düşünülürse, kamusal senaryonun söylemi kesinlikle bir tarafa meyilli bir tartışmadır. Yalnızca bir yalanlar ve aldatmacalar yumağı olma olasılığı yoksa da son derece taraflı ve kısmi bir öyküdür. Kamusal senaryo etkileyici olmak, hâkim elitlerin iktidarını olumlamak ve doğallaştırmak, hâkimiyetlerinin kirli çarşaflarını gizlemek ya da örtmece sözlerle bulanıklaştırmak için tasarlanır.”¹¹

Üçüncü bölüm, bu bağlamda 14 Kasım 1914 tarihinde cihad ilan edildikten sonra, Müslüman nüfus üzerine giydirilmek istenen kolektif kimliğin, cihad mitinglerinde nasıl hayata geçirildiğine bakacaktır. Gösterilerin inandırıcılığı, iktidarın denetimi altında olmalarını gerektirir. Bunun yanı sıra, gösterileri gerçekçi kılacak duygu kodları belirlenir. Bu kodlar, tekrar ve taklit edildikçe, gösteriler, iktidarın eliyle değil, çaba sarf edilmeden, otomatik olarak gerçekleşen bir tepki gibi algılanır.¹²

Cihad-ı Ekber için belirlenen kodlar; Müslümanlara yapılan haksızlık, zulüm, sömürü ve intikam olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi kendi kamusal senaryosunu bu kodlar üzerinden hayata geçirmeye çalışır. Nitekim milliyetçi politikaların ve söylemlerin kitleleri harekete geçiremeyeceği durumlarda da İslamiyet kitleleri harekete geçirmek için başvurulacak ilk kaynak olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisi, Yusuf Akçura'nın da belirttiği gibi vatan ve

¹¹ J.C.Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 48-49.

¹² Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, 63.

Osmanlılık ile başlayan ve başarısızlıkla sonuçlanan politikalar ardından İslamcılık ideolojisine kaymıştır:

“Osmanlı milliyeti siyasetinin başarısızlığı üzerine İslamiyet politikası meydana aldı. Avrupalıların Panislamizm dedikleri bu fikir son zamanlarda Genç Osmanlılık’tan yani Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğdu. Evveleri en ziyade “vatan” ve “Osmanlılık” – yani vatanda meskûn bütün halktan mürekkep bir Osmanlılık- nidalarıyla işe başlayan Genç Osmanlı şair ve siyasilerinden birçoğunun üzerinde durdukları nokta “İslamiyet” oldu. [...] İslam unsurlarını- evvela Osmanlı memleketindekileri, sonra bütün yerküredeki- soy farklılıklarına bakmayarak dindeki ortaklıktan istifade ile birleştirmeye, her müslimin en küçük yaşında ezberlediği “Din ve millet birdir.” kaidelerini kanıksamış bütün Müslümanları zamanın millet kelimesine verdiği mana ile bir “millet-i vahide” (tek millet) haline koymaya çalışmak lüzumuna inandılar.”¹³

İkinci bölümde ortaya çıkarılmak istenen, özetle, “din dolayımı”¹⁴ siyasetin Birinci Dünya Savaşı’nda başvurduğu mecralardır. Din, Osmanlı halkı ve savaş arasında bağlantı kurmayı sağlayan bir kavram olarak ele alınmıştır. İttihatçı siyaset geleneğinin milliyetçi politikaları devreye sokarken halkın İslami hassasiyetlerini kullanmaları gerektiğinin farkında oldukları gösterilecektir.¹⁵ Cihad-ı Ekber, Birinci Dünya Savaşı’nda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ihtiyaç duyduğu insan gücünü toplayabilmek için uygulamaya koyduğu politikanın İslami dış görünümüdür. İlk bakışta, bu durum en arkaik, en klişe ve belki de modası geçmiş politikaların başında geliyor gibi görünse de bu mirasın etkileri hala güncelliğini korumaktadır. Cihad-ı Ekber’in, Osmanlı Devleti’nin Hıristiyan devletlerle müttefikliğinden kaynaklanan çelişkisi, cihad mitinglerini bu çalışma kapsamında daha önemli bir yere taşır. Osmanlı yöneticileri, bu mitingler aracılığıyla Müslümanlar arasında ortak bir ruh yaratma amacının yanı sıra, Hıristiyan müttefiklerine de cihad sürecinde uygun bir yer bulmak zorundadır. Almanya ve

¹³ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, düz. Mustafa Yeni (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 17-19.

¹⁴ Ayhan Aktar, “Yüzbaşı Torosyan'ın Adı Yok” içinde *Yüzbaşı Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne*, düz. Ayhan Aktar, çev. Gizem Şakar (İstanbul: İletişim, 2012), 34.

¹⁵ Aktar, “Yüzbaşı Torosyan'ın Adı Yok” , 34.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Müslüman Osmanlı kamuoyu gözünde, cihad ilan ettikleri diğer Hıristiyan devletlerden ayrı tutmak gerekir. Bu gereklilik karşısında Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği stratejilere bu bölümde değinilecektir. Hıristiyan müttefikler için imaj düzenlemeleri ve cihad için geliştirilen bölgesel alt politikalar, operasyonun farklı aşamalarını oluşturur. İkinci bölümde bu farklı alt politikalar da ele alınacaktır.

Bu çalışmada öne sürülen psikolojik operasyon iddiası, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin okumaların yanı sıra, esas olarak Osmanlı basınının bir döneminin sistematik incelenmesi ile ilişkilidir. 1914 yılının Kasım ayına ait günlük Osmanlı gazeteleri ve tamamlayıcı olarak konuyla bağlantılı arşiv belgeleri incelenmiştir. İttihat ve Terakki döneminin sansür politikasından ötürü, seçilen gazetelerin çoğunluğu İttihat ve Terakki ideolojisini yansıtan gazetelerdir. Osmanlı gazeteleri, cihad ilanı hususunda ayrıntılı bir söylem ve içerik analizi yapmaya izin vermiştir.

Çalışmanın son bölümünde, Osmanlı basınında yayımlanan yazılar ve cihad mitinglerinde gerçekleşen nutukların analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu sayede, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden kısa bir süre sonra, içinde bulunduğu gerçek durum ile kamuoyuna aktarılan durumu arasındaki farklılıklar tespit edilmiştir. Böylelikle döneme ait tek sesli gazetelerin, Osmanlı kamuoyunu yönlendirmekte ne derece etkili olduğu saptanmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Sürecinde Osmanlı Devleti ve Cihad-ı Ekber

1.1 Birinci Dünya Savaşı Eşiğinde Osmanlı Devleti'nin Karar Alma Sürecini Etkileyen Unsurlar

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada aldığı kararlar, devletin 11 Kasım 1914'de fiili olarak savaşa girmesini gerektirmiştir.¹⁶ Savaşa giriş kararı, birçok tarihçi tarafından Almanya'nın siyasi nüfuzunun Osmanlı yöneticileri üzerindeki etkisinin sonucu alınmış bir karar olarak yorumlanmıştır.¹⁷ Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Avrupa devletlerini ve kendi siyasi, askerî ve ekonomik durumunu nasıl algıladığı mercek altına alındığında savaşa giriş kararının arkasındaki dinamikler belirginleşecektir.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için, İttihat ve Terakki yönetiminin siyasi, toplumsal ve ekonomi politikalarının hayata geçtiği sarsıcı bir süreç olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra II. Abdülhamid rejimine hemen son vermemiş fakat bir takım toplumsal hareketleri canlandırmıştır. Rumeli'de örgütlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kısa zaman içinde tüm yurt sathında örgütlenmesini tamamlamıştır. Buna rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumun bütün tabakalarına nüfuz ettiği de söylenemez. Cemiyet, askeri eğitim görmüş subay, doktor, öğretmen, avukat gibi meslek gruplarına mensup ve Balkanlardaki ayaklanmalar göç etmek zorunda kalan kitleler tarafından desteklenmiştir. Buna karşılık Arnavut ve Arap Müslümanlar ile yaşlı ve köylü nüfus arasında arzulanan desteği bulamamıştır.¹⁸ Berkes'in bahsettiği “yaşlı

¹⁶ Eric-Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 173.

¹⁷ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, 15.

¹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. hz. Ahmet Kuyaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 402-403.

ve köylü nüfus”, çoğunlukla Anadolu coğrafyasında yaşayan Müslümanlardır. Anadolu’nun Müslüman halkı, seferberlik ve savaş sürecinde Cemiyet için Osmanlı sınırları içinde desteği kazanılması gereken önemli bir nüfusu temsil eder.

İkinci Meşrutiyet ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte Osmanlı Devleti birtakım değişimlere uğramıştır. Uzun zamandır Osmanlı idaresindeki toprakların el değiştirmesi, 1911’de Libya ve hemen arkasından Balkan Savaşları’ndaki kayıplar, Osmanlı Devleti’nin, “yeni bir ideolojik formülün getirilmesinden çok, izlenen siyasette bir değişiklik yapmasına”¹⁹ sebep olmuştur. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik hala aynı anda kullanılmasına rağmen, üç unsurun genel politikada kullanım yüzdeleri değişmiştir. Feroz Ahmad, bu iç ideolojinin Balkan Savaşları’ndan sonra Osmanlı Devleti’nde nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışır:

“Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik eskisi gibi geçerliydi. (...) Türklerin sayıca İmparatorluğun en önemli ögesi haline gelmeleri milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Öte yandan, Araplarla uzlaşmak gerekiyordu, bunun için de başvurulacak yol İslamcılıktı. Padişah ve hanedan, gerek Müslüman olanların ve olmayanların, gerekse Türk olanların ve olmayanların bağlılıklarının odak noktası olmaya devam ediyordu. Osmanlıcılık ise eskiden olduğu gibi, üç unsur arasındaki karşıtlıkları çözmekte kullanılacaktı.”²⁰

Milliyetçilik ve İslamcılık etrafında şekillenen devlet politikası, devletin gayri-Müslim unsurları ile bağının kopmaması için Osmanlıcılığı da kullanmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nin demografik planda geçirdiği bu değişimler aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti için yeni programlar, yeni politikalar anlamına gelmektedir. Cemiyetin, genelde modern eğitim almış belli bir toplumsal katmanı temsil etmesi, farklı grup muhaliflerin aynı çatı altında örgütlenerek İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısına çıkmalarını kolaylaştırmıştır. Liberaller ve

¹⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 187.

²⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 187.

muhafazakârların İttihat ve Terakki düşmanlığı üzerine şekillenen muhalefeti sonucu Hürriyet ve İtilaf Partisi kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Partisi, 11 Aralık 1911 tarihinde yapılan ara seçimi kazanmasına rağmen 1912’de yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muhalefete baskıları sonucu mecliste çoğunluğu sağlayamamıştır.²¹ Balkan Savaşları devam ederken, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Bâb-ı Ali yönetimi arasında fikir ayrılığı da devam etmektedir. Kamil Paşa hükümeti barış antlaşmalarının yapılması için uğraşırken, Cemiyet, direnişe devam edilmesi gerekliliğini savunmuştur.²² 1 Ocak 1913’te Londra’da başlayan konferansta Osmanlı Devleti’nin, Edirne’nin Osmanlı toprağı olarak kalmasını da içeren önerileri kabul edilmemiştir. 17 Ocak 1913’te ise Büyük Devletlerin Edirne’nin Bulgaristan’a bırakılması hususunda Osmanlı Devleti’ne verdiği nota, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni Kamil Paşa hükümetine karşı harekete geçirmiştir.²³ Cemiyet, 23 Ocak 1913 tarihinde Bab-ı Ali’ye darbe düzenlemiş, kendi iradeleri doğrultusunda yeni bir kabine kurmuştur.²⁴

1.1.1 Balkan Yenilgisi ile Demografik Yapıdaki Değişim

Balkan yenilgisi Osmanlı Devleti için sadece Balkan coğrafyasındaki toprakların kaybı anlamına gelmez. Bu kayıplar Osmanlı Devleti’nin uluslararası siyasette gücünü kırmakla kalmamış aynı zamanda imparatorluğun, toplumsal hayata etkileri çok yönlü olan nüfus dinamiklerini de değiştirmiştir.²⁵ Osmanlıcılık,

²¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 158.

²² Ahmed, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 144.

²³ Ahmed, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 145-146.

²⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 165.

²⁵ Fuat Dündar, 1890’lı yıllarda Müslümanların Osmanlı nüfusunun % 76.2’ye ulaştığını söyler. 1912-1913 Balkan Savaşları’nda 640 bin kişinin Anadolu’ya göç ettiği bilinmektedir. Fuat

İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerinin bileşimi, bu tarihten sonra, söylem olarak İslamcılık dilini benimsemiştir. İslamcı retoriğin “ezilen Müslüman halk” referansının nirengi noktalarından biri Balkan Savaşlarındaki kayıplardır. Çünkü bu yenilgi Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı kamuoyunun hafızasındaki en taze, en somut fotoğraf olarak yer etmiştir. Balkan yenilgisi, Osmanlı kamuoyu için sadece gazetelerden okunan bir haber değil, bizzat tanıklık ettikleri bir tarihtir. Göç, sadece nüfus dengelerini değiştirmemiş, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı’nda kamuoyunu biçimlendirmek için tüketilecek olan yeni bir kültürel hafıza dağarcığı, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve bütün bunlar için gerekli olan gönüllüğü ortaya çıkarmıştır.

1912 tarihine gelindiğinde, zaten Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasında sahip olduğu toprakların büyük kısmı, ulus devlet inşa sürecinde devletin elinden çıkmıştır. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından gerçekleşen Berlin Konferansı’nda Osmanlı Devleti iki yüz bin kilometrekarelik bir yüzölçümü üzerinde yaşayan beş buçuk milyon nüfusu kaybetmiştir. Rumeli vilayetlerinin ve o bölgedeki Slav nüfusun terk edilmesi, imparatorluğu, François Georgeon’un deyimi ile “hem daha Asyalı hem de daha Müslüman bir görünüme büründürmüştür.”²⁶ C. E. Clement, II. Abdülhamid döneminde, imparatorluğun Avrupa topraklarının altı yüz bin kilometrekareden yüz yetmiş bin kilometrekareye düştüğünü söyler.²⁷ 1878 yılından önce, birçok gayri-Müslim uyruğu bünyesinde

---

Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 52.

²⁶ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), 122.

²⁷ Başak Kale, “Zorunlu Göçün 10. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri” içinde *Türkiye’nin Göç Tarihi: 14.yy’da 21.yy’a Türkiye’ye Göçler*, der. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 157.

barından İmparatorlukta, Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı, bu tarihten sonra % 75-80 oranına kadar ulaşmıştır. Bosnalı, Hersekli, Pomak, Çerkez, Arnavut ve Türkler 'den oluşan Müslüman gruplar Osmanlı topraklarına göçmeye devam etmiştir.²⁸ 1878 tarihinde Balkanlar'dan Osmanlı topraklarının içlerine doğru göçe zorlananlar arasında göç tecrübesini ikinci kez yaşayacak Müslüman topluluklar da yer almıştır. Bu grup içinde sayısı bir buçuk milyonu bulan Çerkezler, Kırım Savaşı sonrası Balkanlar'a yerleştirilmiş ve o dönem için Balkanlar'daki Müslüman nüfus kompozisyonunu önemli ölçüde etkilemişlerdir. Farklı kaynaklardan elde edilen bulgulara göre, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Müslümanlar, Balkan nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır. Bu oran, yüzyılın ikinci yarısında % 43'e yükselmiştir. Bu artış, Kırım ve Kafkas Müslümanlarının farklı Avrupa şehirlerine göç etmeleri ile açıklanmıştır. 1853-1878 yılları arasındaki göçmen nüfus, Balkanlar'daki Müslüman nüfusu yedi yüz bin ile sekiz yüz bin arasına taşıyarak, demografik yapıyı Müslümanlar lehine yeniden şekillendirmiştir. Ancak yüzyılın sonuna gelindiğinde, Balkanlar'a göç eden Müslüman kitleler, bu kez Anadolu'ya göç etmişlerdir.²⁹

1912-1913 Balkan Savaşları, Ekim ayında başlayarak 1913 Haziranı'na kadar Kırklareli, Selanik, Manastır, Yanya ve İşkodra gibi vilayetlerin sırasıyla Osmanlı sınırlarının dışında kalmasına sebep olmuştur. 29 Eylül 1913'de Bulgaristan, 14 Ekim 1913'de Sırbistan ve 14 Mart 1913'de Yunanistan ile yapılan antlaşmalar sonucu Birinci Dünya Savaşı eşiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa

---

²⁸ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur (Ankara: İmge Yayınevi, 2004), 232.

²⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003), 96.

sınırları netlik kazanmıştır. Yeni sınırlara göre, Osmanlı Devleti Avrupa topraklarının % 83'ünü, nüfusunun % 69'unu kaybetmiştir.³⁰ Yeni sınırlar, sadece Osmanlı Devleti için değil, yeni kurulan Balkan Devletleri için de nüfus planlamasını gerekli kılmıştır. Bu devletler, ulus-devlet politikaları doğrultusunda, nüfuslarında etnik türdeşlik arayışı içinde, Müslüman azınlıkları dışarıda tutmak ve kendi sınırları dışındaki soydaşlarını nüfuslarına dâhil ederek güçlenmek istemişlerdir. Balkanlar'dan Müslümanların, Anadolu'dan da gayri-Müslimlerin sürülmesi sonucunda, Balkan Savaşları sonunda mübadele antlaşmaları imzalanmıştır.³¹ “Bükreş Barış Anlaşması'nın mübadeleye ayrılan kısmında, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin ortak sınırının on beş kilometre içerisinde bulunan bölgedeki halkın-mallarıyla birlikte- değişimi karar altına alınmıştı.³²” Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile bu antlaşmalar geçerliliğini kaybedecek olsa da, mübadele konusu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azınlık sorununu çözerek, devleti Müslüman-Türk yurttaş modelinde şekillendirmesi için önemli bir fırsat doğurmuştur.³³

Balkan savaşları boyunca göçmenler önce İstanbul'a, daha sonra Anadolu'nun iç kısımlarına yerleşmişlerdir. Kara, deniz ve demir yolları ile başkente ulaşmaya çalışan Balkan göçmenleri, Selanik, Kavala, Avlonya, Varna, Köstence gibi liman şehirlerini toplanma yeri olarak kullanmışlardır.³⁴ Diğer taraftan, Babaeski ve civarından karayolu ile binlerce göçmen Marmara Ereğlisi'ne

³⁰ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 23-24.

³¹ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 66-67.

³² Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 188.

³³ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, 67.

³⁴ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 70.

götürülmüştür.³⁵ Çatalca, Tekirdağ, Ahtapolu ve Midye'den yüz bini aşkın göçmen İstanbul'a gelmiştir. Selanik, Makedonya ve Sırbistan çevresinden Anadolu'ya geçmek üzere toplanan göçmen sayısı otuz ile kırk bin dolayındadır. Belgeler, Osmanlı gemilerinin göçmen sayısını karşılamakta yetersiz kaldıkları için Mısır, Romanya, Avusturya, Rusya, İtalya ve İngiltere'den yardım ve kira karşılığında gemi talep edildiğini yazar.³⁶ 8 Mart 1913 tarihli *İkdam* gazetesi, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne ait bir vapurun Selanik'ten bin beş yüz ile bin altı yüz civarında muhaciri İstanbul'a getirdiğini ve söylentiye göre Selanik'te harekete hazır on iki binden fazla İslam muhacirinin olduğunu yazar.³⁷ Gazete, Belçika bandralı bir gemi ile limana üç yüz kadar muhacirin giriş yaptığını da haber vermiştir.³⁸ Osmanlı basınında İstanbul'a gelen göçmenlerle ilgili her gün yeni rakamlar verilmektedir. Ancak İstanbul'a ulaşan göçmenler hakkında toplu bir sayıdan bahseden en kapsamlı haber, 10 Nisan 1913 tarihli *İkdam* gazetesinde yer alır:

“Rumeli muhaceretini (...) muhtelifeye yerleştirilmesi meselesi ile iştilal etmek üzere Dâhiliye Nezareti'nde bir komisyon teşkil edilmiş olduğu malumdur. (...) gazetesinin salahiyetdar [yetkili] bir matbudan istihsal ettiği malumata göre komisyon, bu meselenin memleket için bir ehemmiyet-i hayatiyeye haiz olduğunu nazar-ı itibara alarak tetkikat-ı ciddiye icra etmektedir. Muhacirlerin kendilerine muvafık olan iklime ve arazi-i zirai hususundaki kabiliyetlerine naziren yerleştirilmeleri için mahalleler tesis edilmektedir. Bundan başka, komisyon-u muhacirinin yerleştirilmesi için senevi [yıllık] yüz bin lira itasına [verilmesine] madar olmak üzere ziraat bakanından iki buçuk milyon liralık bir istikraz akd edilecektir. Takribi bir esna-i tasdike nazaren şimdiki kadar Rumeli'den gelen muhacirlerin miktarı (200.000) kişiden ibaretmiş.”³⁹

Savaşın başında, özellikle Sırbistan'ın işgal ettiği vilayetlerden göç etmek isteyen muhacirlere İstanbul'a ulaşmaları hususunda, nakil masraflarının

³⁵ BOA. BEO, 4107/308009., 20 Teşrin-i Evvel 1328/ 2 Kasım 1912.

³⁶ Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, 73-80.

³⁷ “Selanik Muhacirleri İzmir'de”, *İkdam*, 8 Mart 1913 / 23 Şubat 1328.

³⁸ “Muhacir Vürudu”, *İkdam*, 8 Haziran 1913/ 26 Mayıs 1329.

³⁹ “Rumeli Muhacereti”, *İkdam*, 10 Nisan 1913/ 28 Mart 1329.

karşılanmasına yardım edilmiştir.⁴⁰ 1913 yılına gelindiğinde ise barıştan sonra Balkan devletleriyle oluşacak siyasi ilişkiler netleşmeden Balkanlar'daki Müslümanların göçe teşvik edilmemesine dair nizamname ve kanun maddeleri çıkarılmıştır.⁴¹ Nitekim göç, sadece bir grup insanın yer değişmesini ifade etmez. Muhacirlerin Anadolu'ya yerleştirilmesi sadece nüfus düzenlemelerini değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik düzenlemelerin de yapılmasını gerektirir.

İlhan Tekeli'nin "Balkanlaşma göçleri" olarak adlandırdığı bu yer değiştirme süreci, Balkan halkının kendi iradelerinden ziyade siyasi zorunluluklar sebebi ile gerçekleşmiş, İmparatorluğun kaybedilen topraklarında yaşayan Müslümanların, daralan sınırlar içinde Anadolu'ya sığınmaları ile sonuçlanmıştır.⁴² Bu göçlerin arkasındaki zorunluluğa dayanan nedenler ile yeni yaşam alanlarına uyum mekanizmaları arasındaki etkileşim, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki liderlerinin toplumsal seferberlik politikalarının psikolojik dayanağı olmuştur. Bu rakamlar, Osmanlı basını tarafından kamuoyuna anlatılan göç hikâyeleri ile birleştiğinde Birinci Dünya Savaşı'nda Müslüman-Türk Osmanlı yurttaşının davranış kalıpları şekillenmeye başlayacaktır.

1.1.2 1914'de Osmanlı Ordusunun Mali, Fiziki ve Askerî Durumu

1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı ordusunun ve halkının sadece Edirne vilayetinin geri alınışına sevinebilecekleri bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bu yenilgi

⁴⁰ BOA, HR.SYS, 2027/1_96., 22 Teşrin-i Sani 1328/ 5 Aralık 1912.

⁴¹ BOA, ŞD 38/10., 3 Nisan 1329/ 16 Nisan 1913.

⁴² İlhan Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" içinde *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, der. Ayhan Kaya, Bahar Şahin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 449-451.

ordunun yaşadığı sıkıntıları ortaya koyarken, olası yeni bir savaşa hem fiziki hem de psikolojik olarak tükenmiş bir ordu ile girildiği takdirde sonuçların Balkan mağlubiyetinden farklı olamayacağını göstermiştir. Diğer taraftan, Balkan mağlubiyetini Alman eğitim sistemi ile ilişkilendiren bir düşünce de ortaya çıkmıştır.⁴³ Bu düşüncenin temel sebebi, Alman subayların Osmanlı ordusunda danışman olarak faaliyet göstermelerinin Büyük Friedrich ve II. Wilhelm döneminden beri süregelenidir. 1894 yılından sonra da Alman subaylar Osmanlı ordusunda askeri ve askeriye teknik kurumlarında eğitmen olarak çalışmışlardır.⁴⁴ Bu askeri alt yapı ile Balkan Savaşları'na katılan Osmanlı ordusunun mağlubiyeti, Almanya'nın askeri prestijini sarsmıştır.⁴⁵

Balkan mağlubiyetinin diğer bir sonucu, Osmanlı Devleti'nin doğu Anadolu'daki prestijini ve gücünü kaybetmesidir. Askerî açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'ne sonradan yerleştirilen ve ilk defa Balkan savaşları ile zorunlu askerliğe tabi tutulan Müslüman Kürt aşiretlerin çocuklarının Osmanlı Devleti'ne güveni sarsılmıştır. Diğer Müslüman ve Hıristiyan askerler gibi, özellikle Rusya'nın mali teşvikleri üzerine Rusya'ya firar edenlerin sayısı çoğalmıştır. Rus vatandaşlığına başvurular arasında Ermenilerin çoğunlukta olduğu düşünülmektedir. Devlet ile gayri-müslimler ve bir kısım Müslüman grup arasındaki kopma, Müslüman Osmanlı nüfus arasında Balkan Savaşları'nda Rumlara karşı canlanan milliyetçi örgütlenmenin Ermenilere karşı da kullanılmasına sebep olmuştur.⁴⁶ Özetle, 1913 yılının sonunda Osmanlı Devleti

---

⁴³ Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, çev. Kadir Kon (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 16.

⁴⁴ Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, 12-13.

⁴⁵ Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, 16

⁴⁶ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Birinci Cilt Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 491-492.

hem Müslüman nüfusunun bir kısmının güvenini kaybetmiş, hem de gayri-Müslim nüfusun Osmanlı Devleti'nden kopmasını hızlandırmıştır.

1913 yılında Enver Paşa Harbiye Nazırı olmuştur. Alman diplomat Gerhard von Mutius, Enver Paşa'nın göreve gelişini, 1914 yılı itibari ile Osmanlı Devleti'nin askeri diktatörlük dönemi olarak nitelendirir.⁴⁷ Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması ile Osmanlı ordusunun reform çabaları için organize edilen Alman Askeri Misyonu'nun göreve başlaması arasında kısa bir dönem vardır. Alman Askeri Misyonu'nun tekrar ve daha kapsamlı bir görev üstlenmesi ile ilgili raporlar, 1913 yılında, Balkan Savaşları sürerken İstanbul'dan Almanya'ya gönderilmiştir. Savaş sebebi ile resmi görüşmeler ertelenmiş, ancak Ağustos sonunda geniş yetkilerle General Liman von Sanders Alman Askeri Misyonu'nun başına atanmıştır. 4 Aralık 1913'te ise Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki askeri yardımlaşma antlaşmasının maddeleri kamuoyuna duyurulmuştur. Bu misyonun özü, Osmanlı ordusunda Alman eğitimcilerin sayısının artırılması ve Osmanlı ordusundaki reformların devamlılığının sağlanmasıdır. Bu antlaşma doğrultusunda, askeri eğitim kurumları Liman von Sanders'e bağlanmıştır. Yabancı subayların atanması, devletin her bölgesinde teftiş yetkisi ve Birinci Ordu'nun örnek birlik olarak düzenlenmesi de von Sanders'in görev sınırları içindedir.⁴⁸

General Liman von Sanders Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ordusunun hem yönetici kadrosunu hem de geri kalanını analiz etmiş, raporlarında ordunun fiziki koşullarının yetersizliğini dile getirmiştir. Von Sanders, ilk olarak Enver Paşa'nın göreve geldikten sonra, kendisine siyasi rakip olarak gördüğü

---

⁴⁷ Serdar Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 308.

⁴⁸ Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi*, 24-28.

kişileri, Balkan Savaşları'ndaki başarısızlıklarını ve yaşlarını bahane ederek ordudan uzaklaştırdığını, bu kişilerin sayısının bin yüz civarında olduğunu belirtir.⁴⁹ Ellis Ashmead, eski kıta subaylarının ordudan tasfiye edilmesini İttihat ve Terakki yönetiminin en büyük hatası olarak yorumlar. Tasfiye edilen grubun yerini dolduracak kadar subay olmamasından dolayı, Birinci Dünya Savaşı başladığında orduda iki bin civarında açık olduğunu, bu durumun aynı zamanda psikolojik olarak da Osmanlı ordusunu etkilediğini söyler. Birbirini tanıyan kadronun dağıtılmasıyla, erlerin güveni sarsılmış, yeni gelen subaylar ordunun disiplininde büyük sorunlara sebep olmuştur. Benzer şekilde, eğitimlerini Avrupa'da almış subayların, teorik bilgilerine güvenerek Harbiye Nezareti'nde görevlendirilmeyi arzuladıklarını, kıtada kaldıkları zaman da diğer komutanları küçümsediklerini iddia eder.⁵⁰ Ashmead, yeni Osmanlı subayının tipolojisini şu şekilde anlatır:

“Pera ve İstanbul sokakları şık üniformalı genç subaylarla dolup taşıyordu, yapacak işleri olmayan bu subaylar vatanlarına hizmet vermekle övünüyorlar ve kendilerine kurmaylık kadrosunun açılmasını bekliyorlardı. Birçoğu cephenin yakınından bile geçmemişti, oraya gitmek durumunda kalan az bir kısmı da dönmek için fırsat kolluyordu. İstanbul'a döndükten sonra, Pera'nın uğrak mekânlarında kahve, likör ve sigara eşliğinde, kendilerine hayran hayran bakan bir grup insana ordunun acınacak vaziyetinden, orduyu mağlubiyete götüren sebeplerden bahsediyorlardı.⁵¹”

Bu iddialara ek olarak, von Sanders ordudaki bütün subayların depresyonda olduğunu, askerleri ile ilgilenmediklerini ve onlar üzerinde herhangi bir kontrol alışkanlıklarının olmadığını yazmıştır.⁵² Ordudaki tasfiyeler ise, seferberlik öncesinde yeterli sayının sağlanamaması nedeniyle talimlerin aksamasına sebep olmuştur. Taşradaki piyade bölüklerinin mevcutları, düzenli kontrol altında tutulan

⁴⁹ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 15.

⁵⁰ Ellis Ashmead Barlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, çev. Görkem Şengün, H. Büşra Yavuz (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 71-72.

⁵¹ Barlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, 72-73.

⁵² Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 14-17.

İstanbul'daki I. Kolordu'ya kıyasla sefer düzeyinin altındadır.⁵³ Alman Askeri Misyonunun ilk raporları Osmanlı ordusunun savaşa hazır olmadığı yönündedir.⁵⁴

Ordunun fiziki durumuna bakıldığında ise benzer çöküntü ile karşılaşılır. Hem askerlerin eğitim sorunu hem de askeri malzemedeki yetersizlik had safhadadır. Sınır birlikleri ihtiyaç duydukları mühimmatın ancak yarısına sahiptir. Topların cephanesi bitiktir. Batıdaki dört kolorduda önemli eksiklikler vardır. En önemlisi asker sayısındaki yetersizliktir. İkinci kolorduda iki bin civarında süvari eksiktir. Üçüncü Kolordu'nun üniformalarında eksikler vardır.⁵⁵ Birçok askeri birlikte erler hijyen problemi yaşamakta, hamam olmadığı için, bitlenme problemleri ortaya çıkmıştır. Mutfaklar kötü durumdadır. Atların çoğu Balkan Savaşları'ndan beri uyuzdur ve bakımları yapılmamıştır. Levazım depoları nerdeyse boşalmıştır.⁵⁶ Ordunun fiziki koşulları bu derece kötü durumdayken, Temmuz 1914 tarihinde, Liman von Sanders İstanbul'da, Hürriyet'in ilanı kutlamaları için bir askeri geçit düzenlemiştir. İyi giyimli ve tam teçhizatlı askeri birlikler tören için seçilmiş, sergilenen askeri disiplin, elçiler ve askeri ateşeler üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır.⁵⁷ Ancak bu durum, iç ve dış kamuoyunu, imparatorluğun savaşa hazır, güçlü bir orduya sahip olduğuna ikna etmek için hazırlanan bir imaj çalışması gibi gözükür. Nitekim bu imajın arkasındaki gerçek durum hakkında fikir sahibi olan gözlemciler, Osmanlı ordusunda reformların İstanbul dışında etkili olmadığına dikkat çekerler.⁵⁸ 23 Temmuz'da gerçekleşen bu gösteride, henüz Alman-Osmanlı ittifakı resmi olarak imzalanmamışken, Alman

---

⁵³ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 39.

⁵⁴ Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*, 312.

⁵⁵ Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Birinci Cilt Savaşa Giriş*, 135-137.

⁵⁶ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 17-18.

⁵⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul: Alkım Yayınları, 2006), 108.

⁵⁸ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 108

Elçisi Wangenheim, Alman subayların kısa bir zamanda, böyle bir tablo ortaya çıkarmasını harika bir sonuç olarak değerlendirir. Türk ordusunun dünyanın en büyük ordularından biri olduğunu, Alman subayların Türk askerinin sahip olduğu manevi güce inandıklarını ve böyle bir orduya sahip bir devlet ile müttefik olmanın Almanya için çok kıymetli olduğunu söyler.⁵⁹ Wangenheim'in ittifak görüşmeleri sırasında, 18 Temmuz 1914'de Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak yetersiz olacağını ve böyle bir müttefikliğin Almanya için ekstra bir yük getireceğini söylediği de bilinir.⁶⁰

Savaşın ağırlığını yüklenecek diğer ayak olan Osmanlı Donanması da Balkan Savaşları'ndan sonra zarar görmüştür. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, göreve başladığı zaman Balkan Savaşları'nda zarar gören gemilerin bakımının yapılmadığını ve liman dairelerinin kötü durumda olduğunu tespit ederek, bu iş için Bahriye üstsubayları arasından seçtiği kendi kadrosunu oluşturmuştur.⁶¹ Osmanlı donanması, ordunun aksine İngiliz ve Fransızların çalışma alanıdır. Fransız şirketi Chantier Normand'a altı destroyer, Creuzot fabrikasına da iki denizaltı sipariş edilmiştir. Ayrıca İngiltere'ye sipariş edilen Sultan Osman ve Reşadiye drenotlarının da 1914 senesinin sonu ve 1915 senesinin başlarında teslim edileceği hesaplanmıştır. Bu şekilde Yunan donanmasına karşı üstünlüğün Osmanlı donanmasına geçeceğine kanaat getirilmiştir. Bu gemilerin mürettebatının

---

⁵⁹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, der. Alpay Kabacalı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 130-131.

⁶⁰ Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 38.

⁶¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 103.

yetiştirilmesi de İngiliz Amiral Limpus ve Cemal Paşa tarafından hazırlanan bir program doğrultusunda gerçekleştirilecektir.⁶²

Avrupa'da savaş başladığında, gemilerin, İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemesi⁶³, kamuoyunun İngiliz aleyhtarlığı yönünde biçimlendirilmesine yardım etmiştir. 7 Eylül tarihinde New York'ta ikamet eden Hintli ve İranlı Müslümanlar bu kararı protesto amaçlı miting düzenlemişlerdir.⁶⁴ 1914 yılının Ağustos ayının henüz başında İngiliz danışmanlığında yeniden biçimlenen, Alman eğitimci ve danışman barındırmayan Osmanlı donanması, aynı ayın sonlarında, İngiliz Donanmasından kaçan Goeben ve Breslau isimli Alman zırhlılarının Yavuz ve Midilli adını alarak Osmanlı donanmasına katılması ve başlarına Alman Amirali Souchon'un atanması ile Eylül 1914'de tam anlamıyla değişime uğramıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı gemileri Alman ve Türk mürettebattan oluşan karma ekipler tarafından yönetilmiştir.⁶⁵

1.2. Müttefiklerin Belirlenmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin konumu, Avrupa Devletleri bakımından emperyalist sistem içinde onlara sağlayacakları katkı doğrultusunda önem kazanır. Osmanlı Devleti'nin İtilaf ya da İttifak devletleri ile savaşa girmesi ve yahut tarafsız kalması, bu düzende ortaya çıkaracağı sonuçlara göre

---

⁶² Cemal Paşa, *Hatıralar*, 113-114.

⁶³ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2000), 170.

⁶⁴ Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, 171.

⁶⁵ Daniel Panzac, *La Marine Ottomane: De l'Appogée à la Chute de L'Empire (1572-1923)* (Paris: CNRS Editions), 476.

⁶⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 170.

belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin müttefiklerini belirleme süreci 28 Haziran 1914 tarihinde, Avusturya veliahdının öldürülmesi ile başlamış, 1914 Ağustos'una kadar yoğun diplomatik görüşmeler ile devam etmiştir. Bu görüşmeler nihayetinde, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Osmanlı Devleti arasında gizli olarak ittifak antlaşması imzalanmıştır.⁶⁶

Osmanlı-Alman ittifakının ortaya çıkışı başlıca ele alınması gereken bir konudur. Bu bölümün amacı, bu ittifakın arkasındaki diplomasi trafiğini ortaya çıkarmaktan daha çok, bu ittifakın gerçekleşmesinde önemli olduğu düşünülen, Osmanlı toplumunu savaş boyunca mobilize etmeye yardımcı olan ve kamuoyuna sunulacak savaş algısını şekillendiren dini motivasyonların, Osmanlı-Alman müttefikliğindeki boyutunu göstermek olacaktır. Nitekim Almanya ile ittifakın öncesinde Fransız hükümeti ile diyalog halinde bulunan Cemal Paşa bu ittifakı öğrendikten sonra kendine şu soruyu sormuştur:

“Şimdiye kadar bize daima Fransa ile hoş geçinmeyi tavsiye eden, görünüşte dostluk duygularını göstermekle beraber fiili ve hakiki hiçbir yardım göstermemiş olan Almanya, acaba neden dolayı bu sırada bizimle ittifak imzası için acele etti? Hem öyle bir antlaşma ki, Osmanlı Devleti'ni Almanya ve Avusturya ile eşit haklara sahip sayıyor. Böyle bir fedakârlığa bu iki imparatorluk neden dolayı razı oldu?”⁶⁷

Kaiser II. Wilhelm'in hilafet siyasetine inancı, Osmanlı-Alman ittifakının dinamiklerinden bir tanesidir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'nın izlediği “Weltpolitik” (dünya hakimiyeti) politikası, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dışında diğer Avrupa Devletleri'nin Almanya'dan uzaklaştırmıştır. Almanya'nın Şark'taki önceliği ekonomik çıkarlar olmuştur. Bu çıkarlar doğrultusunda hazırladıkları, Bağdat Demir Yolu, petrol kuyularının

⁶⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 170.

⁶⁷ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 134.

açılması, sulama kanallarının yapılması ve Türk ordusunun düzenlenmesi için gönderilen Askeri Misyon gibi projeler, İngiltere ve Fransa çıkarları ile ters düşüyordu. Ancak bütün bu gelişmeler, Kaiser II.Wilhelm'in "üç yüz milyon Müslüman'ın dostu" olduğuna yaptığı vurgu ve II. Abdülhamid'in panislamist politikası ile örtüşerek, Almanya'nın Müslümanların gözünde diğer Hıristiyan devletlerden farklı bir yere oturmasına zemin hazırlamıştır. Kaiser II. Wilhelm'in, hilafet siyasetine inancı ile anlatılmak istenen, bu üç yüz milyon Müslüman'ın içinde Fransa ve İngiltere'nin sömürgelerindeki Müslümanların da yer alması ve İslamiyet'in bekası için Müslümanların ayaklandırılabilirdiği. ⁶⁸

2 Ağustos'ta imzalanan gizli ittifak antlaşmasının maddelerinden biri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Rusya tarafından uğrayacağı bir saldırıda, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı harekâta bulunması gerektiğidir. Nitekim bu durum gerçekleştiğinde, Almanya, Rusya ile karşı karşıya kaldığında, Osmanlı Devleti harekete geçmeyi sürekli ertelemiştir. Ancak Almanya'nın baskılarına karşı Enver Paşa, İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanmaları için gerekli çalışmaların devam ettiğini söylemiştir. Kafkaslar, İran, Hindistan ve Kuzey Afrika'da faaliyet yürüten devrim komitelerinin çalışmalarından bahsetmiş ve Afganistan ile İran'da nüfuz sahibi yerel güçlerin Rusya karşısı olduklarını beyan edeceklerini Almanlara iletmiştir.⁶⁹ Eylül ayına gelindiğinde Osmanlı Devleti hala bir saldırı gerçekleştirmediği için Almanya, Osmanlı Devleti'ne mühimmat ve mali desteği durdurma kararı almıştır. Bu tavır üzerine Amiral Souchon, Amiral von Usedom ve Alman Elçisi Wangenheim'ın

---

⁶⁸ Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 23-26.

⁶⁹ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, 157-158.

karşı çıkmalarına rağmen, Liman von Sanders'in Odessa'ya harekât düzenleme fikrini Enver Paşa önce desteklemiş, daha sonra, kabinenin geri kalanı gibi ret kararı vermiştir. Enver Paşa bu hareketi ile savaşımaya gönüllü olduğunu fakat doğru hamleyi beklediği imajını Alman müttefiklerine yansıtmak istemiştir.⁷⁰ Mustafa Aksakal, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması konusundaki ısrarını, hilafetin savaşa sürüklenmesi ile Kuzey Afrika, Hindistan ve Orta Asya'da İtilaf devletleri yönetimindeki Müslümanlar arasında, beklenen isyanı bir an önce çıkarmak isteği ile açıklar.⁷¹ Nitekim 1914 Ağustos'unda Bahriye Binbaşısı Rauf (Orbay) Bey, Afganistan ile irtibatı sağlamak ve Afgan ordusunda yapılacak ıslahatların takibi için Afgan emirine gönderilecek heyetin başı olarak Enver Paşa tarafından görevlendirilir. Bu görevin amacı, Afganistan'ı İngiltere'ye karşı örgütleyerek savaşa hazırlamak ve buradan da Hindistan'ı kışkırtmaktır. Alman ve Türklerden oluşan ortak ekip, İran ve Afganistan'a giderek buradaki ordulara Alman mali desteği ile yardımcı olacaktır. Kaiser II. Wilhelm, savaştan önce bu bölgelere yollanacak payı İran'da konsolosluk yapmış bir diplomat olan von Wassmuss ile İstanbul'a göndermiştir. Silah, malzeme ve gerekli teçhizatlar Almanya'dan getirilmiş, Afgan emiri için hediyeler de İstanbul'da hazırlanmıştır. Ancak Almanlar ve Türkler arasındaki anlaşmazlık, kafilenin önce Afganistan'a ulaşmasına engel olmuş, rota öncelikli olarak Güney İran'ın kontrol altına alınması için yeniden düzenlenmiştir.⁷² Bu gizli çalışmaların söz konusu bölgelerde ne kadar başarılı olduğu tartışmalıdır. Ancak Enver Paşa, bu çalışmalarını Alman hükümetine karşı telkinde kullanır. 18 Aralık 1914 tarihinde İran elçisi, yürütülen faaliyetlere

⁷⁰ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, 179.

⁷¹ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, 179.

⁷² Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyya Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 225-229.

karşılık, Tahran ve Necef eşrafının çabaları ile “cihada iştirak arzusunun” bazı aşiretler arasında canlandığını ancak yine de etkin bir derecede olmadığını yazmıştır.⁷³ İran’daki güçlü aşiret reislerine özer memurlar gönderilmiştir. Ancak, aşiret reislerini cihad için ikna etmeden önce, haklarında detaylı istihbarat çalışmaları yapılmıştır. Hangi aşiretin nerelerde etkili olabileceği, kaç kişi toplayabileceği gibi bilgiler doğrultusunda cihada iştirak edilmeleri sağlanmıştır. Erdebil’deki Şahseven aşireti cephane ve para yardımı sağlandığı takdirde cihada katılabileceklerini söylemiştir. Bu gibi durumlar için Kırmanşah ve Süleymaniye gibi bölgelerde, İranlı mücahidlere dağıtılmak üzere para ve cephaneler hazır bulundurulmuştur. Ancak Osmanlı yöneticileri, aşiretlerle yapılan bu anlaşmaların çok güvenilir bir zeminde gerçekleşmediğini ve aşiretlerin aynı şartlar sağlandığı takdirde düşmanla da iş birliği yapabileceklerinin farkındadırlar.⁷⁴

Osmanlı-Alman ittifakının Almanya açısından önemini anlamamıza yardım eden en kuvvetli etmenlerden biri, Osmanlı Devleti’nin Müslümanları harekete geçirecek örgütlenmeyi halifelik üzerinden gerçekleştirebilme ihtimalidir. 2 Ağustos’ta imzalanan ittifak antlaşması gizli nitelikte olduğu için, bundan çok az sayıda insanın haberi vardır. Bu antlaşmanın askeri yükümlülüklerin yanı sıra cihad gibi yaptırımları da içerdiği ancak sonradan öğrenilmiştir. Genelkurmay II. (İstihbarat) Şube Müdürü Kazım Karabekir, cihat ilan edildiğinde, bunun “Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi Bronsart Paşa tarafından teklif edilip, Enver Paşa tarafından da kabul edildiğini” bilmediğini, aralarındaki bu antlaşmadan ancak “harbe giriş

⁷³ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyya Dairesi) Tarihi*, 229.

⁷⁴ Rıdvan Ayaydın, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul, 2016), 87-91.

vesikası” dolayısıyla sonradan haberdar olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵ Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa da, 29 Ekim’de Ruslarla savaş başladığında von Bronsart Paşa’nın cihad ilan edilmesini istediğini söyler.⁷⁶ Sonuç olarak İtilaf Devletleri’nin sömürgelerindeki Müslümanlar, kendileri için planlanan dini bir ayaklanmadan haberdar olarak ya da olmayarak, Osmanlı Devleti’nin askeri yetersizliğini Almanlar lehine dengeleyecek bir faktör olarak ittifakın belirlenmesinde dikkate alınan bir koz olmuştur.

1.3 Savaş Öncesi Yeni Bir Osmanlı Yurttaş Modeli Yaratma Süreci

1914 yılının başlarında Osmanlı Devleti, Balkan topraklarını kaybetmiştir. Bu sonuç, Osmanlılık ideolojisinin aldığı en son darbe olmuştur. Osmanlı yurttaş modelinin etnik ve dini çizgilerle tanımlandığı yeni bir dönem başlamıştır. Aslında, bu durum sadece Osmanlı Devleti’nin değil, yeni kurulan Balkan Devletleri’nin de takip ettikleri bir politikadır. Birinci Dünya Savaşı, hem yeni kurulan Balkan Devletleri için hem de çok uluslu yapısını geride bırakmış, Anadolu coğrafyasında Müslüman bir nüfus ile yeni bir yurttaş kimliği yaratma aşamasındaki Osmanlı Devleti için, milliyetçi söylemlerin egemenlik kazandığı bir süreçtir.

Osmanlı Devleti’nde Müslüman-Türk yurttaş inşasına ilk katkının, II. Abdülhamid’in pan-İslamist politikası ile gerçekleştiği bilinir. Henüz tam olarak Osmanlılık ideolojisinden vazgeçilmemiş, ancak imparatorluğun Müslüman

⁷⁵ Kazım Karabekir, *I.Dünya Savaşı Anıları, Cihan Harbine Neden Girdik? Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik: Irak Cephesi, Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, yay.haz. Ziver Öktem (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 371.

⁷⁶ Murat Bardakçı, *Hafız Hakkı Paşa’nın Sarıkamış Günlüğü* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 42.

kimliği vurgulanmaya başlanmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk milliyetçiliğinin toplum içinde örgütlenmesi tam anlamı ile başlamış sayılır. Cemiyetin esas düşünçesi “Türk milletinin askeri bir cemaat olarak” yeniden kurgulanmasıdır.⁷⁷ Fuat Dündar, cemiyete hâkim olan bu düşünçede, cemiyeti oluşturan çoğunluğun stratejik konjonktürün de etkisiyle yarı-askeri karakterde olması ve II. Abdülhamid döneminde görevlendirilen Alman von der Goltz Paşa’nın siyasi ve askeri konularda hazırladığı raporların etkili olduğunu vurgular. Von der Goltz, ulusal karakterin, milletin askeri organizasyonunun kalitesini belirlediğini ve askerinin ulusal karakterin inşası meselesi ile yakından ilgilenmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁸ Cemiyetin asker kadrosunda görülen Goltz Paşa’nın etkileri, aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin aydınlarında da kendini gösterir. 1900’lerin başında Yusuf Akçura ile başlayıp Ziya Gökalp ile devam eden Türkçülük tartışmaları, 1912 yılı Balkan Savaşları ile Türkçülük merkezinde örgütlenen İslamcılık ve bu çemberin en üst katmanına da Osmanlıcılığın yerleştirilmesi ile sonuçlanır.⁷⁹ Nitekim Balkan Savaşları’nda ivmesini arttıran Türkçülük ve İslamcılık ideolojileri Birinci Dünya Savaşı’nda İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kullanılmaya çalışılır. Von der Goltz Paşa’nın düşünçeleri ile bir taraftan asker millet yaratmaya çalışılırken, yine Alman politikasının da desteği ile asker millet, İslam askerleri eksenine doğru kaymaya başlamıştır.

Balkan Savaşları, Müslüman-Türk yurttaş modelinin yaratılması için hareket alanı sunarken, diğer taraftan sadece yurttaş modelinin yaratılması değil,

---

⁷⁷ Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 67.

⁷⁸ Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*,69.

⁷⁹ Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*,75.

aynı zamanda bu yurttaş modelinin bilinçli ve gönüllü olması gerektiğini de göstermiştir. Seferberliğin sadece askeri sınırlar içinde kalmadığı, toplumun da maddi ve manevi desteğinin elde edilmesi gerekliliği, bunun için de düzenli bir propaganda çalışmasına ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Düzenli propaganda çalışması sonucunda oluşturulacak kamuoyu sayesinde savaş için ihtiyaç duyulan toplumsal motivasyonlar sağlanmış olacaktır. Kamuoyunun savaş için hazırlanmasında Osmanlı halkının toplumsal, psikolojik ve ekonomik durumları tespit edilmeli ve propagandada kullanılacak gerek söylemler gerek görseller bu doğrultuda hazırlanmalıdır. Toplumsal olarak parçalanmış, ekonomisi çökmüş ve savaştan yeni çıkmış bir kitlenin daha şiddetli bir savaşa adaptasyonunu sağlamak hassaslıkla ele alınmalıdır. Siyasi ve toplumsal zeminin çok kırılgan olduğu bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile müttefik olma sürecinde vaat ettiği Müslüman ayaklanmalarını sağlaması için hem kendi yurttaşlarını hem de devletin sınırları dışındaki Müslümanları ikna etme zorunluluğu doğmuştur. Toplumsal seferberliğin sınırları aşması için, öncelikle Osmanlı basını ve İttihat ve Terakki yöneticileri seferber olarak, Müslüman-Türk ve diğer Müslüman dünyaya seslenmeye başlamışlardır.

1.3.1 Seferberlik İlanı

Seferberlik ilanı, savaş öncesinde, özellikle Müslüman-Anadolu Osmanlı halkı ile kuracağı toplumsal bağ açısından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindeki önemli araçlardan bir tanesidir. Yönetime geldikleri andan itibaren oluşturmak

---

⁸⁰ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 62.

istedikleri Müslüman-Türk yurttaş modelinin desteğinin sağlanmasında seferberlik sürecinde izleyecekleri yollar etkili olmuştur. Seferberlik ilanı Osmanlı kamuoyunun savaş için hazırlanmasının kuvvetli bir ayağını oluşturur. Seferberlik, “silahlı tarafsızlık” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte yapılan propagandanın hedefi, Osmanlı Devleti’nin savaşa dâhil olduğu takdirde haklı sebeplerinin olduğunu kamuoyuna anlatmaktır.⁸¹

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı seferberliğinin askeri açıdan olduğu kadar toplumsal örgütlenme açısından da büyük önemi vardır. Avrupa Devletleri savaşa girmeye başladığında, Osmanlı Devleti de 2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan etmiştir.⁸² Seferberlik sürecinde, öncelikle savaş için ordunun asker ihtiyacının karşılanması planlanmıştır. Nitekim seferberlik ilan edilmeden önce silahaltında bulunan asker sayısı yedi yüz bin civarında iken, seferberlik ilanından sonra, Mart 1915’de bu sayı bir buçuk milyona yaklaşmıştır.⁸³

Anadolu Müslümanları, Osmanlı ordusunun asker ihtiyacının karşılanmasında önemli bir nüfus dilimini oluşturur. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, geleneksel yaşamın sürdüğü bu coğrafyalarda, siyasi nüfuzu kentlere göre oldukça düşüktür. Bu arka planda, dini söylem, seferberlik çağrısını meşru kılan bir referans görevi görür.⁸⁴ *Sırad-ı Müstakim*’de “Dini Mübin ve Ordu” başlıklı bir yazıda dinin ordu üzerindeki etkisine değinilmekte, Avrupa devletleri dahi ordularında dinden yaralanırken, Osmanlı Devleti’nin de bu konuya sarılması gerektiği tavsiye edilmektedir. “Orduda inzibatı temin edecek, muzafferiyetin ruhu

⁸¹ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 40

⁸² Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 39.

⁸³ Shaw, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu*, 138.

⁸⁴ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği* 78.

olan maneviyatı takvaya eyleyecek ancak dindir.⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce kaleme alınan bu makalede, askerliğin İslam dinindeki kutsallığına vurgu yapılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti seferberlik sürecinde vatan ve İslam arasında kutsallık üzerinden bir bağ kurarak toplumu örgütlemeyi denemiştir. Seferberliğin toplumsal düzeyde en belirgin hali olarak tanımlanabilecek 14 Kasım 1914 tarihli Cihad İlanı, Osmanlı askerlerine vatan savunmasının yanı sıra bütün Müslümanların hayatlarının sorumluluklarını yüklemiştir.

1.3.2 “Haklı Savaş” Anlatısı ve Kamuoyu Oluşturulması

Birinci Dünya Savaşı topyekûn bir savaştır. Carl Schmitt, topyekûn savaşı “muharip ile muharip olmayan ayrımını ortadan kaldıran ve askeri savaşın yanı sıra askeri olmayan savaşı da (ekonomik savaş, propaganda savaşı vs.) düşmanlığın sonuçlarından biri sayan⁸⁶” bir savaş olarak tanımlar. Cephe arkasında da sahada olduğu gibi örgütlü bir yapılanma ile psikolojik operasyonun yürütülmesi anlamına gelir. Yurttaşların cephe arkasında savaşabilmesi için, uğrunda savaşmış oldukları şeyin gerçekliğine inanmaları, düşmanın onlar için kutsal olana dokunduklarına ikna olmaları gerekir. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin elinde “imparatorluğun parçalanması” ve “Müslümanların yok edilmesi” temalı iki gündem vardır. Diğer taraftan ise, Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış bir toplumu herhangi bir saldırı olmaksızın tekrar savaşa sokmanın riskleri ile karşı karşıyadırlar. Bu riskin bertaraf edilmesi bağlamında, savaşa girişin tamamen mecburi olduğunu göstermek

⁸⁵ “Din-i Mübin ve Ordu”, *Sırad-ı Müstakim*, 31 Ağustos 1904 /18 Ağustos 1320.

⁸⁶ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 141.

zorundadırlar.⁸⁷ Alman- Osmanlı ittifakının imzalanmasından sonra, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya düzenlemesini istediği harekât için baskıları bilinmektedir. Diğer taraftan, İttihat ve Terakki hükümeti içinde savaş yanlısı ve savaş karşıtı olarak ayrılmış iki grup arasındaki fikir ayrılığı, Osmanlı Devleti'nin fiili olarak savaşa girmesini geciktirmektedir. Taner Akçam, bu gecikmenin ortadan kaldırılması amacıyla Eylül 1914 tarihinde Alman subaylarla iş birliği içinde, Enver, Talat ve Cemal Paşa ile Halil Mentеше'nin liderliğinde diğer gruba yönelik bir askeri darbe planlandığını belirtir. Ancak savaş yanlısı grubun kabinede çoğunluğu sağlamasıyla darbe planı uygulanmamıştır.⁸⁸ Yöneticilerin bildiği, fakat kamuoyunun bilmediği bu siyasi bağlamda, savaşa girişin savunma amaçlı gerçekleştiği anlatılmalıdır. Diğer türlü, cephe arkası savaşı tehlikeye atmak anlamına da gelebilir.

Almanya cephesine bakıldığında benzer bir savunma savaşı anlatısı dikkat çeker. Temmuz ayının ortalarında Berlin'de savaş için ülkede yapılması gereken hazırlıklar tartışılır. Bir taraftan İngiltere'yi savaş dışı tutmak için uğraşılırken, diğer taraftan savaşın başlatılması, ancak Almanya'nın saldırıya uğramış taraf olarak gösterilmesi amaçlanır. Sosyal demokratların savaş için desteği sağlanmalıdır. Bunun için Almanya'nın savunma savaşı yürüttüğüne sosyal demokrat liderleri ikna etmek gerekir. Temmuz ayının sonunda Şansölye Bethmann Hollweg, sağ sosyal demokrat lider Albert Sudekum ile görüşmesinde savaşın önlenmesi için çok çaba sarf ettikleri belirtir. Ülkede savaş alarmı verilmesi için önce Rusya'nın seferberlik ilan etmesini bekleyerek savaşı isteyen tarafın Rusya

---

⁸⁷ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 64.

⁸⁸ Taner Akçam, "Bilinmeyen Darbe Girişimi", *Taraf*, 07.11.2013, erişim 19 Ağustos 2016, <http://www.taraf.com.tr/haber-bilinmeyen-darbe-girisimi-138849/>

olduğu algısı yaratılmak istenir.⁸⁹ Osmanlı Devleti’nde ise savunma savaşı anlatısı 11 Kasım 1914 tarihinde Sultan Mehmed Reşad’ın orduya seslenişinde açık şekilde gözüktür:

“Düvel-i muazzama arasında harp ilân edilmesi üzerine her daim nagehanî [ansızın] ve haksız tecavüzlere uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve mevcudiyetini fırsatçı düşmanlara karşı icabında müdafaa edebilmek üzere sizleri silâh altına çağırıştım. Bu suretle müsellâh bitaraflık [silahlı tarafsızlık] içinde yaşamakta iken Karadeniz Boğazı’na torpil koymak üzere yola çıkan Rus donanması talimle meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Hukuk-u beynelmilele mugayir [aykırı] olan bu haksız tecavüzün Rusya tarafından tashihine intizar olunurken gerek mezkûr [adı geçen] devlet ve gerek müttefikleri İngiltere, Fransa devletleri sefirlerini geri çağırarak suretiyle devletimizle münasebat-ı siyasiyelerini katlettiler. Müteakiben Rusya askeri hududumuza tecavüz etti. Fransa ve İngiltere donanmaları müştereken Çanakkale Boğazına, İngiliz gemileri Akabe’ye top attılar. Böyle yekdiğerini velyeden [birbiri ardına gelen] hainane düşmanlık âsarı üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhu terk ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle müttefiklik menafi-i meşruamızı müdafaa için silâha sarılmaya mecbur olduk.⁹⁰”

Burada bahsi geçen, talim yapan donanma, Amiral Souchon’un 27 Ekim 1914’de Osmanlı Devleti’ni savaşa dâhil etmek üzere Karadeniz’e çıkardığı Osmanlı filosudur. Amiral Souchon, donanmayı tatbikat bahanesi ile Karadeniz’e çıkarırken, Enver Paşa’dan gelecek talimat doğrultusunda Rus donanmasına ateş açmak amacıyla olduğunu Alman Elçisi Wangenheim’a bildirmiştir.⁹¹

Osmanlı kamuoyunun, devletin ani şekilde tarafsızlığının bozulmasına ne derece şaşırıldığı tartışmalıdır. Nitekim İttihat ve Terakki yönetiminin kamuoyu çalışmaları Ağustos ayından sonra yoğunlaşmıştır. Basın, sivil toplum dernekleri ve kanaat önderleri bu konuda çalışmaktadırlar. Bu kurumların Ağustos ayından itibaren odaklandıkları iki nokta, Almanya’nın askeri başarıları ve Müslüman-Türk Osmanlı yurttaşları olmuştur. Üçüncü bölümde üzerinde durulacak olmasına rağmen

⁸⁹ Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*, 314-316.

⁹⁰ “Cihad-ı Ekber Hatt-ı Hümayunu”, *Donanma Mecmuası*, 11 Kasım 1914/29 Teşrinievvel 1330.

⁹¹ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, 204.

şunu belirtmek gerekir: Avusturya-Macaristan ve Almanya ile imzalanan ittifak için kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden önce hazırlanmaya başlanmıştır. Ağustos ayının başından itibaren Osmanlı basını Almanya ve Avusturya'nın cephelelerde kazandığı zaferlere yer vermeye başlar. Almanya'nın Belçika'yı zapt ederek adım adım Fransa'ya yöneldiği izlenimi yaratılır: "Almanların Liege gibi en son harp teknolojisine göre tahkim edilmiş bir şehri otuz altı saatte zapt etmesi harp tarihinde emsali görülmemiş bir keyfiyet olduğu cihetle dünyayı hayrette bırakmıştır.⁹²" Bu gazete haberi Osmanlı kamuoyu için güçlü bir Almanya imajının nasıl kurgulandığına bir örnektir. Ağustos ayının ortalarında Osmanlı'nın savaşa gireceği haberleri gündeme gelmiş, İngiltere, Fransa ve Rusya aleyhine makaleler yayınlanmaya başlamıştır.⁹³ Doktor İbrahim Paşa, Eylül ayının başında Rusların Doğu Prusya'nın hemen hemen her tarafını zapt etmiş olduklarını, gazetelerin sansür dolayısıyla bu zamana kadar ve hala bu olaydan bahsetmediklerini vurgular.⁹⁴ Aksine Almanları her yerde galip göstermeye çalıştıklarını söyleyen İbrahim Paşa, Kasım ayından itibaren basında İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı tehditlerin İslami bir ton kazandığını da not düşmüştür.⁹⁵ 14 Kasım'da cihad ilan edilmeden, basının bu konuyu gündeme getirmesi ve kamuoyunu dinen meşru kılınmış bir savaş ekseninde yönlendirmesi Kazım Karabekir Paşa'nın da dikkatini çekmiştir. "Değil cihat ilanı, daha Padişah'ın hal-i harp" iradesi bile çıkmadan, gazetelerde cihat, İttihad-ı İslam başlıklı başmakaleler de görülmeye başladı.⁹⁶" der.

---

⁹² İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, yay.haz. İ. Bahtiyar İstekli (İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2016), 52.

⁹³ İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, 51-52.

⁹⁴ İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, 63.

⁹⁵ İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, 99.

⁹⁶ Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları, Cihan Harbine Neden Girdik?*, 372.

2 Kasım tarihli *Tanin* gazetesi “Biz ve bizimle beraber üç yüz milyon İslam, İngiltere, Fransa ve Rusya’da intikam alacağız⁹⁷” diye yazmıştır. Kazım Karabekir, seferberlik ilanından hemen sonra, 3 Ağustos 1914’te İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yetkili görevlilerinden olan İsmail Canbulat ile yaptığı bir görüşmede, *Tanin* dışında bütün gazetelerin savaş karşıtı görüşlerin yayılmasını engellemek amacı ile kapatılmasının gündeme geldiğini söyler. Kazım Karabekir, gazetelerin kapatılmasının, hükümet tarafından ilan edilen silahlı tarafsızlık halini çelişkiye sokacağını düşünür.⁹⁸ Gazeteler kapanmasa bile şiddetli sansür altında birtakım kısıtlamalarla yayınlarına devam etmişlerdir. Kazım Karabekir anılarında, İbrahim Paşa’nın günlüğüne düştüğü notlarla benzer bir şekilde seferberlik ilan edildikten sonra Osmanlı basınının birtakım maddeler etrafında yayın yaptığını dile getirir. O tarihlerde gazetelerin kamuoyuna anlatmak istediği; Almanya’nın galibiyetinden şüphe duyulmadığı, Müslümanların özgürlüklerini elde etmek için bu fırsatı kaçırmamaları gerektiği, İslam dünyasının ayaklanmak için halifenin talimatlarını beklediği ve Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi durumunda Rus Türkleri ve Müslümanlarının ayaklanacağı, bu durumun da İngiltere ve Rusya’yı zor duruma sokacağı tespitleridir.⁹⁹ Bu yayımlar sonucunda, Osmanlı kamuoyu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönlendirmeleri ile istenilen psikolojik kıvama ulaşmış olacaktır. Çünkü bu söylemler, Mehmet Beşikçi’nin dikkat çektiği gibi savaşı, hem

---

⁹⁷ *Tanin*, 2 Kasım 1914/20 Teşrinievvel 1330.

⁹⁸ Erol Köroğlu, “Propaganda or Culture War: Jihad, Islam and Nationalism in Turkish Literature during World War I” içinde *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje’s “Holy War Made in Germany”*, düz., Erik-Jan Zürcher (Leiden University Press, 2016), 135.

⁹⁹ Erol Köroğlu, “Propaganda or Culture War: Jihad, Islam and Nationalism in Turkish Literature during World War I” 137.

geçmişin intikamını almak için istenilir kılan hem de geleceğin güçlü ve bağımsız Osmanlı Devleti'nin temellerini atmak için arzulanan bir noktaya taşır.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 77.

2. Osmanlı Devleti'nde Cihad Motivasyonları ve 14 Kasım 1914

Cihad-ı Ekber İlanı

2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda İslam Dünyası ve Halifelik

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girdikten sonra cihad ilan etmesi, bu tarihlerde İslam dünyasının siyasi ve toplumsal konjonktürü içinde halifelik kavramının Müslüman dünyaya ifade ettiği anlamlarla birlikte ele alınmalıdır. Bu siyasi ve toplumsal tartışma, İslami gelenek ve halifelik çerçevesi içinde tutulduğunda 14 Kasım 1914 tarihindeki cihad ilanının nedenlerini anlamak kolaylaşacaktır.

1914 Osmanlı cihadı, sultanın “halife” sıfatını kullanarak toplumsal hareketi canlandırmaya çalıştığı bir olaydır. Osmanlı yöneticileri halifeliğin bazı gruplar üzerinde etkili olabilecek bir itici güç olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu ön kabul cihad ilan edildiğini düşünürsek, Osmanlı yöneticilerini bu durumu kullanmaya yönelten faktörlere bakmak gerekir. Burada kastedilen Osmanlı Devleti ve İslam coğrafyasındaki hilafet kurumunun algılanma biçimidir. Örneğin, Niyazi Berkes'e göre, hilafetin on dokuzuncu yüzyılda canlanmasını, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumu belirlemiştir. On dokuzuncu yüzyıl, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin Orta Asya, Mısır, Hindistan ve Arabistan coğrafyalarında siyasi, askeri ve ekonomik etkinliklerini arttırdıkları dönemdir.¹⁰¹ Ruslar, 1859-1860 yılları arasında Kafkasya'yı ele geçirmişler ve Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır. 1854-1856 Kırım Savaşı'nda, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle de olsa Rusya'ya direnmiş Müslüman bir devlet olarak

---

¹⁰¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 341-342.

görülen Osmanlı Devleti, gerektiğinde yardım istenecek tek siyasi otorite konumuna gelmiştir.¹⁰² Bu sebeple birçok Müslüman ülkesi gözlerini Osmanlı halifesine çevirerek, İslam halifesi etrafında bir İslam birliği arzusu ortaya çıkarmıştır. İngiltere, Süveyş Kanalı'nda egemenlik kurduktan sonra, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. Abdülhamid, bu politika değişimi karşısında, İngiltere ve Rusya'ya karşı daha yapıcı bir politika yürütmeye başlamıştır. Bu yeni koşullar, Türk-Osmanlı ve Osmanlı egemenliği dışındaki Müslüman dünyada Avrupa Devletleri'ne boyun eğmeyen bağımsız bir İslam halifesi imajını doğurmuştur.¹⁰³ 1875 yılındaki mali iflas, Tanzimat ile hedeflenen tarım, eğitim ve endüstri alanındaki gelişmeleri sekteye uğratmış, aynı zamanda çağdaşlaşma olgusunu Müslüman halk gözünde Avrupa ekonomisine bağımlılık ile özdeşleştirmiştir. Avrupa endüstrisi ile rekabet yerli sanayiye bitirerek Müslüman halkı fakirleştiren bir unsur olarak görülmüştür. Bu şartlar altında, II. Abdülhamid, geleneksel Osmanlı-Müslüman halk için, dış yardımlar olmaksızın ayakta duran, kendi kendine yeten bir yönetici temsiline dönüşmüştür.¹⁰⁴

II. Abdülhamid'in canlandığı bu politikanın, örgütlenmelerinin temelinde esas olarak, sadece Abdülhamid karşıtlığı olan İttihat ve Terakki liderleri tarafından da sürdürülmesi, hilafetin Avrupa Devletleri için ne anlam taşıdığı ile de alakalıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları özellikle yirminci yüzyılın hemen başlarında II. Abdülhamid'in halifeliğine yoğun eleştiriler getirmişlerdir. II. Abdülhamid'in halifeliğinin siyaseten meşru olmadığına dair propaganda çalışması

---

¹⁰² Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 222-223.

¹⁰³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 341-342.

¹⁰⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 343.

yürütmüşlerdir.¹⁰⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti 1914 yılında basın yoluyla halifenin cihad kararını halka anlatmaya çaba sarf ederken, özellikle 1900'lerin başında, Napoli, Cenevre, Londra'da basılan *İstikbal*, Paris merkezli *Meşveret*, *Şura-yı Ümmet*, *Osmanlı*, *Terakki* ve *Türk*¹⁰⁶ gibi yine kendi basın organlarıyla Sultan II. Abdülhamid ve halifeliğini eleştirilerinin merkezine koymuştur. *Şura-yı Ümmet*, hükümet tarafından hazırlatılan propaganda amaçlı yazıların, Osmanlı yerine, Müslümanlar ve İslamlar tanımını kullanmasını eleştirir. Bu ifade değişikliğinin sebebini, Kaiser Wilhelm'in 1899 tarihindeki İstanbul ziyaretinde II. Abdülhamid'e verdiği İslam birliği tavsiyelerinin sonucu olarak yorumlar.¹⁰⁷ Başka bir deyişle, 1900'lü yılların başında, *Şura-yı Ümmet* gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarında, "din kutsallığını topluma zararlı olacak şekilde kullanmak isteyenlere karşı şiddetli bir tepki" oluşmuştur.¹⁰⁸

İttihat ve Terakki kurucuları için, hilafet makamı eleştirisi, Abdülhamid'in halifeliğinin eleştirisi olarak görülmektedir. Özellikle Abdullah Cevdet, toplumdaki meşruiyetin din hükümlerinden kaynaklanmasından dolayı İslam dinini toplumsal ilerleme ve muhalefet aracı olarak kullanmak istemiştir. Ülkede yüksek eğitim görenlerin sayısının azlığı nedeni ile toplumsal ve siyasi tartışmalar da din ekseninde tutulmuştur. Bu nedenle de Abdülhamid muhalifliği, sultanın hareketlerinin İslam dinine aykırılığına dayandırılmıştır. Abdülhamid dine halk İslam'ı olarak yönelirken, Jön Türkler bir bakıma ana akım İslam anlayışını sürdürmüşlerdir. II. Abdülhamid, bu şekilde egemenliğini güçlendirmeye çalışmış,

¹⁰⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 252.

¹⁰⁶ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015), 68.

¹⁰⁷ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 267.

¹⁰⁸ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 282-283.

muhallifler ise dinden yararlanarak, merkezin bu konudaki temsilcileri ile iktidar değişikliğini gerçekleştirmeyi arzulamışlardır. ¹⁰⁹ Dini eğitim gormuş kişilerin toplumsal muhalefette olumlu bir role sahip olduğunu duşinen Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının İttihat ve Terakki içinde önemli rol oynadıkları dönemde ulema ile ortak hareketler daha sık gorlmuştur. ¹¹⁰

İttihat ve Terakki liderleri Abdülhamid döneminde canlanan bu İslami enerjinin Birinci Dünya Savaşı için yeniden üretilbileceğini duşunmşlerdir. Ancak 1914 yılında halife, artık II. Abdülhamid değil Mehmed Reşat'tır. II. Abdülhamid'in, Osmanlı Müslümanları üzerinde bir etki kurduğu, karizmatik liderlik etrafında bu kitleleri örgütlenme gücü olduğu unutulmamalıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kararı alırken değerlendirmeleri gereken bir durum daha vardır; Avrupa devletleri Abdülhamid'in hilafetinin yaratacağı toplumsal örgütlenme potansiyelini ciddiye almış görünmektedirler. 1914 tarihinde ise, bu endişenin Avrupa için varlığını sürdürüp sürdürmediği Osmanlı yöneticilerinin cevaplamaşı gereken bir soru olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı modeli reformlar yapan Osmanlı Devleti yeni bir Müslüman orta sınıf yaratmıştır. Bu dönemde diğer taraftan Rusya, Hindistan ve Afrika'daki Müslümanların haberleri Osmanlı Müslümanları arasında duyulduğa İslami hassasiyet artış göstermiş ve "Panislamizm" olarak adlandırılan, II. Abdülhamid'e atfedilen bu ideolojik örgütlenme ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni Müslüman Osmanlı orta sınıfı bu durumu anti-emperyalizm temelinde yarattıkları bir milliyetçilik etrafında

---

¹⁰⁹ M.şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: dal Neşriyat, 1968), 141-147.

¹¹⁰ Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*,151-152.

değerlendirerek Avrupa karşıtı görüşlerin çoğalmasında etkili olmuştur.¹¹¹ Nitekim İttihat ve Terakki yönetiminin 1914 Cihad-ı Ekber'i çoğunlukla anti-emperyalist bir söylem üzerinden kamuoyuna anlatmasının sebepleri burada aranabilir. On dokuzuncu yüzyılda halife, Osmanlı halkının talebi ile harekete geçmesini ve otoritesini göstermesini istediği bir yapı olarak görünürken Birinci Dünya Savaşı'nda, İttihat ve Terakki liderlerinin yönetimi altında, halka yönelen bir halife imajı ortaya çıkmıştır.

Hilafetin Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılmasının, on dokuzuncu yüzyılda bu makamın Avrupalı Devletlerde oluşturduğu algı ile de alakalı olduğunu belirtmiştik. İtilaf Devletleri'ne karşı, onların yönetimindeki sömürge Müslümanları ayaklandırmak amacı ile uygulanan bu operasyon, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında bu devletlere karşı yarattığı tedirginliği referans almıştır. Afrika kıyılarında güçlü sömürgeleri bulunan Fransa, hilafetin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sömürgelerinde etkili olduğunu düşünmüştür. 1871 Cezayir İsyanı, Fransızlara, hilafetin Müslüman sömürgelerinde toplumsal hareketleri canlandırmakta etkili olabileceğini hissettirmiştir. “Fransızların, hilafetin kendi Afrika politikalarına potansiyel bir muhalefet kaynağı teşkil etmesinden şüphelenmeleri 1830'da Cezayir'i işgal etmelerinden kısa bir süre sonra, Cezayir İsyanının lideri Abdülkadir'in halifeyi Müslüman dünyasının lideri olarak övüp kendisinden yardım istemesi üzerine başlamıştır.¹¹²” Abdülkadir, Trablusgarp'taki Fransız Konsolosluğu'na bir mektup yazarak oğlu Muhiddin'in Tunus'a giderek Sahra'daki Cezayirli isyancılara katılmasının kendi izni dışında

---

¹¹¹ Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 217-218.

¹¹² Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 219.

gerçekleştğini yazsa da Fransızların Müslüman ayaklanmasından duydukları endişe İstanbul'daki istihbarat faaliyetlerini arttırmalarına sebep olmuştur.¹¹³ Gabriel Charmes, 1883 yılında Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgeleri nedeni ile Abdülhamid'in halifelik iddiası karşısında umursamaz bir tavır alamayacağını, Tunus'ta Fransız protektorası kurulduktan sonra Müslümanların Fransız işgaline karşı tepki gösterdiklerini ve İstanbul hükümetinin bütün Müslümanları seferber etmek için çaba gösterdiğini yazmıştır.¹¹⁴ Aynı şekilde *Journal des Debats Politiques et Littéraires* gazetesinde çıkan bir yazıda Gabriel Charmes Abdülhamid'in yenilmiş bir sultan olarak, Panislamizm dolayımı ile Fransa'yı Afrika ile tehdit ederek, İngiltere'yi de Hindistan üzerinden korkutarak, hasta adamın hala biraz ruhu ve enerjisi olduğunu dünyaya göstermek istediği söylemiştir. Charmes, Abdülhamid'in hilafetini İslam hukukçularının tartışması üzerinden, İslami referanslar ile ele almıştır. Abdülhamid'in halife unvanının evrensel ulema tarafından kabul görmediğini, halife olabilmek için her şeyden önce Arap olmak gerektiğini yinelemiştir. Orta Asya'dan bir imparatorluk kurmak için gelmiş bir Türk'ün sadece sultan olabileceğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından çok daha eskilere dayanan halifeliğin saltanat ile hiçbir bağının bulunmadığını belirtmiştir. İstanbul'un, Yemen ve Hicaz'da halife olarak değil sultan olarak egemenlik kurduğunu yazmıştır. Charmes, II. Abdülhamid'in bir Avrupalı devlet adamına “eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olsaydım

---

¹¹³ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 222.

¹¹⁴ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 241.

öncelikle kendimi peygamberin soyundanmış gibi tanıtır daha sonra da Kuran'ın dili olan Arapçayı kabul ederdim" dediğini öne sürmüştür.¹¹⁵

İngiltere ise halifeliğin önemini on sekizinci yüzyıl sonunda fark etmiştir. Bu tarihlerde, henüz Hindistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırma aşamasında, Hindistan'daki Müslümanların halifeye bağlılıklarını siyasi faydaya çevirebileceğini düşünmüştür. Hindistan'ın güneyindeki Meysur Sultanlığı ile İngiltere arasındaki mücadelede, İngiltere, Osmanlı halifesi III. Selim'e müracaat etmiş, Sultan Tipu'ya bir mektup yazarak kendilerine karşı mücadele etmemesini tavsiye etmesini istemiştir. Aynı şekilde, 1860'da Orta Asya'da genişlemekte olan Rus hâkimiyetine karşı da Osmanlı hilafetinin nüfuzundan yararlanmayı amaçlamıştır.¹¹⁶ 1870'lere geldiği zaman İngiltere'nin hilafet politikası değişiklik göstermiştir. Kırım Savaşı'ndan sonraki süreçte Abdülhamid'in halife olarak yardım istenecek tek kişi konumuna dönüşmesi, Müslüman dünya arasında bir dayanışma yaratmıştır. Sömürgecilere karşı özellikle Hindistan'da gözle görülür bir seferberlik başlamıştır. Mitingler düzenlenmiş, halifenin zafer kazanması için dualar edilmiş, bağışlar toplanarak Bab-ı Ali'ye gönderilmiştir. *Aligarh Institute Gazette*, *Kayserü'l-Ahbâr* ve *Envâru'l-Ahbar* gibi yerel gazeteler, İngiliz hükümetinin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek olması gerektiğine dikkat çekmiş, halifeye karşı oluşacak bir tehdit durumunda, Müslümanların harekete geçeceklerini İngiliz makamlarına dilekçeler ile bildirilmiştir.¹¹⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgi olsa dahi, halifenin

---

¹¹⁵ "Variétés", *Journal des Debats Politiques et Littéraires*, 17 Ocak 1883, erişim 12 Nisan 2016, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k462123x/f3.item.r=le%20califat.zoom>

¹¹⁶ Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları 1873-1909", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(1998): 49-50.

¹¹⁷ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm. Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 88.

Müslüman dünyadaki nüfuzunun artması bakımından önemlidir. “Hindistan genel valisi Lytton, İngiliz Dışişleri’ne, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni desteklemesi gerektiğini, aksi takdirde cihad tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceklerini söylemiştir.¹¹⁸” Hindistan’da halifenin itibarının bu kadar artması, İngiltere’nin hilafet politikasını değiştirmesine sebep olmuştur. 1873 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı Danışmanı ve Arap dili-kültürü uzmanı George Percy Badger İngiltere’nin Osmanlı hilafetine karşı izleyebileceği politikaları ve ihtimalleri anlatan bir rapor hazırlayarak, hilafetin bir Arap kurumu olduğuna ve en meşhur halifelerin Arap olduklarına vurgu yapmıştır.¹¹⁹ İngiltere, 1870 yılından sonra Hıristiyan Arapların da desteği ile Osmanlı halifeliği yerine Mekke Şerif’ine verilecek Arap hilafetini kurmaya çalışmıştır.¹²⁰

Avrupa devletlerinin endişe sebeplerinden biri de cihad tehlikesi olmuştur. Abdülhamid’in halife olarak artan ünü, cihadın bir silah olarak kullanılabileceğini düşündürmüştür. Avrupalı siyasetçiler, sömürgelerindeki Müslümanların böyle bir çağrı karşısında verecekleri tepkiyi öngörememektedirler. Yine de Avrupalı siyasetçilerin birçoğu halifeye bağlılığın Londra ve Paris’e bağlılığa üstün geleceğini düşünmektedir.¹²¹ II. Abdülhamid’in cihadı bir silah olarak gördüğü doğrudur. “İsmi olup cismi olmayan bir kuvvet olarak tanımladığı cihad”¹²², Abdülhamid döneminde Avrupa Devletleri’ni meşgul etmiş görünse dahi Abdülhamid rejiminin son yıllarında, özellikle İngiliz basını hilafet tartışmalarına nokta koymak istemiştir.¹²³ 1914 yılında tekrar canlanacak olan hilafet

¹¹⁸ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 224.

¹¹⁹ Özcan, *İngiltere’de Hilafet Tartışmaları 1873-1909*, 51.

¹²⁰ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 225.

¹²¹ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 240.

¹²² Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 231.

¹²³ Özcan, *İngiltere’de Hilafet Tartışmaları 1873-1909*, 70.

tartışmalarında, İngiltere'nin cihad sorununa karşı almak istediği önlemler, Abdülhamid döneminin İslam politikası içinde köklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden ve cihad ilan etmesinden hemen önce, İngiliz kabinesinin 31 Ekim 1914 tarihinde Mekke Şerif'i Hüseyin'e halifeliği gerçek Arap soyundan gelen birisinin üstlenmelerini dilediklerini belirten bir mektup göndermesi¹²⁴, Osmanlı Devleti'nin cihad kozuna karşılık İtilaf devletlerinin yürüteceği psikolojik operasyonun siyasal içeriğini göstermektedir.

2.1.1 İslamiyet'te Cihad Kavramı

Cihad kelimesinin gerek Osmanlı yöneticileri tarafından savaş durumunda bir tehdit olarak kullanılması gerek Avrupa Devletleri'nin bu tehdidi tamamı ile görmezden gelmemeleri her iki tarafın da kavramın toplumsal örgütlenme kabiliyetini iyi analiz etmelerinden ileri gelmektedir. Cihad genelde savaş kavramıyla özdeşleşmiştir. İslam adına yapılan savaşlar cihad başlığı altında incelenmiştir.¹²⁵ Cihad kavramı, batı literatürüne de genellikle “kutsal savaş” (Holy War) olarak tercüme edilmiştir. Bu tercüme savaşa kutsallık atfedilmesine izin verir. Bu kutsallığın “Allah'ın ya da Peygamberin emri olmasından dolayı, amacı, bütün dünyaya Müslümanlığı kabul ettirmek ve yahut İslam hâkimiyetine boyun eğdirmek olarak belirlenmiştir.”¹²⁶ Murat Tuğluca, İslam'da kutsal savaş olduğu inanişinin kabul görmesini, İslam hukukçularının genellikle cihad ve savaşı fıkıh

¹²⁴ Stephane Yerasimos, “Les Arabes et les Turcs: Quelques Repères sur un Chemin Tortueux” *Hérodote: Stratégies, Géographies, Idéologies*, 61 (1991): 171.

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5621047q/f180.item.r=abdulhamid.zoom>

¹²⁵ Yasin Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (SAV) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22(2013): 286.

¹²⁶ Saffet Köse, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9(2007): 40.

kaynakları çerçevesinde ele alarak, İslam'ın kutsal savaş anlayışına sahip olduğuna inanmaları ile açıklar. Bu inanış, cihadın teorik olarak incelenmesinden kaynaklanmış ve cihadı tarihsel bir olgu olarak ele almayı engellemiştir.¹²⁷

Ana akım cihad kavramının savaşla özdeşleşmesinde etkin rolü bulunan bir değer sebep ise, İslam fıkıhının dünyayı 'Dâr'ül İslam' ve 'Dâr'ül Harb' olarak ikiye ayırmış olmalarıdır. Bu ayrıma göre, 'Dâr'ül Harb' içinde yer alan gayri-Müslimler, 'Dâr'ül İslam' a dahil olana kadar savaş sürecektir.¹²⁸ İslam hukukçuları 'Dâr'ül İslam'ı "Müslümanların idare ve hâkimiyetleri altındaki yerler" olarak tanımlarken, 'Dâr'ül Harb ise "İslam'ın siyasi hâkimiyetinin dışında kalan, idare ve hukuk nizamının İslami olmadığı her ülke" olarak tarif etmişlerdir.¹²⁹ Bu ayırım, gayri-Müslim ülkelerin 'Dâr'ül İslam' safına dâhil oluncaya kadar savaşılmasına ve bunun Müslümanlar için dini bir vecibe olduğu düşüncesine alan yaratmıştır.¹³⁰ Böylelikle cihadı savaş ile özdeşleştirmek kolaylaşmıştır. Saffet Köse'ye göre 'Dar'ül Harb', Müslüman olmayan devletlere İslamiyet'i ya da Müslüman egemenliğini kabul ettirmeye çalışmak için Müslümanların saldıracağı ülke değildir. Aksine, "Müslümanlara dinlerinden dolayı fiili ya da potansiyel olarak saldırı durumunda olan, Müslüman devlet ile arasında barış antlaşması olmayan yabancı ülke" anlamına gelmektedir.¹³¹ Cihad kavramı üzerindeki savaş algısının aksine John Bowker cihatta silahlı mücadeleyi en son seçenek olarak tanımlamıştır. Hadisler doğrultusunda 'büyük cihad' ve 'küçük cihad' olarak ikiye ayrılan cihadı

---

¹²⁷ Murat Tuğluca, "Kutsal İttifak"a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686)", *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2016):303.

¹²⁸ Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?", 39.

¹²⁹ Ahmet Özel, *Dârulislâm, Dârulharb: İslam Hukukunda Ülke Kavramı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 80-82.

¹³⁰ Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?", 39.

¹³¹ Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?", 54.

Bowker şu şekilde yorumlar; İslam ülkesine gerçekleştirilen herhangi bir saldırı karşısında, ülkeyi savunmak için gerçekleştirilen mücadele “küçük cihad”tır. Üstelik bu savunmanın sadece silahla değil, dil ve kalemle de yapılabileceğini ve silahlı mücadelenin sadece savunma amaçlı olması gerekliliğini vurgulamıştır.¹³²

İslam’da cihad kavramına ait bilgiler Kur’an’daki ayetlerin ve hadislerin yorumları ile elde edilmiştir. Tabiin dönemi hadis âlimi ve müfessiri Mukatil bin Süleyman, cihadı üç kategoriye ayırmıştır: "*Bu Kur’ân’la büyük bir cihâd aç*"; "*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münâfıklara karşı (söz ile) cihat et*" ayetlerine dayandırdığı sözle cihattır. Silahla savaşmak şeklinde cihadı Tevbe suresinin "*Mücâhidleri oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır*" ayetine göre yorumlamıştır. Eylem boyutuyla cihadı da "*Kim cihad ederse kendisi için cihad etmiş olur.*" ayeti ile açıklamıştır.¹³³ İbn Battal da cihad ayrımını açık düşman ve gizli düşman üzerinden yapmıştır. Kâfir açık düşmanı, nefis gizli düşmanı temsil etmektedir.¹³⁴ Cihad ile ilgili hadisler genel olarak Allah yolunda mal ve canla veya her ikisi ile de cihad edenlerin, insanların mutluluğunu sağlama ve Allah rızasına ulaşma yolunda kazanacağı manevi derecelerin özendirilmesi üzerine kurulmuştur.¹³⁵ Cihad konusunda yazılmış ilk müstakil eser kabul edilen *Kitabü'l Cihad*'ta, cihad, “Allah yolunda savaş” olarak ele alınmış ve bu doğrultuda Allah yolunda ölmenin önemi, şehitlik ve mükâfatları, cihatla ilgili ayetlerin sebepleri, cihada teşvik, İslam tarihindeki Yemâme, Yermük gibi savaşlardan sahneler ile

---

¹³² John Bowker, *The Oxford Dictionary of World Religion* (Oxford University Press, 1997), 501.

¹³³ Köse, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, 41-43.

¹³⁴ Köse, “Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?”, 43.

¹³⁵ Ömer Faruk Akpınar, “İslam Edebiyatında Kitabü'l Cihad'ların Muhteva Gelişimi”, ed. Yılmaz Daşcıoğlu, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri, 16-18 Aralık Bildiriler Kitabı*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2016), 257-258.

Allah yolundan kaçmanın büyük günah olduğu gibi konular üzerinde durulmuştur.¹³⁶ Allah yolunda savaş Albrecht Noth'un tespitlerinde, İslamiyet'i yaymak için yürütülen değil, Müslüman cemaatin fitne ve sapkınlığa karşı yürüttüğü savaş anlamına gelir.¹³⁷ Noth ayrıca, kuralları yalnızca dini kaidelere göre belirlenen bir savaşın kutsal olduğu kabul edilirse, İslamiyet'te devlet düzeyinde bir kutsal savaştan bahsedilemeyeceğini vurgular.¹³⁸ Çünkü dini gerekçelerin arkasında, yurt savunması ve politik amaçları gibi daha dünyevi gerekçeler vardır. Dini gerekçeler, bu ikincil amaçları gizleyerek, savaşların açıklanması rolünü üstlenirler.

Osmanlı döneminde cihad kavramının kullanımı, İmparatorluğun kuruluşundan itibaren değişmiştir. Mütercim Asım Efendi'nin Farsçadan çevirip III. Selim'e sunduğu lügat "Tercüme-i Burhân-i Kâti"da cihad kelimesinden cihad-ı asgar ve cihad-ı ekber olarak bahsedilmiştir. Küçük savaş anlamına gelen cihad-ı asgar, kâfirler ile harp ve kıtâle itlak olmak, büyük savaş anlamına gelen cihad-ı ekber ise nefsi mağlup etmeye gayret etmek anlamında kullanılmıştır.¹³⁹ On dördüncü yüzyılın sonlarına ait Kur'an tercümelerinde cihad kavramı yerine gâza terimi kullanılmıştır. Şinasi Tekin, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarını içeren geçiş dönemi eserlerine baktığında, Farsça *Bahrü'l- Fevaid* (Faydalı Bilgiler Deryası) adlı bir ilm-i hal kitabının birinci bölümü olan Kitab-ı Edebi'l Cihad'da gazi ve mücahid olma şartlarından ve farz-ı ayn ile farz-ı kifaye arasındaki farktan bahsedildiğini söyler.

---

¹³⁶ Akpınar, "İslam Edebiyatında Kitabü'l Cihad'ların Muhteva Gelişimi", 261.

¹³⁷ Albrecht Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele*, çev. İhsan Çatay (İstanbul: Özne Yayınları, 1999), 16-17.

¹³⁸ Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele*, 25.

¹³⁹ Şinasi Tekin, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, 109(1993):10.

“Kâfir Müslüman ülkesine zorla girer de bir şehri alırsa, o şehir halkına düşmanla savaşmak gereklidir. Buna farz-ı ayn derler (cihad kunend, Risalet’ül-İslam’da ceng itmek, savaşmak şeklindedir)...Bu şehrin yakınında bulunan kimselere de savaşmak fazdır (cihad farize bâşed), uzakta oturanlara farz değildir (farz ber-kifafet b’şed).¹⁴⁰”

Şinasi Tekin cihad kavramını lingüistik üzerinden incelediği çalışmasında, Osmanlı Devleti’nin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yarı aydın ve alt tabaka ile yüksek idareci sınıfının Türkçesi arasında uçurumun derinleşmesi ile birlikte Battalgazi, Danişmend gazi destanlarında da kullanılan gaza, gaza itmek, gaza eylemek gibi kelimelerin, toplumsal tabakanın üst katmanları için cihad, mücahid, mücahede gibi kelimelerle yer değiştiğini belirtmiştir.¹⁴¹

Cihad kavramının modernlikle birlikte nefis ile cihad anlamının arka planda kalması ve Allah yolunda ölüm olarak yorumlanması, dinsel kültür içindeki bu kavramın zaman ile vatan sevgisi ile özdeşleştirilmesi ile de ilişkilidir. Allah yolunda ölmek, vatan için ölmek kavramları ile iç içe geçmeye başlamıştır. Bu durum sadece İslamiyet’te değil, özellikle Orta Çağ’da Batı Avrupa’da Hıristiyanlar için vatan kavramının değişiminde de gözlemlenir. Bu dönemde, gerçek Hıristiyan için asıl vatan bu dünya değil Tanrı katındaki öteki dünyayı temsil etmektedir.¹⁴² Saime Tuğrul vatan kavramındaki değişimde dini motiflerin öneminin altını çizer:

“Bir Hıristiyan için öteki dünya ile bu dünya arasında imgesel düzeyde kutsal vatani öncelikle Kudüs şehri temsil eder ve vatan Kudüs için savaşmak Haçlı seferleri ile başlar. Kutsal vatan için savaşmak, orta çağın feodal beyleri için savaşmaktan daha önemli hale gelmiştir (...) Şövalyelerin Kilise ve Tanrı yolunda hayatlarını feda etmesi geleneği böylelikle Haçlı seferleriyle, daha geniş kitlelere yayılır. Yaygınlaştığı ölçüde, kutsal toprakları korumanın içerdiği dini anlamlar sınırlı bir toprak, yani üzerinde yaşamılan vatan toprağını korumak için de kullanılır hale gelir.¹⁴³”

¹⁴⁰ Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler”,13.

¹⁴¹ Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler”,12.

¹⁴² Saime Tuğrul, *Canım Sana Feda* (İstanbul: İletişim Yayınları,2014), 160

¹⁴³ Tuğrul, *Canım Sana Feda*, 161.

Haçlı ordularının gerçekleştirdiği kutsal savaşların ortaya çıkışı, on birinci yüzyılda, Hıristiyanlıkta da savaşın İslamiyet'te olduğu gibi din açısından sevap olduğu anlayışı üzerine papaların artan bir şekilde savaşla ilgilenmeye başlamaları ile alakalıdır.¹⁴⁴ Hem Müslümanlık hem de Hıristiyanlık, kutsal savaş kavramlarına sahip olmamasına rağmen on birinci yüzyıldan itibaren bu savaş tipi etrafında birbirleri ile mücadele etmişlerdir. IV. Haçlı Seferi'nden sonra kurulan Osmanlı Devleti de kutsal savaş mirasını kuruluşundan sonra sürdürmüştür.¹⁴⁵

2.1.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad İlanlarına Tarihi bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan İmparatorluk halini almasına kadarki süreçte, cihad ve gaza yöntemine başvurduğu, bu şekilde Avrupa ve Balkanlar'da birçok fetih yapıldığı Osmanlı tarihçilerinin çoğunluğunun hem fikir olduğu bir tespittir.¹⁴⁶ İstanbul'un fethi ile II. Mehmet'in Müslüman hükümdar olarak büyük saygınlık kazanması ve Osmanlı halkı gözünde dört halifeden sonra en büyük Müslüman hükümdar konumuna gelmesinin yanı sıra, bu fetih, İslam dünyası için gazayı, en önemli güç kaynağı olarak görmekte büyük rol oynamıştır. Fatih Sultan Mehmet, bütün Müslümanlar adına savaşan bir gazi lidere dönüşmüştür.¹⁴⁷ Gazi sultan kavramına, "I. Selim döneminde, hilafetin eski merkez alanları olan Suriye ve Arabistan'ın İmparatorluğun sınırlara katılması ile Mekke ve Medine'nin hamisi

¹⁴⁴ Tuğluca, "Kutsal İttifak"a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686), 304-305.

¹⁴⁵ Tuğluca, "Kutsal İttifak"a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686), 305.

¹⁴⁶ Tuğluca, "Kutsal İttifak"a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686).

¹⁴⁷ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar 2009), 62.

ve hac yollarının koruyucusu” görevi ile halife unvanı da eklenmiştir.¹⁴⁸ Bu unvan, henüz manevi boyuttadır. I. Süleyman halife unvanını kullanırken, İslam hükümdarları arasındaki üstünlüğünü ve İslam’ın koruyuculuğunu vurgulamayı amaçlamıştır. Osmanlı sultanlarının asıl unvanı gazi sultan olmuştur. Geleneksel hilafet öğretisinin, on sekizinci yüzyılda politik çıkarlar doğrultusunda canlanmasına kadar, Osmanlı sultanları hilafet kurumunu gaza ilkeleri üzerinden anlamlandırmışlardır.¹⁴⁹ On beşinci ve on altıncı yüzyıllara gelindiğinde yaşanan nüfus artışı ve şehirleşme, klasik dönemde Osmanlı toplumsal yapısının içsel değişiminde etkili olmuştur. Bu dönemde, cihad ve fetih vurgusuna dayalı gazi ideolojisi önemini kaybetmiştir.¹⁵⁰ On beşinci yüzyılın ortalarından on yedinci yüzyılın sonlarına kadar ki süreçte, ulusal çıkarlar ve Avrupa tarzı devlet yönetiminin ortaya çıkması ile gaza kavramı retorik olarak devam etmiştir.¹⁵¹ Bu konuda farklı tezler öne sürülmüştür. Osmanlı Devleti, Ortodoks İslam kurallarına dayalı, iç ve dış ilişkilerini İslam hukuku altında yürütmüştür. On sekizinci yüzyılda Avrupa’da üstünlüğünü kaybedinceye kadar kutsal savaş politikasını sürdürmüştür. Bu görüşü destekleyen tez, Osmanlıların fetih, cihad ve gaza için mücadele eden gaziler tarafından kurulduğu tezidir. Osmanlı yöneticileri kendilerini İslam’ın koruyucusu ve hizmetlisi olarak adlandırarak, topraklarını İslam’ın yurdu, hükümdarını İslam’ın padişahı, ordusunu da İslam’ın askerleri olarak tanımlar. Hatta resmi yazışmalarda ‘Devlet-i Aliyye-i Muhammediyye’ olarak geçer. Nuri

---

¹⁴⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 63.

¹⁴⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 63-64.

¹⁵⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Ceren Elitez (İstanbul: Timaş Yayınlar 2014), 154.

¹⁵¹ Nuri Yurdusev, “Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period” içinde *Just Wars, Holy Wars & Jihads: Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*, düz. Sohail H. Hashmi (Oxford University Press, 2012), 196.

Yurdusev, bu tespitlerin arkasından bu durumun pratiğe yansımalarının nasıl olduğu sorusunu sorar. Resmi kaynakların, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks İslami bir devlet olmadığını söylediğini yazarak, Osmanlı'nın İslam ile ilişkisinin daha pragmatik boyutta olduğunu belirtir. Özellikle dış ilişkilerde İslami kaidelerin uygulanması pragmatizmin boyutunu gösterir. Osmanlı kayıtlarında gaza, cihad ve harb kelimelerinin değişimli olarak savaş yerine kullanıldığını, bu tanımlardan hiçbirinin sabit bir anlama karşılık gelmediğini vurgular. Daha çok gaza kavramı üzerinden Osmanlı Devleti'nin kutsal savaş anlayışı tartışmasında, gazanın on beşinci yüzyılda Osmanlı'nın tamamı ile yerleşik düzene geçtikten sonra kullanılmaya başlandığını, bu tarihten önce kullanılmış olsa dahi kutsal anlamına gelmediği diğer bir tezdur. Yükselme döneminde gaza kullanımının azalması hem savaşın, şahıslardan çok İmparatorluğun düzenli ordusunun, özenli bir planla yürüttüğü bir iş haline evrilmesi hem de bu dönemde sadece Avrupalı devletler ile değil, Safevi Devleti gibi mezhepsel farklılık gösteren diğer Müslüman Devletler ile de savaşılmaya başlamasındandır.¹⁵²

On yedinci yüzyılda, nefir-i amm olarak adlandırılan, “genel seferberlik ve halkın da katıldığı topyekûn savaş¹⁵³” denilebilecek uygulama Osmanlı Devleti'nin, savaş sırasında, toplumsal katmanlardan azami derecede yararlanabilmek için araç olarak gördükleri bir uygulama olmuştur. Nefir-i amm ile yapılan çağrı, savaşı, sadece sultanın bir emri olarak değil, dini yaptırım olan bir emir olarak da ele alır. Bu çağrının toplumsal karşılığını bulabilmesi için, cihadın farz-ı ayn haline geldiğini anlatan, Kur'an ve hadislerden referanslar ile hazırlanan

¹⁵² Yurdusev, “Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period” ,197-201.

¹⁵³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Nefir-i amm” maddesi. Cilt:32, 2006, 526.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320526&idno2=#1>

buyrukların taşraya gönderildiği bilinmektedir.¹⁵⁴ Fetvalar, devlet hükümlerinin toplumsal zeminde kabul görmesi ve seferberlik sürecinden cepheye kadarki süreçte psikolojik motivasyon olarak işlev görmüşlerdir. On yedinci yüzyılın gezginlerinden Evliya Çelebi, savaşı ‘Allah yolunda kâfirlere karşı yapılan kutsal bir mücadele’ olarak tanımlarken, cihad kavramını kullanmamış, İslam askerlerinin kahramanlıklarını gaza kavramı ile bütünleştirmiştir.¹⁵⁵ Klasik çağdan on sekizinci ve on dokuzuncu yıllara gelindiğinde, gaza kavramının cihad ile ikamesinin sebepleri, imparatorluğun sömürgecilik çağında izlediği politika ile alakalıdır. İslam’ın politikleşme süreci, II. Mahmud ile başlamış, II. Abdülhamid ile de Osmanlı Devleti’nin temel politikası formunu almıştır.¹⁵⁶ Osmanlı hilafeti, İranlılar, Araplar gibi farklı mezhepler ya da kavimler tarafından reddedilmemiştir. Osmanlı halifeliğine karşı başlamış bir akım olarak ortaya çıkan Vahabilik ise, zaman içinde dinsel tonunu kaybederek siyasi bir karşıtlık görünümü almıştır. Safevi Devleti’nin yıkılması ile özellikle İran’da Şiilik hasar görmüştür.¹⁵⁷

Diğer taraftan Küçük Kaynarca Antlaşması ile siyasi yenilgiye uğrayan Osmanlı Devlet’i, Kırım Hanlığı’nın dini konularda Osmanlı Halifesine bağlı kalabilmesi maddesi ile hilafetini uluslararası hukuk sistemine de dâhil etmiştir. Osmanlı egemenliği altında hilafete karşı tek güç Bektaşî yeniçeriliği olmuştur. Bu grup da hilafet karşıtlığından ziyade sultanlık karşıtı bir görünüş almıştır. Bu

---

¹⁵⁴ Tuğluca, “Kutsal İttifak” a Karşı “Kutsal Çağrı”: Osmanlı’da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686)”, 308-309.

¹⁵⁵ Mehmet Yaşar Ertuş, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Gâza”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1(2012): 84.

¹⁵⁶ Mustafa Aksakal, “The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammed: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History” içinde *Just Wars, Holy Wars & Jihads: Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges*, düz. Sohail H. Hashmi (Oxford University Press, 2012), 286.

¹⁵⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 146.

durumda Osmanlı sarayı, hilafeti ön plana çıkararak Bektaşî yeniçeriliğine ve derebeyliğine karşı üstünlük kurmayı hedeflemiştir. II. Mahmut ve padişahla birlikte hareket eden sadrazam ve şeyhülislamın amacı, payitahttaki dini otoritelerin rızasını alarak bir meşruiyet yaratmak olmuştur.¹⁵⁸ 1808-1825 yılları arasında, Osmanlı Devleti, varlığını tehdit edecek iç ve dış sorunlarla karşılaşmış olmasına rağmen, II. Mahmut halife olarak, ulemayı, dolaylı olarak Müslüman halkı arkasına almıştır. II. Mahmud, 1826'dan sonra Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma döneminin başlangıcını temsil eden imajının yerleşmesinden hemen önceki bu dönemde, gerici denilebilecek kişilerle birlikte, cihatçı bir halife rolüne bürünmüştür.¹⁵⁹ II. Mahmud, 1809 yılında Osmanlı Sırpalarının ayaklanması ile karşı karşıya kaldığında, Sırpaların Osmanlı Devleti'ne her alanda saldırdığını ve cihadın bu durumda kişisel bir zorunluluk olduğuna karar vermiştir. Yerel birliklere, cihad için açılmış sancaklar gönderilmiştir.¹⁶⁰ Sırpalara olduğu gibi, 1827-1828 Rus savaşında da Osmanlı askerleri cihad ile harekete geçirilmek istenmiştir. Bu ilanlar bir tarafta dururken, 1821-1829 yılları arasında Yunan Bağımsızlık savaşında, İmparatorluk kendi Ortodoks Hıristiyanlarına karşı cihad ilan etmemiştir. Bu çelişki, II. Mahmud'un dini kullanımında kafa karıştırıcı politikasını göstermektedir. Mustafa Aksakal, bu farklı tutumların altında Balkanlar'da, Anadolu'da ve Suriye'de, İmparatorluğun kendi sınırları içinde bulunan Ortodoks Hıristiyan grupların düşmanlığını önleme dürtüsü olabileceğini söyler.¹⁶¹

---

¹⁵⁸ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, (İstanbul: Kitabevi, 2009), 115.

¹⁵⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 146-147.

¹⁶⁰ Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", 290.

¹⁶¹ Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", 291-292.

Karpat'a göre, Tanzimat dönemi, Osmanlılık ideolojisinin reformcu bir kavram olarak ortaya çıktığı, Müslümanları ve gayri-Müslimleri eşit Osmanlı yurttaşlığı etrafında birleştirerek, dini inancın kişisel boyutta ele alınmasını hedeflemiştir. Otoritenin kişilerden ziyade kurumlara kaydırılması amaçlanırken, yapılan reformlar okumuş grupların siyasi nüfuzunu arttırmıştır. Din, Osmanlı Müslümanları için devletle aralarındaki bağ olarak görülürken, diğer taraftan da alt tabaka içinden gelen, modern eğitim almış Hıristiyan elit tabaka, dini Avrupa ile aralarındaki bağ olarak görmeye başlamıştır. Böylelikle, Osmanlılık, Osmanlı Hıristiyanları arasında, devletin özellikle Müslüman unsurlarını savunmayı amaçladığı bir ideoloji olarak tanımlanmıştır. Jön Türklerin iktidarı ile de Türklük ile özdeşleşen bir ideolojiye evrilmiştir.¹⁶² Osmanlı yurttaşlığını güçlendirmeyi amaçlayan reformlardan oluşan Tanzimat döneminden, 1876 tarihinde panislamist ideolojinin canlandırıcısı olarak görülen Sultan II. Abdülhamid'in yönetime gelmesi ile Müslüman kimlik vurgusunun yoğunlaştığı yeni bir döneme geçilmiştir. Hilafetin en yoğun kullanıldığı bu dönemde, Osmanlı Devleti önemli savaşlar tecrübe etmiştir. Sultan Abdülhamid'in halife olarak bu savaşları cihad ile ilişkilendirmesi ne ölçüde olmuştur? II. Abdülhamid için Balkan isyanları, Sırbistan ve Karadağ ve 1877-1878 Rus savaşı halife sultan olarak cihad çağrısı için uygun siyasi ve toplumsal zemini oluşturmuştur. Osmanlı-Rus savaşı öncesi, Osmanlı kamuoyunun çoğunluğu savaşın kaçınılmaz olduğunu ve böyle bir savaşta devlete, Orta Asya Müslümanlarından, Kaşgar Emiri'nden, Mısır Hidivi'nden ve Tunus Beyi'nden gelecek yoğun bir destek olacağını düşünmüştür.¹⁶³ Hıristiyan devletlere

---

¹⁶² Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 14-15.

¹⁶³ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 87.

karşı gerçekleşen bu savaşlarda, Abdülhamid cihad çağrısı yapmaya teşvik edilmiş, özellikle de Ruslara karşı cihad ilan etmediği için eleştirilmiştir.¹⁶⁴

Jön Türkler, İslami retorik ve referanslara sıklıkla başvurmuşlardır. *Ezan, Hak, İctihad, Meşveret* gibi yayın organlarının isimleri dahi Müslüman okura yöneliktir. Açık yazışmalarında İslam'ı överken, kişisel yazışmaları İslam'a karşı mesafeli duruşlarını gösterir. İslami retoriği kullanarak, batılılaşma ve modernleşme olgularını Müslüman kitlelere İslami bağlamda sunmaya çalışmışlardır. Müslümanların, Hıristiyan dünyadan gelen yeniliklere kapalı olduklarını, Müslümanları ileri götürecek taze kanın kabul ettirilmesi için İslamcılığın şart olduğunu yazmışlardır.¹⁶⁵ Osmanlı-Müslümanları hakkında bu tespitlerden yola çıkarak bir yol haritası belirleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri, iktidara gelmelerinden hemen önce, Abdülhamid döneminde, Müslüman-Osmanlı kimlik vurgusunun seferberlik sürecine katkılarına şahit olmuşlardır. Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, 1914 tarihli cihad ilanı da tıpkı diğer İslami retorikler gibi Müslüman-Osmanlı halkın psikolojisine yönelik bir girişimdir. Nasıl ki modernlik olgusunu İslami bağlam içinde sunmaya çalışmışlar ise, Birinci Dünya Savaşı'nı da aynı bağlamda halka anlatmışlardır.

2.2 Bir Psikolojik Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı

İttihat ve Terakki Hükümeti, savaş şartlarından doğan toplumsal bunalımların, Birinci Dünya Savaşı'nda iç politikada yaratacağı huzursuzlukları en

¹⁶⁴ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*,245.

¹⁶⁵ M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, (New York: Oxford University Press, 1995), 200-201.

aza indirgemek adına, toplumsal dayanışma vurgusunu İslami siyasal gelenek üzerinden yapmıştır. İttihat ve Terakki yöneticilerinin, 1914 yılında bu geleneği takip etmesi, Osmanlı toplumunun modernleşme tecrübelerini okuması ve geriye dönük olarak, hem devlet-toplum ilişkisini hem de toplumun kendi içindeki örgütlenme ilişkilerini göz önüne alması ile alakalıdır. Bizzat kendi iktidarları sırasında ve geçmişte tecrübe edilen göç, siyasi istikrarsızlık gibi bir takım toplumsal olaylar ve bu olaylar karşısındaki toplumsal reaksiyonlar, İttihat ve Terakki yönetimini, kendi halkının hassas ve toplumsal bağı pekiştirici noktalarını tespit etmeye itmiştir. Bu süreç sonucunda, 14 Kasım 1914 tarihli Cihad-ı Ekber, psikolojik bir operasyon olarak Osmanlı toplumuna sunulmuştur.

Cemiyet, Osmanlı modernleşmesinin önemli bir kısmını oluşturur. Cemiyetin modernleşme anlatısı, devletin bekâsı için seçkinler tarafından dikte edilmesi gereken ve diğer toplumsal sınıfları bu amaca ulaşmak için bir araç olarak gören bir modernleşme anlatısıdır. Bu süreçte halkın iyileştirilmesine yönelik çalışmalar eksik kalmıştır.¹⁶⁶ Ancak Tanzimat reformlarının etkisiyle Osmanlı taşrası dışarı açılma eğilimi göstermiş, İstanbul'a işçi akımları çoğalmış ve büyük şehirlerdeki alt katman daha belirginleşerek bir kamuoyu yaratmaya başlamıştır. Taşradaki ikinci derece ulema ve büyük şehirlerdeki yeni kentlileşmiş kitlelere ait düşünce yapısının temeli, sorunların İslami bir yol ile çözümlenmesi üzerine olmuştur.¹⁶⁷ Cemiyet'in etki alanı dışında kalan köylüler, zanaatkârlar, esnaflar ve kentin daha fakir kesimleri arasında İslam, gündelik hayatta ve toplumsal düzende yol gösterici olarak kalmaya devam etmiştir. Şerif Mardin, İslam'ın bu gruplar

---

¹⁶⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 162-163.

¹⁶⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 94.

üzerindeki etkisini bir “yer ve kimlik belirleyicisi” olarak adlandırır.¹⁶⁸ İslam, oluşmaya başlayan kamuoyunun ortak dili görevini üstlenir. Bu bağlamda, İslami siyasal geleneğin kullanılması, Cemiyet liderlerinin devlet ve İslam arasındaki birliği sorgulamasıyla ilişkilidir. İslam’ın bu toplumsal boyutunun yanı sıra, eski takvimle 31 Mart 1909 tarihinde vuku bulan silahlı ayaklanma, İslam’ın ideolojik olarak da kitleleri harekete geçirebilecek bir işlevi olduğunu İttihat ve Terakki liderlerine göstermiştir.¹⁶⁹

31 Mart ayaklanması, miladi takvimle 12 Nisan’ı 13 Nisan’a bağlayan gece patlak vermiştir. Hassa Ordusu’nun avcı tabularından binlerce asker subaylarına karşı isyan etmiştir. Subayları kışlalara hapsederek Sultanahmet üzerinden Meclis-i Mebusan binasına yürümüşlerdir. Askerler, softalar, ikinci derece ulema, bahriye erleri, görevlerinden alınmış eski subaylar isyancılar arasındadır.¹⁷⁰ 31 Mart ayaklanmasının esas sebebi, muhalefetin İttihat ve Terakki hükümetine karşı kalkıştığı askeri bir hükümet darbesi olsa da ayaklanmanın anahtar kelimesi “*Şeriat İsteriz*” olmuştur.¹⁷¹ Ayaklanmanın propagandası ikinci derecede ulema grubunun 1909’da kurdukları İttihad-ı Muhammedi adındaki cemiyetin yayın organı olan *Volkan* gazetesi üzerinden gerçekleşmiştir. Kıbrıslı bir Nakşibendi şeyhi olan Vahdeti tarafından kurulan gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni dinsizlikle suçlamış, cemiyetin ıslahatlarına sert tepkiler göstererek, meşruti rejimi “şeytani rejim” olarak nitelemiştir.¹⁷² Mart ayının sonunda bu gazete, bazı erlerin İttihad-ı

---

¹⁶⁸ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 17-18.

¹⁶⁹ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 19.

¹⁷⁰ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 479.

¹⁷¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (Ankara: İmge Yayınevi, 2006), 188.

¹⁷² Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 478.

Muhammedi Cemiyeti’ni destekleyen, İttihat ve Terakki karşıtı mektuplarını ve bu mektuplara verilen cevapları yayınlamıştır:

“ Derviş Vahdeti!

Sizi namusumla temin ederim ki zabıt ve asker hiçbir vakit meydan-ı mücahideden ayrılmaz ve kan dökmekten dahi zerre kadar çekinmez. Ancak gerekdir ki: Ya bir emri ilahiye muvafık [uygun] veyahut Kanun-i Şeriata mutabık olsun. Yoksa sevgili vatanımızın temini selameti için [...] kaffe-i servetini feda ve bugünde hakikati izhar etmek maksadı halisanesiyle [temiz yürekliliğiyle] vücudiyyeni millet uğruna kafa etmiş [baş etmiş] olan Serbesti gazetesi ser muharriri Hasan Fehmi’yi ortadan kaldırılmak için kendisine verilen ücret mukabilinde yolunu bekleyip de gece kahbelikle alkanlara boyamak gibi bir alçaklığı irtikab etmekten [kötü bir iş yapmaktan] ibaret olmadığını, takdir eden çok zabıt ve askerimiz vardır. Biz, bu gibi zabiti ve buna zahir olacak heyet-i meşumeyi [şom] insandan bile addetmeyiz. Zira bunlar canavar ve alçak, dünyalardır. Bunlara zabıt namı verilmemesini rica ederiz.

İmza

Yine bir zabıt tarafından.¹⁷³”

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin yardımcı güçlerinden biri olan El İslam Cemiyeti çevresinde birleşen ulema ve medrese öğrencileri, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından düzenlenen mevlitte Vahdeti’nin konuşmasını ellerinde yeşil sancaklarla dinlemişler, İttihat ve Terakki muhalifi Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi’nin 7 Nisan’da öldürülmesinin ardından düzenlenen cenazesinde de hazır bulunmuşlardır.¹⁷⁴

“Namuslu asker!

[....]

Evet: Zabıt olsun, silah endaz bulunsun, bir asker hiçbir vakit meydan-ı mücahideden ayrılmamalıdır. Kan dökmekten dahi zerre kadar çekinmemelidir. Fakat bir emri cihadın, emri ilahiye, Kanunu-u Şeriate muvafık olup olmayacağını takdir etmek lazımdır.

Birkaç gün evvel, bir zabitin bir kışlada, gecenin saat iki buçuk veya üç de, güya askere itaat dersi, nasihati verdiği esnada: Askerler! Şu, sokaklarda gördüğünüz başı sarıklı hocalar yok mu? Size emir ettiğimiz zaman, bunları, süngülerinizin ucuna takacaksınız! gibi nasihat vermek de askerlikte var mı? Varsa hata, ender

¹⁷³ *Volkan*, 13 Nisan 1909/22 Rabiulevvel 1327.

¹⁷⁴ *Akşin, Jön Türkler ve İttihad ve Terakki*, 193.

hatadır. Çünkü: Bu milletin askeri, ancak ya şehit, ya gazi olmak için harb eder. Asker, toprak için boğuşmaktan ziyade, ila-i kelamet için terki can eder.¹⁷⁵”

31 Mart ayaklanmasında, dini unsurlar öne çıkarılarak, siyasal mücadelede bir araç olarak kullanılmıştır. “Bu olayda, din, muhalefete elde edebileceği en büyük dinleyici kitlesini sağlamıştır.¹⁷⁶” 31 Mart ayaklanması sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumun gelenekçi kesimlerinin, geleneksel gayri resmi kanallarla, dinsellik ile kamusal alana katılma imkânı bulduğunu görmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nda Cihad ilanından hemen sonra düzenlenen mitingler, yayınlanan gazete makaleleri ile izlenilen yol, 31 Mart ayaklanmasının kamusal alana yansısıyla benzerlik gösterir. İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu ayaklanmanın gerek basındaki temsilinden gerek kamuoyunun tepkisinden çıkardığı sonuç, 1914 savaşının dinen meşru kılınmasının yaratacağı etkiyi öngörebilmesine yardım etmiştir.

2.2.1 Cihad İlanı’nın Hazırlık Süreci

14 Kasım 1914 tarihinde yapılan cihad ilanının Osmanlı kamuoyuna duyurulmasına kadarki süreç iki başlıkta incelenebilir. İlk olarak Osmanlı- Alman ittifakının ortaya çıkışı sırasında, Almanya’nın İslam dünyası ile ilişkisinin çözümlenmesine bakılacaktır. İkinci olarak da Balkan Savaşları ve sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamış olduğu milli iktisat politikaları sonucunda Osmanlı kamuoyunu biçimlendirme teknikleri mercek altına alınacaktır.

Birçok araştırmacının vurgulamış olduğu gibi, Almanya, cihad kararının alınmasında etkili olmuştur. Bu tespitin ortaya çıkmasındaki temel sebep, Alman

¹⁷⁵ *Volkan*, 13 Nisan 1909/22 Rabiulevvel 1327.

¹⁷⁶ Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, 64.

Oryantalisti Max von Oppenheim tarafından kaleme alınan ve 1914 yılı Ekim ayının sonunda Alman Dışişlerine sunulan *Büyük Memorandum* 'da Panislamizm konusunun esas olarak Osmanlı-Alman ittifakı bağlamında ele alınmış olmasıdır. Bu memorandumda, Max von Oppenheim, Osmanlı Devleti, Şark ve İslam başlıklarını birlikte değerlendirerek, bunların Alman çıkarları için nasıl kullanılabilceğine dair ipuçları sunmuştur.¹⁷⁷ Ancak, Almanya'da Ortadoğu ile ilgili çalışmalar Oppenheim'in çalışmalarından çok daha eski tarihlere dayanır. Almanya'da 'şarkiyatçılık' filoloji alanında başlamış olmasına rağmen, Alman oryantalistler Müslüman dünyası ile uygun bir etkileşim seviyesi yakalamakta başarısız olmuşlardır. 1908 yılında, Hamburg'da kurulan *Deutsches Kolonial Institut* ve 1912 yılında *Deutsche Gesellschaft für Islamkunde* gibi kurumlar, antropoloji, siyaset bilimi ve hukuk gibi alanlara yoğunlaşmanın İslam dünyası ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmüşlerdir. 1910 yılında, Deutsches Kolonial Institut, *Der Islam* adlı bir gazete yayınlamaya başlar. Bu yıllarda, Alman çıkarları, II. Abdülhamid döneminde canlanan panislamist ideoloji ile aynı yöreğe girmiştir. II. Abdülhamid'in siyasi bir güç olarak İslam dünyasını bir arada tutma ve herhangi bir saldırı karşısında bu birliği harekete geçirme politikası, İslam'ın, Birinci Dünya Savaşı'nda Oppenheim tarafından araçsallaştırılmasına ilham vermiştir. Bu tarihe kadar, panislamist ideolojiden ziyade Arap milliyetçiliğine ilgi duyan Hartmann gibi Alman oryantalistler için, Oppenheim ile İslam birliğinin kullanılması önem kazanmıştır.¹⁷⁸ Ancak panislamist ideolojinin lideri olarak kabul edilen II. Abdülhamid'in, 1908'den sonra gücünü kaybedip,

---

¹⁷⁷ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, 62.

¹⁷⁸ Gottfried Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24:2 (2004):146.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesi ile İslam'ın siyasi karar mekanizmalarında etkisini kaybedeceği düşüncesi yanılıcı olmuştur. İttihat ve Terakki liderleri hem eylemlerinde hem de söylemlerinde İslam'dan yararlanırlar. 1911 yılında, Trablusgarp Savaşı'nda cihad ilanının gündeme gelmesi bu husustaki örneklerden biridir.¹⁷⁹ 1914 tarihli cihad ilanına bu açıdan bakıldığında, bu durumu Almanya'nın İslam'ın politik boyutunu hayata geçirmek adına planladığı bir eylem olarak görmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri de bu eylemi aynı çıkarlar doğrultusunda kullanmışlardır. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti her şeyden önce devletin üstünlüğünü öne çıkaran, vatan ve millet gibi kavramlar etrafında örgütlenen ideolojik bir çevrenin ürünü olmuştur. Bu bağlamda, devletin devamlılığı için II. Abdülhamid döneminde canlanan İslamcılık anlayışını korumuşlardır.¹⁸⁰

Oppenheim'in memorandumu, etkili bir propaganda aygıtı yaratmak için önerilere yer verir. Propaganda faaliyetlerinin Türkler ve Almanlar tarafından yürütülmesini, ancak ana kontrolün Almanya'da olmasını önerir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya yönetimindeki Müslüman nüfusun Almanya'nın savaştan zaferle çıkacağına ikna edilmesi ve cesaretlendirilmesi Oppenheim'in memorandumunda propaganda hedeflerinin birincil amacı olarak sunulmuştur. Bu doğrultuda, farklı ülke Müslümanlarının konuştukları dillerde broşürler hazırlamak amacıyla yabancı ülke doğumlu öğretmenlerden ve Alman doğu bilimcilerinden oluşan ve Oppenheim tarafından yönetilen bir istihbarat bürosu kurulması önerilir. Yabancı ülkelerde çalışan Alman vatandaşlarının ve iş adamlarının, Ortadoğu'daki

¹⁷⁹ Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies ", 149.

¹⁸⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 176.

Alman konsolosluklarının da bu propaganda aygıtlarının oluşumunda ve etkisinin arttırılmasında önemli olacağı belirtilerek, danışma büroları ve Müslüman halk için okuma odaları kurulması teklif edilmiştir.¹⁸¹ Almanya'nın Arap tarihi ve kültürü üzerine çalışan uzmanları, buradaki Müslümanları milliyetçi hareketlere teşvik etmekten ziyade, çalışmalarını İslam birliği kavramı içinde sunmuşlardır. Alman yönetimi, Ortadoğu'yu Osmanlı Devleti'nin siyasi birliği içinde tutarak, böylece halifenin arkasında toplanacak Fransa ve İngiltere kolonilerindeki Müslüman nüfusun, İtilaf Devletleri'ne karşı ayaklanarak Almanya'nın çıkarları doğrultusunda savaşmalarını sağlayacağını düşünmüştür.¹⁸²

Oppenheim'in Ekim 1914 memorandumundan önce, Avrupa'nın diğer büyük devletlerine karşı İslam'ın kullanılmasıyla ilgili olarak kaleme aldığı birçok raporu bulunmaktadır. 1898 yılında Kahire'de Alman diplomatik misyonunda göreve başladıktan sonra yazdığı raporda, cihad kavramının zaman içindeki değişiminin altını çizmiş, cihad anlayışının bir zamanlar saldırgan olan özelliğinin artık savunmacı bir karaktere dönüştüğünü belirtmiştir.¹⁸³ Her şeye rağmen, Alman Oryantalistlerinin sistematik çalışmaları yok sayılmayacağı gibi, 1914 Cihad-ı Ekber'in sadece Almanya tarafından kurgulanmış, Osmanlı yöneticileri ile de hayata geçirilmiş olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Aksakal'a göre, 14 Kasım tarihli Cihad ilanının köklerini aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren cihad ile kurduğu ilişkide aramak gerekir. Bu şekilde, Cihad ilanının Osmanlı yöneticileri için olağan dışı bir karar olmadığı

---

¹⁸¹ Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim: Archeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, (Camnbridge: OpenBook Publishers, 2013), 84.

¹⁸² Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*,155.

¹⁸³ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, 60-61.

görülecektir.¹⁸⁴ 1768- 1922 yılları arasında Osmanlı Devleti, en az altı kere cihad ilanına başvurmuştur. Resmi olarak cihad ilan edilmediği durumlarda bile cihadın Osmanlı halkı üzerinde birleştirici etkisi gözlemlenir. 1911 yılında İtalyanların Libya'ya saldırmasının ardından, İzmir'de cihad ile ilgili bir oyun sahnelenmiş ve büyük ilgi görmüştür. 1911 yılında devlet resmi bir cihad çağrısında bulunmamasına rağmen, cihad, birçok insanı savaş için bir araya getirmeyi başarmıştır.¹⁸⁵ Nitekim Alman Oryantalistlerinin cihad hakkındaki tespitleri, Osmanlı yöneticileri tarafından da biliniyor olmalıdır. Cihadın, “meşru savunma, zulmü engellemek, adaleti ve din hürriyetini sağlamak”¹⁸⁶ gibi amaçları Oppenheim'in propagandasının özünü oluşturur. Oppenheim, sistematik bir ön çalışma ile cihad ilanının büyük bir destek toplayacağını söyler. Afrika'da, Avrupa sömürgeciliğine karşı gelişen tepkiler, sömürgecilerin İslam düşmanı olduğu retoriği ile beslenerek İslam'ı savunma bağlantısı kurulabilecektir.¹⁸⁷ Müslümanlar iki soru üzerinden karar alma sürecine itilecektir. Avrupalı sömürgeciler için savaşmak mı yoksa cihatta din kardeşleri ile Avrupalı sömürgecilere karşı savaşmak mı? Diğer taraftan, Müslümanların savaşı kaybetme olasılığı cihattan kaçınma ihtimalini ortaya çıkaracağı için, Almanya'nın savaşın güçlü tarafı olduğuna dair çalışmaların yapılması gerekecektir.¹⁸⁸ Bu tespitler doğrultusunda Almanya ve Osmanlı Devleti, cihad çalışmalarına yön verir.

---

¹⁸⁴ Mustafa Aksakal, “Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad”, *War In History*, 18: 2 (2001), 185.

¹⁸⁵ Mustafa Aksakal, “The Ottoman Proclamation of Jihad” içinde *Jihad and Islam in World War I*, düz. Erik-Jan Zürcher (Leiden University Press, 2016), 59.

¹⁸⁶ Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (SAV) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, 296-298.

¹⁸⁷ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, 61.

¹⁸⁸ Hagen, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies”, 152.

Cihad ilanının aslında yurt savunmasına yönelik olduğu iddiası, 1914 yılı Kasım ayında Osmanlı yöneticileri ve basını tarafından, kamuoyu üzerinde yürütülen psikolojik operasyonun temel eksenini oluşturur. 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Osmanlı-Alman gizli ittifakından Kasım 1914' e kadarki zaman dilimi içinde, özellikle Osmanlı kentli nüfusu arasında saldırıya uğramış ve ezilmişlik hissi yaratılarak savaş için toplumsal motivasyon canlı tutulmaya çalışılmıştır. Balkan yenilgisi ile Müslümanların Anadolu'ya göçü sırasında yollarda yaşadıkları mağduriyetler Osmanlı basınında sıklıkla yer alarak, vatanın tehdit altında olduğu ve savunulması gerektiği üzerine yazılar aracılığıyla seferberliğin son aşaması olan cihad çağrısı için de bir anlamda toplumsal alt yapı çalışması yapılmıştır.¹⁸⁹

Balkan yenilgisi sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı eşiğinde, dini kimliklerin önemi artmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra birçok Osmanlı aydını için Hıristiyan ve Müslümanların beraber yaşaması imkânsız görünmüş, Müslümanlar arasında, Hıristiyan Osmanlıların Osmanlı Devleti'nden ziyade Balkan devletlerini desteklediği inancı yerleşmiştir.¹⁹⁰ Çetinkaya, Osmanlı toplumunda yirminci yüzyılda yeni savaş propaganda tekniklerinin ilk olarak Balkan Savaşları sırasında kullanıldığının altını çizer. Bu teknikler, 'mezalim propagandası' olarak adlandırılan, düşmanı şeytanlaştırmak ve insanlık söylemi üzerinden düşmanın insanlık dışı hareketlerinin kamuoyuna duyurulmasına dayanan bir takım propaganda faaliyetlerini kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'nin yerli kamuoyunu harekete geçirme çalışmaları, Balkan Savaşları ve sonrasında

---

¹⁸⁹ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 64.

¹⁹⁰ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, 59.

kentli Müslüman-Türk nüfus üzerinde yoğunlaşır. Müslüman ve Türklerin, Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışan gayri Müslimlerin etkisinden ancak uygulanacak milli iktisat politikaları ile ekonomik bakımdan canlanması ile kurtulabileceği fikri kamuoyuna anlatılmak istenir. Bu doğrultuda hem İstanbul'da hem de vilayetlerde dağıtılmak üzere propaganda kitapçıkları hazırlanıp halka dağıtılır.¹⁹¹ *Müslümanlara Mahsus* başlıklı kitapçıkta, Balkanlar'da kalan Müslüman nüfusun yaşadığı sıkıntılardan örnekler verilmiştir.

“Telef olan yüzlerce canlardan başka, bugün milyonlarca Müslüman düşmanın ayakları altında inliyor. O her birisi kapılarında beş on hizmetçi, beş on yavaşma kullanan dünkü zengin beylerin, ağların kızlarından, çocuklarından bugün kimisi sokaklarda dileniyor. Kimisi meyhanelerde düşman askerlerine rakı dağıtıyor. Kimisi kundura boyacılığı ediyor. Hulasa, bir lokma ekmek bulabilmek için her birisi bir yolda sürünüp duruyor.¹⁹²”

1912-1913 yıllarında yürütülen bu propaganda, 1914 yılının ortalarında kentli Müslüman-Türk nüfusu bilinçlendirmeye başlar. Osmanlı gazeteleri ve Türkçü dernekler Hıristiyan işyerlerini boykot çağrısında bulunurlar.¹⁹³ Bazı Rum vatandaşlarının Balkan Savaşları boyunca Yunan hükümetine destek vermeleri, bağışlarda bulunmaları boykotaj kampanyasının dayanağı olarak gösterilmiştir.¹⁹⁴ Gazetelerde, Yunan donanması için satın alınan *Averof* zırhlısının alımında Osmanlı Rum tebaası tarafından yapılan yardımlar üzerine makaleler yayınlanmıştır.¹⁹⁵ Balkan Savaşları'nda Çanakkale Boğazını abluka altına alarak

¹⁹¹ Y.Doğan Çetinkaya, “Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire During the Balkan Wars (1912-1913)”, *International Journal of Middle East Studies*. 46 (2014):764.

¹⁹² *Müslümanlara Mahsus*, 1913, 3.

<http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kitablar/560005500049000550005700095001140011500069.pdf>

¹⁹³ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, 59.

¹⁹⁴ Zafer Toprak, “İslam ve İktisat: 1913–1914 Müslüman Boykotajı”, *Toplum ve Bilim*, 29-30 (1985) aktaran Y.Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak, Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 180.

¹⁹⁵ “Yerli Rumlar Yunan Donanmalarına Muavenet Ediyorlar mı?”, “*Umum vatandaşlarımızı sorarız: Balkanlar Harbinde bizim zararımıza en büyük vezaiften birini gören (Averof) zırhlısı değil midir? Bu zırhlıyı iştirak eden adamın resmini İstanbul'da (büyük vatanperver) sıfatıyla*

Osmanlı yenilgisinde önemli yer tutan bu savaş gemisinin, Yunanistan tarafından satın alınamayacağı sürekli olarak vurgulanır. “Yunan donanması için bir eğitim gemisi satın alarak kendi isminin verilmesi amacı ile bir vakıf kuran”¹⁹⁶ Osmanlı kökenli Yorgo Averof’un ismi gayri-Müslimlere atfedilen hıyanetin temsili olarak gösterilir.¹⁹⁷ Böylece, Müslüman-Türk kamuoyuna milli iktisat politikalarının hayata geçmesi için gerekçeler sunmuşlardır.

Sınırlar içerisinde gayri-Müslim nüfusa karşı uygulanan boykot çağrısı ile yükselen milliyetçi dalga, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları kaldırmasıyla desteklenmiştir. 10 Eylül 1914 tarihli gazeteler kapitülasyonların kaldırılmasına “Hayat-ı siyasiye, devlet ve ümmetin en muazzam günü¹⁹⁸” olarak yer vererek Osmanlıların iktisadi bağımsızlıklarını kutladıklarını belirtir.¹⁹⁹ *Tanin*, *İkdam*, *Sabah* gibi gazeteler, kapitülasyonların kaldırılmasının ardından İstanbul’da mitingler düzenlendiğini yazar.²⁰⁰ Bu mitingler, daha sonra 14 Kasım 1914 tarihinde, cihad ilanını kutlamak için organize edilen mitinglerle benzerlik gösterir. Kapitülasyonların kaldırılması, İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi kadar büyük bir coşku yaratmıştır. Olay gazetelerde bir müjde olarak tanımlanır. Şehrin her semtinde ve adalarda binlerce kişilik alaylar düzenlenerek, Beyazıt, Fatih, Beyoğlu, Yeniköy, Anadolu Hisarı, Üsküdar,

---

Müslümanların gözü önünde Rum mekteplerine tevzi etmek, yeni yetişen Rum çocuklarına “siz de bu adamın eserine iktifa edin” demekten başka manayı haiz midir?” Tasvir-i Efkâr, 13 Mayıs 1914/30 Nisan 1330.

¹⁹⁶ Ayhan Aktar, “Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor, Kasım-Aralık 1918” içinde *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 357.

¹⁹⁷ Çetinkaya, *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak, Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, 181.

¹⁹⁸ “Hayatı Siyasiye, Devlet ve Ümmetin En Muazzam Günü”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Eylül 1914/28 Ağustos 1330.

¹⁹⁹ “Osmanlılar, İstiklal-i Hakikilerini Tesid Ediyorlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 10 Eylül 1914/ 28 Ağustos 1330.

²⁰⁰ *İkdam*, 10 Eylül 1914/ 28 Ağustos 1330.

Kadıköy ve Adalar belediye daireleri önlerinde halka nutuklar atılır. Beyazıt Belediye Dairesi önünde Türk Ocağı Reisi Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey, Beyoğlu Belediye Dairesi önünde Saruhan Mebusu Sabri Bey konuşma yapmıştır. Gece yarısına doğru binlerce kişi, önce Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in, daha sonra Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın konakları önünde toplanarak tezahüratta bulunmuş, Talat ve Cemal Paşalar bu tezahürlara karşılık vermişlerdir. Bu mahallelerde düzenlenen fener alaylarının yanı sıra, Kuzguncuk, Paşabahçe, Çubuklu ve Boğaziçi'nin diğer mahallerinden gelen fenerli kayıklar, Anadoluhisarı ve Küçükusu'dan gelen kayık alayları ile birleşerek Beşinci Belediye Dairesi'nin bulunduğu Kandilli 'ye gittikten sonra, Rumeli sahillerinden gelen kayıklar eşliğinde Sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısının önünde gösterilerine devam etmişlerdir.

Bu nutuklar, Osmanlı kamuoyunun iki temel arzusunu dillendirir: Birincisi, Müslüman-Türk kamuoyu tarafından milli bir zafer olarak görülen bu olayın taşra belediye dairelerine tebliğ edilmesi, ikincisi ise bu zafer karşısında duyulan memnuniyeti, hükümete gösterebilmek adına İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesi tarafından bir içtima düzenlenmesi olmuştur. Şehremini Cemil Paşa, taşra belediyelerine çekilen telgraflarla, haberin duyurulduğunu belirtirken, İttihat ve Terakki İstanbul Mebusu Kemal Bey de Sultanahmet'te düzenlenecek içtima ile ilgili İttihat ve Terakki Merkez Umimiyesi'nin karar alacağını duyurmuştur.²⁰¹

Kara Kemal Bey, 1912 Ağustos'unda düzenlenen İttihat ve Terakki kongresinde "Merkez-i Umumi" üyesi olduktan sonra, İttihat ve Terakki içindeki

---

²⁰¹ "Dünkü ve Bugünkü Şenlikler", *Tasvir-i Efkâr*, 10 Eylül 1914/ 28 Ağustos 1330.

etkinliği artmıştır. Kara Kemal Bey, Ali İhsan Bey ve Memduh şevket Esendal ile birlikte 1909 yılında Esnaf Odaları'nın örgütlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Esnaf cemiyetlerinin desteğini arkasına alan Kara Kemal Bey, İstanbul'un parti müfettişliğini yapmıştır. Kara Kemal Bey, savaş dönemi, Enver Paşa ve İsmail Hakkı Paşa'nın kontrolünde olan askeri iaşenin dışında, İstanbul'un iaşe yönetimini de elinde bulundurmuştur.²⁰² Kara Kemal Bey, bu görevinde hükümet destekli bir takım sivil toplum dernekleri ile birlikte çalışmıştır. Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Müslüman Esnaf-Tüccar Cemiyeti gibi sivil toplum örgütleri, Osmanlı kamuoyunun belli bir doğrultuda biçimlenmesinde, halk arasındaki tepkilerin savaş coşkusuna dönüştürülmesinde önemli roller üstlenmiştir.²⁰³

19 Temmuz 1909 tarihinde, merkezi İstanbul olarak kurulan Donanma Cemiyeti, 1913 yılından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile kamusal alandaki miting, toplantı, yardım toplama gibi faaliyetlerin örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 kongresinde, yapısının içine sivil toplum örgütlerini ve bazı zümreleri de almaya karar vermesi, kendi desteklediği örgütler kurması ve kurulanları desteklemesi Donanma Cemiyeti'nin güçlenmesini hızlandırmıştır.²⁰⁴ Donanma Cemiyeti'nin taşra teşkilatlanmasının oluşumunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşra şubelerinin Donanma Cemiyeti adına iane topladıkları, Cemiyet üyeleri tarafından İstanbul dışına bilgilendirme ve şube açma gezileri düzenlendiği bilinir.²⁰⁵

---

²⁰² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 358-360.

²⁰³ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 65.

²⁰⁴ Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'daki Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Dergisi*, 43 (2008): 80.

²⁰⁵ Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'daki Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", 81.

Kurucu ve yöneticilerinin arasında Sultan Mehmet Reşat, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Şeyhülislam Hayri Efendi, Sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa gibi Cemiyet'in ve hükümetin yönetici kadrolarından isimlerin bulunduğu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan Savaşları'ndan sonra 13 Şubat 1914'de kurulur. Kuruluş amacı, derneğin kuruluş beyannamesinde halk sağlığı ve kültür ile ilgili faaliyetler olarak belirtilse de aynı zamanda savaş durumunda halkı savaşa hazırlamak, cephe gerisinde kalanları korumak gibi seferberlik unsurlarını da içerir.²⁰⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında bu iki derneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir alt kuruluşu olarak çalıştığı gözlemlenir. Nitekim cihad ilanından sonra Osmanlı vilayetlerinden başkente çekilen, vilayetlerin cihad çağrısına desteklerini belirten telgraflarda da sıklıkla bu cemiyetlerin il başkanlarının imzalarına rastlanmaktadır.²⁰⁷

2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman ittifakının gizli olarak imzalanmasından, 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa girmesine kadar ki süreç, Osmanlı kamuoyunu milliyetçi söylemlerin çoğaldığı bir ortama sürüklemiştir. Balkan Savaşları ile başlayan gayri – Müslim karşıtı hava sonucunda gayri-Müslim tüccarın ve iş yerlerinin boykot edilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması ile Osmanlı kamuoyunda, kentli Müslüman-Türk nüfus daha görünür olmaya başlar. Kentlerde yaşayan Osmanlı Müslüman-Türk nüfusu siyasi bir tepki göstermek amacıyla kamusal alana çıkmaya davet edilmiş ve bu yönde propaganda faaliyetleri arttırılmıştır. Balkan Savaşlarından sonraki dönemde yapılan tüm faaliyetlerin özel

²⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönem 1908-1918, 1.cilt* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 475-476.

²⁰⁷ "Cihad-ı Ekber Yolunda", *Sabah*, 18 Kasım 1914/ 5 Teşrinisani 1330.

olarak cihad ilan etmek için kurgulandığını söylemek doğru olmasa da cihad çağrısı yapabilmek için gerekli toplumsal yapının ortaya çıkışını hızlandırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2.2 Cihad İlanı'nın Osmanlı Kamuoyuna Duyurulması

Sultan Mehmet Reşat ilk olarak 11 Kasım'da "Orduma ve Donanmama" başlıklı askerlere seslendiği bir ilan ile cihadı resmi olarak duyurmuş, daha sonra 14 Kasım'da Fetva Emini Hıdır Efendi tarafından beş maddelik bir metinden oluşan esas fetva İstanbul Fatih Camii'nde okunarak cihad halka duyurulmuştur. Bu tarihlerin dışında, cihad kararının ilanına ilişkin farklı tarihler de öne sürülür. İslam dünyasının değişik coğrafyalarından Panislamist risalelerin derlemesini yapan Gottfried Hagen, ilk fetvanın 7 Kasım 1914 tarihinde yayınlandığını belirtir.²⁰⁸

14 Kasım Cumartesi günü İstanbul'da ikamet eden Müslüman-Türk nüfus için oldukça coşkulu bir gün olarak anlatılır. Cihad fetvasının halka duyurulması, basit bir halka seslenişten ziyade bir şenlik atmosferinde gerçekleşmiştir. İlanın halka duyurulması, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Müslüman Esnaf ve Tüccar Cemiyeti ve İttihat ve Terakki liderlerinin planladıkları mitinglerle Osmanlı kamuoyunun, bu kararın doğruluğunu onaylamasına ve hükümetin arkasında olduklarını göstermelerine zemin hazırlamıştır. Bu mitingler, aynı zamanda Osmanlı basınında ilk sayfalardan duyurulmuş, 14 Kasım'ı takip eden

---

²⁰⁸ Aksakal, "Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad", 186.

birkaç hafta boyunca “Cihad-ı Ekber Yolunda” başlığı altında ilanın yurt içinde ve yurt dışında yarattığı etkiyle ilgili haberler verilmiştir.

Başkent dışında, cihad çağrısı, merkeze uzak yakın Osmanlı vilayetlerinde de halka duyurulmuş, Sultanahmet mitinglerine benzer fakat daha küçük organizasyonlar buralarda da gerçekleştirilmiştir. Bu mitingler, bir taraftan, Osmanlı liderlerinin, kamuoyunu yönlendirme ve örgütleme bağlamında sistematik bir çalışma içinde olduklarını gösterir. Diğer taraftan da basın üzerinden bu sistematik çalışmanın reklamının halka duyurulmasıyla, Osmanlı kamuoyu üzerinde Osmanlı liderlerinin belirlemiş olduğu bir farkındalık yaratmayı hedefler. Diğer bir deyişle, ilanın ardından ortaya çıkan coşkunun doğallığı vurgulanmış, cihad ilanının halkın beklentilerine cevap veren bir hamle olduğu anlatılmak istenmiştir. Osmanlı basını, kamuoyunu seçilmiş haberlerle bilgilendiren bir savaş içeriği kurgulayarak farklı bir siyasi gerçeklik yaratmış, Müslüman-Türk nüfusunu bu gerçekliğe uyma refleksine itmeye çalışmıştır.

Osmanlı basını Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki hükümetinin kısıtlamalarına maruz kalmıştır. Hükümetin izin verdiklerinin dışında bir şey yazmanın mümkün olmadığı bu yıllarda, ekonomik sıkıntılardan ve Osmanlı ordusunun başarısız olduğu cephelerden haberlere çoğunlukla yer verilmezken, Çanakkale, Kût'ül Amâre gibi zafer haberleri halka duyurulur.²⁰⁹ Yeni düzenlemelere göre, gazetelerin dağıtımı, İstanbul Postahanesi'nde bulunan sansür ofisinin kontrolünden geçtikten ve yönetmeliğe uygundur diye damgalandıktan sonra gerçekleştirilir.²¹⁰ Osmanlı basınının tek sesli haberleri, belirli konuları ön

²⁰⁹ Orhan Koloğulu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015), 107.

²¹⁰ Erol Köroğlu, “Jihad, Islam, and Nationalism in Turkish Literature during World War I”, 135.

plana çıkararak dile getirmesi, okuyucular arasında bir takım izlenimler yaratmaya yardımcı olmuş olabilir. Halk arasında huzursuzluk yaratacağı düşünülen haberlerin duyurulmaması, bu konuların kamunun tartışma alanından uzaklaştırılması ile toplumun çoğunluğunun var olan durumu desteklediği izlenimi yaratılarak, karşıt düşüncedeki grupların, vatandaşların düşüncelerini dillendirmesi önlenmeye çalışılmıştır. İttihat ve Terakki liderleri, muhalif düşüncelerin yalnızlaştırılması, gazeteleri vatandaşların ortak düşüncelerinin ölçütü olarak göstermesi ve toplumsal dışlanma korkusu ile Elisabeth Noelle Neumann'ın deyimi ile bir "suskunluk sarmalı"²¹¹ yaratmayı denemişlerdir. Hükümetin ifade özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalara ek olarak Osmanlı kamusal alanının İttihat ve Terakki Hükümeti'nin alt kuruluşu olarak çalışan dernekler aracılığıyla parsellenmiş olması da savaş karşıtı fikirlerin dillendirilmesine engel teşkil etmiştir.²¹² Yahya Kemal Beyatlı anılarında, 1914 yazında ve sonbaharında Büyüka'da vakit geçirdikleri *Peyam* gazetesinin sahibi Necib Şükrü, eski Paris Sefareti kâtibi Örfi Bey, eski Meclis-i Vükela zabıt kâtibi Nizameddin Bey, tarihçi Ahmed Refik, Ada Kaymakamı Bedirhan-zade Abdurrahman Bey ve dostlarının hemen hepsinin "İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muarız duyguda olduklarını" ancak hükümetin gidişini genellikle gizli ve zaman zaman alenen eleştirdiklerini yazmıştır.²¹³ Benzer şekilde Ahmed Emin Yalman da savaş karşıtı düşüncelerin olduğunu ancak bu grupların seslerini yükseltecek bir örgütlenmeden uzak kaldıklarını söylemiştir.²¹⁴

---

²¹¹ Süleyman İrvan, "Suskunluk Sarmalı Kuramı ve Elisabeth Noelle Neumann'ın Özgeçmişi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6(1997): 426.

²¹² Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 60.

²¹³ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2015), 129-130.

²¹⁴ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 60.

Muhalefetin örgütlenmesinin önünü kesen İttihat ve Terakki liderleri, Müslüman-Türk nüfus arasında ihtiyaç duyduğu desteği örgütlemeye çalışmıştır. Nitekim Cihad ilan edilmesinin ardından, bazı gazete yazarları Osmanlı matbuatının bu konudaki önemini sıklıkla vurgulamış, gazetelerin cihad haberlerine daha çok yer vermesini vatani bir görev olarak yorumlamışlardır. Cephede savaşan askerler başarıya ulaşınca kadar cihadın önemini yazmaya devam edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²¹⁵

Birinci Dünya Savaşı dönemi basını, hükümet baskısı altında, ortak bir dil belirledikleri için Cihad ilanının Osmanlı kamuoyu üzerinde yarattığı coşkuya mesafeli bakmak gerekir. Dönemin birinci kaynaklarından olan günlük gazetelerde, ortaya çıkan coşku ve sevincin kendiliğindenliği vurgulanır. Osmanlı kamuoyunun, 1914 yılının bahar ayında Osmanlı Rumlarının boykot edilmesi ve savaşa girmeden kısa bir süre önce kapitülasyonların kaldırılması ile yarattıkları coşku atmosferi, cihad ilanında ortaya çıkan atmosfer ile oldukça benzerdir. İlanın kamuoyuna duyurulmasında tasvir edilen coşku atmosferi, ilk bakışta, bireyleri ortak ve benzer davranışlarla birbirine yakınlaştıran, bireyleri kendinden geçiren ve topluluğu daha güçlü kılan bir kutsallık yaratmış gibi gözükür.²¹⁶ Durkheim bu gibi durumların özellikle, Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında açık bir şekilde görüldüğünü, "o anki coşkunun etkisiyle, yurt, özgürlük, akıl gibi doğası gereği tamamen laik şeylerin kamuoyu tarafından kutsal hale getirilerek bir din dogmasını, sembollerini ve bayramlarını kurmaya yöneldiğini" söyler.²¹⁷ Cihad ilanında gözlemlenen coşku

²¹⁵ "İlan-ı Cihattan Sonra", *Sabah*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

²¹⁶ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev, Korkmaz Alemdar (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007), 328.

²¹⁷ Emile Durkheim, *Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse. Le Système Totémique en Australie*, (Paris: P.U.F, 1960) aktaran Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 329.

örgütlenmesi, Durkheim'ın tespitleri ile paralellik gösterse dahi, buradaki örgütlenme kamuoyunun kendisinden ziyade, bir lider kümesinin arkasında yapılmış gibi görünür.²¹⁸ İlanın halka duyurulması için bir program hazırlanmış ve gazetelerde yayınlanmıştır. On maddeden oluşan bu programa göre, Fatih Camii toplanma yeri olarak belirlenmiştir. Öğle namazının ardından Enderun-ı Hümayun müezzini tarafından Fatih suresi okunup, cihad ile ilgili Fetva-i Şerife'nin okunmasına geçilmiştir. Fetva-i Şerife'nin halka duyurulmasının ardından, *ed'iyeye me'sure*'ler²¹⁹ okunmuştur.²²⁰

Programın ilk bölümü, dini öğelerin daha yoğun olduğu, bireyleri kutsallık etrafında örgütleyen bir arka plana oturturulmuştur. Programın ikinci bölümü ise gösteri ve şenliklerin şemasını çizerek, ilk bölümde yaratılmak istenen dini coşkunun siyasi bir coşkuya dönüştürülmesini kapsar. Programın içeriği şu şekildedir:

“ [...]”

4. Fatih Meydanı'nda İzmir Mebusu Seyit Bey tarafından bir nutuk irad olunacaktır.
5. Sureti seyr-i [yürüme] ve hareketi Mübin Heyeti tertibince tanzim edilen program vechle tertip suhuf [sıralar] edilerek evvela Harbiye Nezareti celilesi pişegâhına gidilip Ordu-yu Hümayun ve Donanma-i Osmaniye'nin muvaffakiyet ve muzafferiyatı temenniyat tezkar edilecektir [anılabilecektir].
6. Ordudan müfarekatla [ayrılarak] Divan yolu tarikiyle Bâb-ı Ali'ye azimet ve zât-ı sâmi Hazreti Sadrazamı Beyazıt *** yine bir heyet izam olunacak [yollanacak], milletin daima hükümetle hem fikir olduğu ve ***** fedakârına hazır bulunduğu arz ve tebliğ edilecektir.
7. Hırka-i Şerif ziyareti münasebeti mübeccelesiyle Topkapı Sarayı Hümayunu tarif buyuracak olan zât-ı Hazreti Hilafet-penahına arz-ı tazimat ve teyidi sadat olunacaktır.
8. Sarayı hümayunda ***** edildikten sonra Alemdar Caddesi, Köprü, Tophane Caddesi, Gazhane Yokuşu (Dolmabahçe) bi-l-takip Almanya Sefarethanesi önüne gidilecek ve orada Doktor Nazım Bey tarafından Alman kavmi necibini temsil eden sefir cenaplarına hitaben bir nutuk irad edilecektir.

²¹⁸ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 70.

²¹⁹ Ed'iyeye-i Me'sure: Hz. Muhammed ve sahabelerden naklolunan tesirli dualar.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013).

²²⁰ “Program”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

9. Bade [sonra] Beyoğlu Caddesi ve Tophane Yokuşu tarikiyle Avusturya-Macaristan sefarethanesi önüne gidilerek süfera-i sabıkamızdan [eski] Ahmet Muhtar Bey tarafından Avusturya-Macar akvamı asliyesinin mümessili olan sefir cenaplarına hitaben diğer bir nutuk irad olunacaktır.
10. Hitam nutku da ahaliyi muhtereme gruplara ayrılarak taraf taraf gezecek, icra-i sürur [sevinç] ve şadumanı eyleyecektir.²²¹”

Programın organizasyon komitesi İttihat ve Terakki İstanbul Mebusu Kara Kemal Bey, Donanma Cemiyeti Reisi Yağcızade Şefik Bey, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Reisi İsmet Bey ve Müslüman Tüccar Cemiyeti Reisi Mustafa Şükrü Bey’den oluşur.²²² Kara Kemal Bey’in özellikle Müslüman Esnaf ve Tüccar üzerindeki etkisi bilinmektedir. Bu etki, Kemal Bey’in, esnaf teşkilatını kuvvetli bir hale getirip, loncaları ve birliği olmayan esnafı teşkilatlandırmasıyla ilgilidir. Hamallar, bakkallar, fırıncılar gibi esnaf gruplarını teşkilatlandırırken kendi adamlarını başa geçirmiş ve etki alanını yaratmıştır.²²³ Savaşın eşiğinde, Osmanlı kamusal alanının Müslüman-Türk nüfusa tesis edilmesinden dolayı, Müslüman Esnaf ve Tüccar Cemiyeti üyeleri bu mitinglerin önemli destekçilerinden olmuşlardır. Gazeteler aracılığıyla, kahveci, sütçü, tuhafiyeci, manifaturacı, ekmekçi, ayakkabıcı, kuru yemişçi, arabacı, bakkal ve terzi esnafı mitinglere davet edilmiştir.²²⁴ Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyeti üyeleri, Hilal-i Ahmer (Kızılay), Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti üyeleri ve talebe-i ulûm grubu da Fatih Camii’nde başlayacak mitinglerde hazır bulunmuşlardır.²²⁵ I. Ordu Kumandanı Mareşal Liman von Sanders’e göre “bu gösteriler Türk polisi tarafından

²²¹ “Program”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

²²² Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 71.

²²³ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, yay.hz. Erol Şadi Erdiñç (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, 1997), 321.

²²⁴ “Program”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

²²⁵ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

düzenlenmiştir ve bu coşkulu kalabalığın sebebi katılan hamallara ve diğer el altındaki kişilere zahmetleri karşılığında birkaç kuruş ödenmiş olmasıdır.²²⁶”

Fetva-ı Şerif kamuoyuna Fatih Camii’nde okunmuş olsa da, mitinge katılamayan halk için gazeteler fetvanın duyurulmasına aracı olmuştur. Fetva-ı Şerif’in okunmasından önce, 11 Kasım 1914 tarihinde fetvanın nasıl imzalandığı da Osmanlı kamuoyuna anlatılmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça ve Urdu dillerinde kopyaları hazırlanan cihad fetvası, Sultan İkinci Mahmut tarafından Enderun Hümayu’ndan El Seyit Mehmet Şakir Bey’e hediye edilen dört kalemden biri ile imzalanır. Bu kalemlerden bir tanesi Hasan Fehmi Paşa’ya, bir tanesi de Şakir Bey’in torunu Hacı Nuri Bey tarafından Şeyhülislam’a hediye edilmiş ve Fetva-ı Şerife’nin Çarşamba günü imzalanmasında kullanılmıştır. Fetva-i Şerife imzalandıktan sonra yirmi dört saat Hırka-i Saadet dairesinde bekletilmiş ve daha sonra dualar eşliğinde Şeyhülislamlık Makamına, ardından da Fatih Camii’ne getirilmiştir. Fetva-ı Şerife halka okunmadan önce, Meşihat Dairesi, Fetva Emaneti Heyeti, Kazasker, İstanbul Kadısı, Meclis Tedkikat-ı Şeriye Reisi ve Azaları, Meclis Musalih Talebe Heyeti, Mekteb-i Meşihatı Ulya Ebu-l-ula Beyefendi vb gibi Şeyhülislam Makamının ileri gelenleri Fatih Camii’nde yerlerini almışlardır. Fetva Emmini Haydar Efendi minbere çıkararak önce Türkçe sonra Arapça olarak beş maddelik Fetva-i Şerife’yi halka duyurmuştur. Ancak Camii’nin dışında kalan halk fetvayı tam duyamadıkları için, Fetva Emmini Muavini tarafından Camii Şerifi’nin dışından tekrar okunmuştur. İkinci kez okunan fetvanın ardından, programda belirtildiği gibi dualar okunmaya başlamıştır.²²⁷

²²⁶ Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, 56.

²²⁷ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”

Cihad ilanının taşra ve vilayetlerde duyurulması, başkent için hazırlanan programın kısaltılmış bir kopyası gibidir. Taşra ve vilayetler için böyle bir programın olup olmadığı bilinmese de gazetelerde yayınlanan kutlama haberleri, böyle bir çıkarım yapmaya izin verir. Bu haberlere göre, taşra ve vilayetlerde Fetva-ı Şerif büyük Camiiler 'de halka duyurulduktan sonra, hükümet konağı önünde ve meydanlarda, bölgenin yetkili kişileri tarafından nutuklar atılmıştır.²²⁸ Bu bölgelerde düzenlenen faaliyetler Donanma Cemiyeti'nin taşra teşkilatının örgütlenmesi ile gerçekleşmiştir. Donanma Cemiyeti'nin vilayet, liva ve kaza merkezlerinde, Umumi Merkez'e bağlı birer şubesi bulunmaktadır. Bu şubedeki heyetler, ihtiyar meclislerinden oluşmaktadır. Donanma Cemiyeti'nin üye sayısını arttırmak, yardımların çoğalması ve Cemiyet'in faaliyetlerini kolaylaştırmak için çalışırlar.²²⁹ Bu doğrultuda, Cihad ilan edildikten sonra işleri arttırmak ve bu bölgelerdeki Müslüman-Türk nüfusu harekete geçirmek için çalışmışlardır. Örneğin, Edirne Vilayeti Merkez Şubesi'ne bağlı Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu Merkez Kazası Şubeleri, Erzurum, Adana Merkez Şubeleri, Ankara Merkez Şubesi'ne bağlı, Kayseri Merkez Kazası Şubesi, Saruhan Merkez Kazası Şubesi'ne bağlı Gördes, Kırkağaç, Eşme, Menteşe Merkez Kazası Şubesi'ne bağlı Köyceğiz, Aydın Merkez Kazası Şubesi'ne bağlı Nazilli, Halep Merkez Kazası Şubesi'ne Bağlı Ayıntap ²³⁰gibi birçok kaza, liva ve vilayetlerde Cihad ilanı aynı şekilde duyurulup, aynı şekilde kutlanmıştır.²³¹

²²⁸ “Cihad-ı Ekber Yolunda”, *Sabah*, 18 Kasım 1914/ 5 Teşrinisani 1330.

²²⁹ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, 78.

²³⁰ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, 91-112.

²³¹ “Cihad-ı Ekber Yolunda”, Ankara Vilayet'inden Sadaret'e çekilen telgraf örneği: “ *Vücub-u cihad-ı mütezammin Fatva-ı Şerife bugün daire-i Hükümet pişegah'ında kemal-i ihtifal ile kıraat ve ahkam-ı münifesi cümleye ilan ve işaret olunarak hazır bulunan bilumum sekeneyi memleket tarafından malen ve bedenen ifa-i farza her an amade bulduklarının kemali azm ve samimiyetle ahd ve beyan edilmiş ve bu vesileyle de Bergah-ı Kibriya-penah Cenab-ı Perverd-gar'dan tazarru*

Osmanlı Müslüman Türk nüfusunun özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonunda başlayan ve yirminci yüzyılın başlarında yoğunluk kazanan kamusal alanda boy göstermesi, cihad mitingleri ile yakaladığı ivmeyi devam ettirmiştir. Fetva-ı Şerife'nin halka duyurulmasının ardından başlayan mitingler, İstanbul'un sembolik anlamlar taşıyan semtlerinde ve kurumlarında binlerce kişiyi bir araya getirmiştir. *Donanma Mecmuası* bu mitingin, “Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyet’lerinin müşterek teşebbüsü” olarak şehirde ender olarak görülen bir kalabalık topladığını yazmıştır.²³² 14 Kasım Cumartesi günü, saat dokuza doğru Fatih’e giden bütün yollarda miting için hazırlıklar başlamış, esnaf cemiyetlerinin merkezlerinde ise daha kapsamlı bir çalışma görülmüştür. Fatih semtinde bulunan Karadeniz Meydanı, aralarında Avusturya-Macaristan bayraklarının da bulunduğu renk renk bayraklarla süslenmiş, merdivenlerin arkası milli ve dini bayraklarla kapatılmıştır.²³³

Fetva-ı Şerife'nin okunması için seçilen Fatih Camii, İstanbul'un fethinden sonra yapılan ilk camii olmasının yanı sıra, Bizans'ın On İki Havari Kilisesi'nin yerine yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da artık yeni bir inancın hâkim olacağı düşüncesiyle Cami'yi bu bölgeye yaptırdığı düşünülür.²³⁴ Osmanlı liderlerinin, Fatih Camii'ni geçmişle bağ kurmak adına bir hafıza mekânı olarak seçmeleri tesadüf olmamalıdır. “Hafıza mekânlarının, unutuluşa karşı gösterilen direncin destek kuvvetleri olarak, yazıtlar, anıtlar gibi potansiyel bir belge olarak

---

fevz ve Nusret kılınmıştır. Müdafaa-i Milliye Reisi: Mümtaz, Belediye Reisi: Şakir, Donanma Cemiyeti Reisi: Cemal” Sabah, 18 Kasım 1914/ 5 Teşrinisani 1330.

²³² “Tezahürat-ı Milliye”, *Donanma Mecmuası*, 29 Kasım 1914/ 16 Teşrinisani 1330.

²³³ “Kıyam-ı İslam”, *Tanin*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

²³⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt:12, 1995, 244.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=120244&idno2=c120137#1>

kılması²³⁵”, Fatih Camii’ni Osmanlı Müslüman-Türk nüfusu hafızasında canlandırdıkları bağlamında diğerlerinden ayrı bir yere koyar.

“ Hazreti Fatih’in ruh-u pâki sanki o mübarek caminin minber-i muallasında tecelli ediyordu. Orada, bir eliyle dünyayı titreten seyf-i celadetini [kahramanlık kılıcını] tutuyor, diğer eliyle mühib bir vakar-ı hitabı bizi irşad eyliyordu [doğru yolu gösteriyordu]: Yürü ya mümin yürü... Sonra, o minberden (...) fetva-ı şerife okunuyor, bir galeyan husule geliyordu. Tekbirler, dualar, vecd ve istiğraklar, galeyanlar... Nihayet Cihad-ı Ekber, bütün tesirat ve intibaatıyla, yüz binlerce halk, İslamiyet’e yakışan bir tavrı mütevevâzı-ane ve mütevekkil-ane ile tezahürat-ı kalbiyesin ila ediyordu [yüceltiyordu].²³⁶”

Fetva-ı Şerife’nin okunmasından sonra ortaya çıkan bu ruhani atmosfer, İzmir Mebusu Seyit Bey’in nutkuyla devam etmiştir. Seyit Bey’in din dostlarına seslendiği nutku, kalabalığı hükümete giderek, İslam âleminin tek vücut olarak hükümetin arkasında olduğunu beyan etmeye davet etmiştir.²³⁷ Nutkun sona ermesi ile Marş-ı Sultani eşliğinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, İslam Tüccar Cemiyeti ve diğer cemiyetlerin üyeleri, halkla birlikte, Beyazıt’a Harbiye Nezaretine gitmişlerdir.²³⁸ Osmanlı gazeteleri, Fatih Meydanı’ndaki kalabalığı, “geniş caddelerin dahi içine alamadığı, şeyhler ile başlayan, ihtiyar nineler, masum ve mazlum yavrular ve birçok kadından oluşan²³⁹” toplumsal bir grup olarak nitelemişlerdir. O günlerde, I. Ordu Kumandanı olan Liman von Sanders, “İstanbul’da bu tarz gösterilere katılanların hep aynı kişiler olduğunu, ölçülü bir çekingenlik sergileyen, gerçekten değerli Türkler’ in zihniyetlerini gürültülü bir şekilde ifade etmeyi sevmediklerini” belirtmiştir.²⁴⁰

²³⁵ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 60.

²³⁶ *İkdam*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

²³⁷ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

²³⁸ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”

²³⁹ “Kıyam-ı İslam”, *Tanin*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

²⁴⁰ Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, 56.

Kalabalığın Beyazıt'ta bulunan Harbiye Nezareti'ne varması ile tekrar dualar okunmuş ve oradan Bab-ı Ali'ye geçilmiştir. İzmir Mebusu Seyit Bey, İttihat ve Terakki İstanbul Delegatesi Kemal Bey, Osmanlı Donanma Cemiyeti Reisi Şefik Bey, Müslüman Tüccar Cemiyeti Reisi Mustafa Şükrü Bey ve Umum Esnaf Cemiyetleri Reisi İzzet Bey'den oluşan bir heyet, milletin hükümete bağlılığını beyan etmiş ve her türlü fedakârlığa hazır olduklarını dile getirmişlerdir.²⁴¹ Bab-ı Âli'ye varılıncaya kadar, her şey program dâhilinde görünür. Programa göre Bab-ı Âli'den Topkapı Sarayı'na geçilecektir. Ancak bu sırada, kalabalık henüz Bab-ı Âli'den uzaklaşmamışken, veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin arabası ile Cağaloğlu'na yaklaştığı görülmüştür. Kalabalık Yusuf İzzettin Efendi'ye sevgi gösterilerinde bulunmuştur.²⁴²

14 Kasım cumartesi günü Şeyhülislam Hayri Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı Topkapı sarayında kabul etmiştir.²⁴³ Topkapı Sarayı, hem dini, hem askeri, hem de siyasi liderleri bir arada bulundurması açısından miting heyeti için en sembolik yerlerden biri olarak görülmelidir. 11 Kasım 1914'de imzalanan Cihad fetvasının kamuoyuna duyurulmadan önce bir müddet bekletildiği Hırka-i Saadet dairesinde, 14 Kasım günü Buhari Şerif²⁴⁴ okunarak, Osmanlı Ordu ve Donanması'nın başarıları için dualar edilmiştir.²⁴⁵

---

²⁴¹ “Düñkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

²⁴² “Düñkü İhtifal-i Muhteşem”

²⁴³ “Kıyam-ı İslam”, *Tanin*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

²⁴⁴ Buhârî'nin (ö. 256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahih hadisleri toplayan eseri. Adı kaynaklarda farklı şekillerde tesbit edilmiştir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “el-Câmiu's-Sahih maddesi”, cilt:7, 114.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=d070118>

²⁴⁵ “Kıyam-ı İslam”, *Tanin*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

Topkapı Sarayı ziyareti ile mitingin dini söylemler üzerine kurulan ilk bölümünün sonuna gelinir. Programın bu bölümden sonraki akışı, dini bir gösteriden daha çok siyasi bir gösteri şekline bürünür. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsolosluklarının ziyaret edilmesi ve burada hem Osmanlı temsilcileri hem de müttefiklerin temsilcileri tarafından yapılan konuşmalar²⁴⁶, içinde Cihad ilanı referansları olmasına rağmen, daha çok siyasi bir ittifakın kutlanması gibidir.

Almanya Konsolosluğu'na gidiş esnasında, Galata Köprüsü'nden geçerken limanda bulunan bütün vapurlar düdük çalarak miting heyetini selamlamışlar, Almanya, Avusturya- Macaristan, Osmanlı ve İran bayrakları ile donatılan miting alanları giderek artan bir kalabalığa sahne olmuştur.²⁴⁷

Almanya Konsolosluğu'nda Doktor Nazım Bey, Alman Sefirine hitaben bir konuşma yapmıştır. Doktor Nazım Bey konuşmasında, “Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Müslümanlarla birlikte savaşarak, Osmanlı ordusu ile birlikte üç yüz milyon Müslüman'ın hukukunu kurtaracağından emin olduklarının” altını çizmiştir.²⁴⁸ Gerçekte ise, Eyicil'e göre, Temmuz 1914'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi olan Doktor Nazım Bey Birinci Dünya Savaşı'na girmeye taraftar olmamıştır. Mustafa Kemal'in, savaşa girmeme konusunda Doktor Nazım Bey'in de akrabası olan Doktor Tevfik Rüştü (Aras)'a yazdığı mektup üzerine, Nazım Bey, Talat Paşa'ya savaşa girilmemesi gerektiği yönündeki fikirlerini, özellikle Almanya ile kurulacak ittifakın Osmanlı'yı derhal savaşa sürükleyeceğini beyan etmiştir. Ancak, Doktor Nazım Bey de birçok İttihat

---

²⁴⁶ “Program”, *İkdam*, 14 Kasım 1914/ 1 Teşrinisani 1330.

²⁴⁷ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 15 Kasım 1914

²⁴⁸ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”

ve Terakki üyesi gibi savaşa girileceğini, 2 Ağustos 1914 ittifakından çok daha sonra, Osmanlı'nın fiilen savaşa girmesinden hemen önce öğrenmiştir.²⁴⁹ Doktor Nazım Bey'in Talat Paşa ile yakınlığı Almanya Konsolosluğu'nda bir konuşma yapmasında etkili olmuş mudur bilinmemekle birlikte Doktor Nazım Bey ve Almanya'nın İstanbul elçisi arasında geçen bir olay, 14 Kasım 1914 tarihinde Doktor Nazım Bey'in konuşmacı olarak seçilmesini daha ilginç hale getirir. Savaşa girmeden önce, *Goeben* adlı gemi ile İstanbul'a gelen Alman askerlerden birkaçının, Taşkışla'da çıkan bir yangın sonucu hayatını kaybetmesi üzerine, Talat Paşa Doktor Nazım Bey'den Alman Elçiliği'ne giderek taziyede bulunmasını istemiştir. Taziye için Alman Elçiliği'ne giden Doktor Nazım Bey'e, Alman elçisinin, "Siz Alman düşmanı, Fransız dostuymuşsunuz" demesi üzerine Nazım Bey "Ben Türk dostuyum" diyerek elçilikten ayrılmıştır.²⁵⁰ Bir taraftan Osmanlı-Alman ittifakından şüphe duyan Nazım Bey, diğer taraftan da Türk öğrencilere yardım eden, Türkler ile Almanlar arasında öğrenci ve öğretmen değişimi gerçekleştiren Türk-Alman Dostluğu Cemiyeti'nde, Teşkilat-i Mahsusa'da, Asâr-ı Atika Cemiyeti'nde de çalışmıştır.²⁵¹

Doktor Nazım Bey'in konuşmasına, elçilik baş tercümanı Doktor Weber tarafından Türkçe olarak okunan Alman elçisinin nutku ile cevap verilmiştir.²⁵² Alman Elçiliği'nde, Osmanlı kamuoyunun coşkusu canlı tutmak için yapılan diğer önemli organizasyon İtilaf Devletleri'nin elinde tuttuğu Müslüman esirlerin, Osmanlı kamuoyuna gösterilmesi olmuştur. Böylelikle Osmanlı-Alman ittifakının

---

²⁴⁹ Ahmet Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey* (Ankara: Gün Yayıncılık, 2004), 155-156.

²⁵⁰ Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey*, 157-156.

²⁵¹ Eyicil, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey*, 158-159.

²⁵² "Dünkü İhtifal-i Muhteşem"

kutlanmasına kayan mitingler, dini unsurlar serpiştirilerek, tekrar Cihad ilanı kutlamalarına dönüştürülmüştür. Fransızlar tarafından Cezayir'den, Tunus'tan toplanıp savaşa getirilen ve Alman ordusu tarafından esir edilen bu askerler, yine Almanya tarafından İstanbul'a gönderilmiş, Alman Elçiliği'nde yerlerini alarak, içlerinden bir tanesi Arapça bir konuşma yapmış ve halifeye dualar etmiştir.²⁵³ Bu esirlerin 14 Kasım mitinginde sahneye çıkarılmasının hazırlıkları Eylül ayında başlamıştır. Esirlerin sevki, Osmanlı parlamentosunun Suriye mebusu Şekip Arslan tarafından Alman Elçisi Wangenheim'a teklif edilmiş ve bu haberin İslam âleminde hızla yayılacağı için iyi bir propaganda aracı olacağı söylenmiştir.²⁵⁴ Müslüman esirlerin 14 Kasım mitingleri için hazırlanışları Max von Oppenheim'in memorandumunda "Müslüman Savaş Esirleri" ile ilgili bölümde detaylandırılmıştır. 14 esir Almanya'nın Paderborn şehrindeki Senne Lager kampından seçilmiş, beş Faslı, yedi Tunuslu ve iki Cezayirli Müslüman askerden oluşmaktadır. Bu esirlerin İstanbul'a sevklerinde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir birimin sansür işinde görevli olan Karl Emil von Schabinger von Schowingen görevlendirilmiştir. Schabinger kampa 30 Ekim 1914'de gitmiş ve esirleri 14 Kasım'daki cihad mitinglerine yetiştirmekle görevlendirilmiştir. Nitekim törenler esnasında esirler Alman elçiliğinin balkonundan halka gösterilmiştir.²⁵⁵ Alman elçiliğindeki mitingde bulunan bir Alman, Faslı birinin Arapça bir şeyler söylediğini, ama söylediklerinin halk tarafından pek de anlaşıldığını düşünmediğini söylemiştir. Olay yerinde bulunan diğer bir muhabir ise Faslı, Tunuslu ve diğer esirlerin İstanbul'a gezici bir sirkin üyeleri gibi kılık değiştirerek getirildiklerine

---

²⁵³ "Dünkü İhtifal-i Muhteşem".

²⁵⁴ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, 219-220.

²⁵⁵ Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, 119-123.

dair söylentilerin olduğunu bildirmiştir.²⁵⁶ Bu gösteri Osmanlı kamuoyuna, Osmanlı sultanının halife olarak bütün Müslümanlarca tanındığını ve desteklendiğini gösterme fırsatı sunmuştur.

Cihad ilanı üzerinden psikolojik bir operasyon yürüten Osmanlı yöneticileri için bu gösteri kuşkusuz önemli bir silahtır. Aynı tarihlerde merkezi Cezayir’de bulunan, Tunus, Fransa ve başka yabancı ülkelerde de yayınlanan *L’Echo d’Alger* gazetesi ise her gün “Cezayir Yerlileri Türkiye’nin Tutumunu Protesto Ediyor” başlığı altında Cezayir’in yerel liderlerinden gelen telgraflara yer vererek Fransa’ya olan bağlılıklarını bildirir.²⁵⁷ Gazete Cihad ilanından hiç bahsetmez. Buna karşılık, özellikle yerel dini liderlerin, Osmanlı hükümetini kınayan haberlerine sıklıkla yer verir. Bu haberlerden en dikkat çekicisi ise, Hz Muhammed’in soyundan gelen Şeyh Said El Morghani’nin Türk hükümetini eleştiren telgrafıdır. Mısır, Arabistan ve Sudan’da büyük etkisi olan Şeyh Said, Osmanlı’nın İngiltere ve müttefiklerine savaş açmasını kınayarak, Osmanlı’nın birkaç kişinin duyguları ve Almanya’nın etkisiyle kendini feda ettiğini, bütün dünya Müslümanlarının sempatisinden uzaklaştığını yazarak, sonucun Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım olacağını söylemiştir. Şeyh Morghani, aynı zamanda kendi ve destekleyicileri adına İngiltere ve müttefiklerine en içten ve sadık bir şekilde bağlı olduğunu, bütün Müslümanların da aynı şekilde davranması gerektiğini beyan etmiştir.²⁵⁸ Cezayir basını da, bu haberlere ek olarak Türk esirler ile ilgili haberlere yer verir. “Bütün Türk esirlerin, istisnasız, isteksizce savaştıklarını, Almanya’nın çıkarlarını korumak için neden

---

²⁵⁶ Hagen, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies” 146.

²⁵⁷ “Les Indigènes de l’Algérie Protestant contre la Turquie”, *L’Echo d’Alger*, No:976, 977, 978, 979.

²⁵⁸ “Un Descendant Direct du Prophete Condamne l’Action du Gouvernement Turc”, *L’Echo d’Alger*, 17 Kasım 1914.

savaşmaları gerektiklerini anlamadıklarını söylediklerini” iddia eder.²⁵⁹ Bu bağlamda, sömürge ülkelerinde yaşayan Müslüman nüfus, hem İttifak hem de İtilaf devletleri tarafından yürütülen bir psikolojik operasyona maruz kalmıştır. Müslüman esirler, cihad kampanyasının küçük bir bölümünü oluştursa da büyük resimde hem Almanya hem de Osmanlı Devleti tarafından, Cihad ilanının reklamında önemli bir yeri vardır.

Almanya elçiliğindeki kutlamalar Müslüman esirlerin kamuoyuna gösterilmesi ile son bulmuş, kalabalık Avusturya-Macaristan elçiliğine yönlendirilmiştir. Avusturya-Macaristan elçiliği de tıpkı Alman Elçiliği gibi Osmanlı, Almanya ve Avusturya-Macaristan bayrakları ile donatılmıştır. Avusturya-Macaristan elçisi Marki Pallaviçini ve elçilik çalışanları tarafından karşılanan miting heyetinden Ahmet Muhtar Bey ve Nazım Bey Marki Pallaviçini’ye hitaben bir konuşma gerçekleştirmişlerdir. Almanya elçiliğinde olduğu gibi, burada da Avusturya-Macaristan elçisi bu nutuklara karşılık vermiştir.²⁶⁰

Cihad mitingleri, Avusturya-Macaristan elçiliği ziyaretinden sonra son bulmuştur. Ancak mitinglerin etkisi Osmanlı basınında birkaç hafta daha sürmüştür. ‘Tezahür-ü Milliye Heyeti’nden Kara Kemal Bey, Şefik Bey, İsmet Bey ve Mustafa Şükrü Bey, mitinge katılanlara bit teşekkür yayınlamışlardır.²⁶¹ 14 Kasım’da gerçekleşen miting sonrası gazetelerde çıkan haberler, ilanın bütün Müslüman-Türk nüfusu etkisi altına aldığı dikte etmektedir.

---

²⁵⁹ “Les Soldats Turcs Combattent à Contre-coeur”, *L’Echo d’Alger*, 17 Kasım 1914.

²⁶⁰ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330

²⁶¹ “Teşekkür ve İzah”, *Sabah*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

“Dünkü içtimadan sonra herkes kıymet-i cihattan, ruhundaki heyecandan bahsediyordu. Bu sabah bir vapurun yolcuları arasında söylenen bir menkıbe-i cihadı uzaktan dinlerken adeta güzel bir neşide okuyorum zannettim. [...] Yazarken de müteessir oluyorum. Söyleyen zat diyordu ki: Dün Fatih Camii’nden evime döndüm. Karşısında bulunduğum manzara derin bir kahramanlık hissi husule getirmişti. Gece ihtiyar büyük pederimden kalan bir silahı olduğu yerden getirttim. Bu kıymetli bir paladır. Yavaşça kınından çektim. Ecdadımız kılınçlara pek ziyade ehemmiyet verirlermiş. Üzerinde sure-i Fatiha’dan sonra bir Hadis-i Şerif menkuş [işlenmiş]. [...] Hadis-i Şerif, cihad için ayakları topraklar içinde kalan askere karşı ateş-i cehennem dokunmaz buyuruyor. [...] hakiki cihad kılıcı! [...] şimdi manen millet o kılıcı ecdadı ile aldı. Muzaffer olacağız!”²⁶²

Görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki yöneticileri, sivil toplum kuruluşları ve Osmanlı matbuatının ortak çalışması ile Osmanlı Müslüman-Türk nüfusu bir kez daha kamusal alana çıkarılmıştır. Kutsal mekânlar, dini pratikler ve söylemler etrafında şekillenen mitingler, savaşı kamuoyunun gözünde dinen meşru kılmış, dini bir galeyan yaratmıştır. Savaşın dini bir boyut kazanması, kamuoyunun dikkatini dağıtmak için etkili bir hamle gibi görünür. Cihad ilanı, savaşın çok boyutlu yapısı içinde, savaşı Müslüman-Türk kamuoyu için tek bir boyuta indirgeyerek, seferberlik için ideolojik bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, Sultan Abdülhamid’in, Osmanlı Müslümanlarını “dini bir blok halinde birleştirme” çabaları sonucu Müslümanların “dini bilincine siyasi bir boyut ilave etmesini”²⁶³, 1914 Kasım’ında, gerekli arka planı hazırlayarak kullanmayı denemiştir.

2.2.3 Cihad Söylemi Üzerinden Kolektif Kimlik Oluşturma Çabaları

Cihad kavramı, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren, Osmanlı tarihinin ve kültürünün bir parçası olmuştur. İkinci bölümde detaylı olarak

²⁶² “İlan-ı Cihattan Sonra”, *Sabah*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

²⁶³ Karpaz, *İslam’ın Siyasallaşması*, 292.

anlatıldığı gibi, cihad, özellikle on dokuzuncu yüzyılda, düşmanlar için bir tehdit, askerler için bir motivasyon olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mustafa Aksakal'a göre, Habsburg ve Romanov imparatorlukları gibi dini ideolojilerle örgütlenmiş Hıristiyan güçlerin, Osmanlı Devleti'ne büyük tehdit oluşturmasından dolayı İslam'ın on dokuzuncu yüzyıl boyunca siyasallaşması sürpriz olmamıştır. Henüz etnik esaslara dayalı bir milliyetçiliğin güçlenmediği bu dönemde, Osmanlılar devlet-toplum ilişkisini güçlendirmek için dinden yararlanmak istemişlerdir. Osmanlılık ise, devletin gayri-Müslim unsurlarını yatıştırmak için, İslamcılığın yanına konmuştur.²⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca toprak kayıpları ve Düvel-i Muazzama'da Müslüman tek devlet olması, devletin tehdit ve yalnızlık hissini arttırmıştır. Selim Deringil, Osmanlı yöneticileri ve elitlerinin, bu siyasal konjonktür karşısında, yeni arayışlar içine girdiğine dikkat çeker. Öncelikle Tanzimat Fermanı ile Osmanlılık anlayışı, şeriata bağlılık çerçevesinde yerleştirilmeye çalışılmıştır.²⁶⁵ Ancak II. Abdülhamid döneminde gayri-Müslim nüfustaki azalma, Tanzimat dönemine kıyasla devletin İslami kimliğini öne çıkarmış ve Osmanlı hilafet geleneğinin tekrar gündeme getirilmesine sebep olmuştur.²⁶⁶ On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'ni meşgul eden temel sorun; Müslüman unsurların yoğun olduğu Anadolu ve Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Balkan coğrafyasını aynı anda Osmanlı çatısı altında muhafaza etmek olmuştur.

---

²⁶⁴ Mustafa Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of The Prophet Muhammad: *Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History*", 287-288.

²⁶⁵ Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 23-24.

²⁶⁶ Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 28-29.

Aksakal bu sorunsal bağlamında, dinin siyasallaştığını savunur.²⁶⁷ Deringil, bu sorun karşısında hilafetin canlanmasını, Eric Hobsbawn'ın geleneğin icadı tespiti ile yorumlar. Eskiden kabul görmüş ideolojiler, yeni sınırlar ve yeni nüfus dinamiklerine göre yeniden düzenlenmiştir.²⁶⁸ Bu çerçeveden bakıldığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti de cihad kavramı üzerinden hilafet geleneğini devam ettirir. Üstelik kapsamlı bir çalışma ile “icat edilen geleneğin alt türü olan tasarımlanmış topluluğunu²⁶⁹” da oluşturur. Bu topluluk, cihad fikrinin yayılmak istendiği kitleyi temsil eder. Yani Müslüman-Türk ve diğer Müslüman cemaatlerdir.

Balkan Savaşları boyunca, Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sürdürebilmesi için birtakım hamleler yapması gerekliliği mecliste ve basında gündeme gelmiştir. Özellikle Balkan kayıplarının ardından, Edirne'nin geri alınması, askeri gücün başarı için tek yol olduğu algısını geliştirmiştir. Bu doğrultuda, savaş zorunluluğu ve ulusal birlik, İttihat ve Terakki yöneticilerinin oluşturmak istediği yurttaş modelinin anahtar kelimelerini oluşturur. Hedef, askeri zaferlere vurgu yapan milliyetçi bir söylem üzerinden devlet için her türlü fedakârlığa hazır yurttaşlar hazırlamaktır.²⁷⁰

1914 tarihli Cihad ilanında iki boyut dikkat çeker. Birincisi, Max von Oppenheim'ın da vurguladığı gibi, cihadın savunmacı karakteri üzerinden kurgulanmış, İslam âlemini savunma temalı bir cihad retoriğidir. İkincisi ise Hıristiyan iki müttefikin, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun,

---

²⁶⁷ Aksakal, “The Trained Triumphant Soldiers of The Prophet Muhammad: *Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History*”, 290.

²⁶⁸ Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 29.

²⁶⁹ Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 20

²⁷⁰ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde, Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, 29-30.

kutsal bir savaş sahasında İslam'ın destekçisi olduklarını Osmanlı kamuoyuna anlatmak üzerine kurgulanmıştır.

Osmanlı liderleri, İslam âlemini savunma temalı söylemlerinde iki izlek takip ederler. Öncelikli olarak Osmanlı kamuoyuna, İmparatorluğun en güçlü döneminin hatırlatılması, sonrasında ise o gücü inşa eden Osmanlıların fedakârlıkları anlatılarak, vatan ve din uğrunda ölmenin kutsallığı sürekli olarak tekrarlanır. Öte yandan, Müslümanların uzun yıllardan beri süregelen mağduriyetleri vurgulanır. Cihad ilanı hem Osmanlı'nın eski güçlü günlerine dönüşü için, hem de Osmanlı sınırları dışındaki Müslüman halkın, Avrupa Devletleri tarafından gördüğü zulme son vermek için beklenen zamanın geldiğinin müjdecisi gibi gösterilir. Cihad retoriğinin en belirleyici anahtar kelimeleri *kurtuluş*, *uyanış*, *kahramanlık* ve *mükâfat* olmuştur. Bir ayağını ezilen Müslüman halkların mağduriyeti üzerine kurarken, diğer ayağını da Osmanlı'nın şanlı geçmişinin üzerine kurması bu kampanyayı daha ikircikli kılar. Halkın desteğini sağlamak için gerekli olan kolektif kimlik vurgusu, geçmişe dair zulüm, ezilen Müslüman halklar ve perişan İslam anlatısı gibi ortak acılar üzerinden tasvir edilir. Bu anlatı ile amaçlanan, geçmişte yaşananların, geçmişi hatırlatacak, temsil edecek sözcük ve imgelerle yeniden kurgulanmasıyla, anma törenleri gibi pratikler üzerinden geçmişin yeniden canlandırılması, unutturulmaması ya da anımsatılmasıdır.²⁷¹

Cihad retoriği, vatan uğrunda ölmenin kutsallaştırılması üzerine inşa edilmiştir. Vatan uğrunda savaşmak, Allah yolunda savaşmak ile eş değer

---

²⁷¹ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev, Alâeddin Şenal (İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 2014), 123-124.

görölmeye başlamıştır. Saime Tuğrul'un belirttiği gibi, "tek tanrılı dinler, şehitliği ulaşılabilecek en yüksek merteye olarak yorumlarken, seküler devlet modeli, vatan için ölmeyi benzer şekilde yüceltir.²⁷²" Osmanlı örneği ise biraz daha karmaşıktır. Kemal Karpat'a göre, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat reformları ile oluşturmaya çalıştığı merkeziyetçi, ortak vatandaşlık anlayışı, Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlıcılığı İslamcılıkla birleştirmesiyle "Müslümanların dini kimliğini çok yüksek bir bilinç seviyesine" çıkartmıştır. Balkanlarda, uzun yıllar süren Osmanlı hâkimiyeti de Hıristiyanlara, her şeye aynen Müslümanlar gibi dini açıdan bakmayı öğretmiştir.²⁷³ Karpat'a göre, çoğu modern-millet devletlerin kimliği dil, din, etnik köken, tarih gibi benzerliklere dayanan siyasi bir bilinçten gelir. II. Abdülhamit'in İslamcılığının Osmanlıcılığa karışmasından dolayı, Osmanlı'da İslam'a dayalı bir millet duygusu ortaya çıkmıştır. Ancak daha ziyade modern millet kavramının içinde ortaya çıkan vatan veya toprak gibi unsurlar din toplumunun yabancı olduğu konular olduğu için, bu unsurların İslam veya Osmanlı tarihi ile çatışmaya düşmeden içselleştirilmesi gerekmiştir. Abdülhamit'in İslamcılığı, İslam'ı dünyevi bir güç haline getirmek anlamında başarılı bir şekilde kullanılmıştır.²⁷⁴ Bu bağlamda, "toprak milletin dünyeviliğini" belirleyen bir rol üstlenmiştir. Vatan anlayışının ortaya çıkması, bireyin devlete ve millete bağlılığını da güçlendirmiştir.²⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde vatan kavramı, kendine İslam inancının içinde yer bulmuştur. Dönemin aydınlarında bu fikir kendini gösterir. "Osmanlı devletinin ve Türk-İslam halkının sorunlarını Yeni Osmanlılık ideolojisi içinde

---

²⁷² Tuğrul, *Canım Sana Feda, Yeni Zamanların Kutsallık Biçimleri*, 170.

²⁷³ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 515.

²⁷⁴ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 530.

²⁷⁵ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, 530.

tartışan Namık Kemal”²⁷⁶ vatan sevgisinin tarihten ve inançtan kaynaklanan bir duygu olduğunu, insanların doğum yerlerine bağlılığının “milli” topraklara veya vatana bağlılıktan kaynaklandığını, vatan uğrunda ölümü göze almanın kutsal bir görev olduğunu ifade etmiştir. Namık Kemal için vatan, uğrunda birtakım fedakârlıkların yapılması gereken yerdir. Nitekim Kemal, “Vatan Yahut Silistre” piyesinde, Osmanlı’nın şanlı mazisini hatırlatarak vatan sevgisini ifade etmiştir.²⁷⁷

Cihad retoriği de bu bağlamda incelendiğinde vatan kavramını, İlahi bir boyutta ele alır. İnançlı bir Müslüman için, dünyadaki iktidardan vazgeçmek en büyük mükâfata giden yol olarak anlatılmıştır. Sıklıkla geçmişin kahramanlık hikâyeleri tekrarlanarak, milli kimliğin aşkınlık hali sürdürülmeye çalışılır. Vatan için kendini feda edenlerin anısı, yaşayanların milli kimliğini örgütlemek için kullanılır. Vatani görevi kutsal görevle eş değer tutmak, asker olmayan köylü, kentli nüfusu da vatan için savaşmaya çağırmak demektir. Vatan için savaşmaya giden her birey, milli kolektif kimliğe katkı sağlamış olacaktır. Bu nokta da ise fedakârlık retoriği geliştirilmeye başlanır.²⁷⁸ İttihat ve Terakki liderleri, Osmanlı basının kanaat önderleri bu retoriğe sıklıkla başvurmuşlardır. Örneğin, *Donanma Mecmua*’sındaki şu bölüm ilginçtir:

[...] Ancak her zabit, her asker unutmamalıdır ki harp meydanı fedakârlık meydanıdır. Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak ayak direr, sonuna kadar sebat ederse o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki Osmanlı askerlerinden şanlı, Osmanlı askerlerinden fedakâr hiçbir asker yoktur. Hepimiz düşünmeliyiz ki başımızın ucunda peygamberimizin ve sahabe-i güzün efendimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakiki evladı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lanetlerinden kurtulmak istersek çalışalım. Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslam ve eski vatandaşlarımız

²⁷⁶ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 287.

²⁷⁷ Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, 533.

²⁷⁸ Tuğrul, *Canım Sana Feda*, 173.

hep bizim muzafferiyetimize dua ediyor. Ölümden kimse kurtulmayacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara.²⁷⁹”

Bu retorikğin Müslüman nüfusun dikkatini çekebildiği bir diğer nokta, gündelik hayatın parçası olan dinin performatif bir söyleme taşınarak, olağan dini pratiklerin dahi bir performans alanına çekilmesidir. Daha iyi bir mümin, daha iyi bir Müslüman, daha iyi bir vatandaş, daha iyi bir asker olabilmek için daha fazlasının yapılması istenir. Gültekin Yıldız, on dokuzuncu yüzyıl kitle ordularının bir “hizmet disiplinine” ve “performans ilkesine” dayandığına ve askeri talimin Osmanlı elitleri gözünde bir “dini zaruriyet” ve buna karşı çıkanların da “ihamet” edenler olarak sınıflandırıldığına vurgu yapar.²⁸⁰

Cihad ilanı, Osmanlı seferberliğinin bir parçası olarak görülürse, Beşikçi'nin iddia ettiği gibi halkla devlet arasında karşılıklı bir ilişkinin şekillendiği görülür. Nitekim bu ilişkide halkın da devletin istekleri karşısında, kendi sosyal statüsünü arttırmak gibi beklentiler içine girdiği söylenebilir.²⁸¹ Liman von Sanders ise anılarında halkın böyle bir beklentiden uzak olarak, “çok dindar olan Anadolu askerlerinin padişahları için kahramanca ve düşünmeksizin ölüme gideceğini, bunun için cihada gerek olmadığını²⁸²” söylemiştir. Ancak, cihad sadece Anadolu askerlerini cepheye çekmeyi kapsamadığı için, bu söylemler, cephe gerisindeki Müslüman-Türk nüfus kompozisyonunun tamamını seferber etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple, 14 Kasım 1914 tarihindeki Cihad-ı Ekber ilanı, “farz-ı ayn”²⁸³ olarak kamuoyuna duyurulmuştur. İslamiyet ve vatan uğruna istinasız

²⁷⁹ *Donanma Mecmuası*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

²⁸⁰ Yıldız, *Neferin Adı Yok*, 330-334.

²⁸¹ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 8.

²⁸² Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 55.

²⁸³ “İslam hukukçularına göre cihad, tüm Müslüman cemaatin ortak yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, Müslümanları şahsen değil, kolektif olarak bağlar. Fıkıhtaki bu yaptırımın karşılığı *farz-ı kifâye* olarak belirlenmiştir. Bu yükümlülük, toplumun bir bölümü tarafından gerçekleştirildiğinde diğerleri üzerinden kalkar; ancak hiç kimse tarafından ifa edilmezse herkes

herkesin katılması gereken bir görevdir. Şahsi, zaruri ve mali olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısma dâhil olanlar, sahada bizzat savaşanları kapsar. İkinci grup, savaşanlar için gerekli mühimmatı sağlamakla sorumludur. Son grup ise, cephede savaşmayan ancak her türlü maddi destek sağlamakla mükellef olan gruptur. Böyle bir sınıflandırma yapılarak, bütün Osmanlı nüfusuna bir görev tayin edilmiş, görevlerini yerine getirenler dini vazifelerini de gerçekleştirme imkânı bulmuş olacaktır.²⁸⁴ Donanma Mecmuası ve diğer yayın organları Osmanlı kamuoyuna vazifelerini hatırlatan makaleler ve çağrılarla doludur:

“Ey Müslümanlar Cihad!

Yürüyün. Bakın Cenab-ı Hakk Nusret vaad etmiştir. Nusreti ayağımıza göndermiştir. Bu nimetin kadrini bilmeyecek miyiz? İşte Fetva-i Şerif! Bir mucibi emir, Kur’an, bize malımızla, canımızla, erkeğimizle kadınımla cihada davet ediyor. Cihad... Cihad... İleri atılın. Durmayın. Zelilane hayatı unutun. Şerefli ölüme koşun! Moskof’un köleliğinden İngiliz’in kırbacından, Fransız’ın kılıcından kurtulun. Hükm-ü Kuran’a münkad olun. Camilerinize çan, evlerinize çeliba [haç] takılmasın. İleri... Daima ileri... Zafer için, Kur’an için, namus için ileri...²⁸⁵”

Devletin savaşı örgütlediği kutsal alan, Müslümanlara ait bir kutsal temsil ettiği için, etkisini daha çok gayri-Müslim nüfusun üzerinde gösterecek şekilde, devletin eşitlik anlayışında bir kayışa daha sebep olmuştur. Buna ek olarak, bu örgütlenme modeli vatandaşlık kavramını da Osmanlı Devleti için rekabetçi bir alana taşır. Devletin sadece gayri-Müslüm öğelerini dışlamakla kalmaz, aynı zamanda cihad

---

günahkâr olur. Dolayısıyla bu ödev, bütün Müslümanlarca ifa edilmek zorunda değildir. Zaten tüm Müslümanların savaşçı olarak orduya alınmaları mümkün değildir (Hadduri, 1999: 69, 70). Ancak bu durum, şartlar gereği değişebilir. Eğer Müslüman bir beldeye/devlete/topluma dışarıdan büyük bir saldırı söz konusu olursa ve devletin mevcut ordusuyla bunu def etmeye gücü yetmezse, tüm Müslümanlar üzerine cihad artık *farz-ı ayn* hale gelir (Mevkûfâtî, t.y.: 424a, 424b). Ve İslam’ın beş şartı gibi herkes istisnasız yükümlü olur. Böylelikle İslam hukuku, bir İslam beldesi dışarıdan büyük bir tehditle karşı karşıya kaldığında cihadın farziyet durumunu genişletmek suretiyle devlet yetkililerinin elini güçlendirici bir imkân sunar. Buna göre istisnasız bir şekilde tüm Müslüman ahali savaşmakla mükellef hale gelmektedir.” Murat Tuğluca, “Kutsal İttifak’a Karşı “Kutsal Çağrı”: Osmanlı’da Cihad ve Nefir Âmm İlanı (1686)”, 305.

²⁸⁴ *İkdam*, 15 Kasım 1914/ 2 Teşrinisani 1330.

²⁸⁵ *Donanma Mecmuası*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

çağrısına uymayanları da “devlet-toplum arasındaki zımni sözleşmenin²⁸⁶” de dışına itmiş olur. Müslüman nüfus için bu dışlanma Osmanlı matbuatında ve Fetva-i Şerife’nin beşinci maddesinde dile getirilmiştir. Cihattan kaçanların cezası dünya ve ahirette bellidir ve hak edilmiştir.²⁸⁷ Osmanlı basınının Cihad’ı kamuoyuna izahları, bir taraftan, cihada iştirakın Müslüman bir birey için ne kadar önemli ve kaçınılmaz olduğunu vurgularken, diğer taraftan katılmamanın bir Müslüman için affedilemeyecek sonuçları olduğunu altını çizer.

2.2.3.1 Hıristiyan Müttefiklere Kolektif Kimlik İçinde Yer Bulma Çabaları

Osmanlı Devleti’nin kamuoyu üzerinde yaratmaya çalıştığı, tarihin şanlı geçmişine ve Müslüman halkların çektiği zulümlere dayanan kolektif bilinç anlatısı, cihad retoriğinin ilk kısmını oluşturur. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, cihad ilanı ile klasik bir savaşın müttefikleri olmaktan çıkmış, dini sorumluluklar için savaşan bir devletin dindaş olmayan müttefikleri konumuna dönüşmüşlerdir. İlanın, kamuoyunun da gözünden kaçmayacak olan paradoksal boyutunun halk arasında inandırıcı olması için yeni bir saha çalışması gerekmiştir. Ortaya çıkan bu paradoksal durumun halka açıklanması, psikolojik operasyonun belki de üzerinde titizlikle çalışması gereken en hassas noktasıdır. Çünkü Osmanlı halkının kutsallık tanımları ile iki Hıristiyan müttefikinin kutsallık tanımları birbirinden farklıdır. Bu farklılık, cihad kampanyasının sekteye uğrama ihtimalini doğurur. Bu ihtimalin önüne geçebilmek için, Osmanlı yöneticileri, gösteriler,

²⁸⁶ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 8.

²⁸⁷ *Donanma Mecmuası*, 16 Kasım 1914/ 3 Teşrinisani 1330.

nutuklar ve gazete yazıları üzerinden Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için halka ilişkiler ve reklam kampanyasını çağrıştıracak bir çalışma içine girmişlerdir. Nitekim dindaş olmayan müttefiklerin yarattığı anlam boşluğu, bu sistematik çalışma ile doldurulmaya çalışılmış olacaktır.

Öncelikli olarak, cihad ilan edildikten sonra Osmanlı kamuoyunun kafasını karıştırabilecek sorulara önlem alınmak istenmiş gibi görünür. İlk olarak, cihad fetvasının metninde Hıristiyan iki müttefik konusuna değinilmiştir. Cihad fetvasının son maddesinde İtilaf devletleri idaresinde bulunan Müslümanların, Almanya ve Avusturya karşısında savaşmasının günah olacağı²⁸⁸ da belirtilmiştir. Fetva-yı şerifenin her maddesi üzerinde uzunca düşünülmüş, tartışılmıştır. Şeyhülislam Hayri Efendi'nin 21 Kasım 1914'de düzenlediği, Meşihat makamında önceden görev yapmış ulema, kazaskerler ve huzur-ı hümayun hocalarının da davetli olduğu toplantıda, Nasuhizade Mukarrir Mustafa Asım Efendi, cihad fetvasının beşinci maddesinin Almanya ile Avusturya'ya yardımı içeren cümleler barındırmasını eleştirir. Kâfire yardımın caiz olamayacağından kamuoyunda bir yanlış anlama meydana getirmemesi için beyannameye bazı kayıtlar ilave etmeyi teklif eder. Ancak Almanya ve Avusturya-Macaristan'nın Osmanlı Devleti'ne yardımcı olduklarından şüphe duyulmadığı, böyle bir kayıt eklenirse bundan şüphe duyulacağı fikri üzerinde uzlaşılır ve beyanname imzalanır.²⁸⁹

Mustafa Asım Efendi'nin duyduğu endişe Enver Paşa'nın cihadın tesiri ile ilgili kuşkularına paralelidir. Enver Paşa, Almanya'nın desteklediği bir cihad çağrısının bütün kâfir güçlere karşı ilan edilmesi gerektiğini ve bir seçenek

---

²⁸⁸ "Fetva-i Şerife", *Sabah*, 14 Kasım 1914/1 Teşrinisani 1330.

²⁸⁹ Ali Suat Ürgüplü (yay.hz), *Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015),363-364.

olamayacağını hatırlatmıştır.²⁹⁰ Ancak Enver Paşa'nın cihad ile ilgili şüpheleri, Almanya'nın Avrupa'da savaşın kızışmasının ardından cihad ilan edilmesi gerekliliği üzerine yaptığı baskılar ardından ortaya çıkmıştır. Bundan önce Enver Paşa'nın, İstanbul'da cihad ilanının yaratacağı potansiyel seferberlik hakkında, Almanlara farklı zamanlarda önerilerde bulunduğu bilinmektedir.²⁹¹ Enver Paşa'nın, cihadın pratiğe dökülme zamanı geldiğinde, Hıristiyan müttefiklerin kamuoyu üzerinde yaratacağı kafa karışıklığı hususundaki tespitleri, Kazım Karabekir'in cihad ilanından sonra konu ile ilgili tespitlerine paraleldir. Kazım Karabekir Enver Paşa'ya fikirlerini şu şekilde açıklamıştır:

“ Paşam! Eğer ilanından evvel mütalaamı sorsaydınız. Bunu yaptırmayınız diye sizi iknaa çalışırdım. Ne ilmi bakımdan ve ne de siyasi bakımdan bu işte fayda yok, zarar vardır. İلمي bakımdan diyorum çünkü birlik ancak fikir kuvvetiyle mümkündür. İslam âlemi uyuyor. Bunlara karşı bizim sahifeler dolusu cihad beyannamelerinin ne tesiri olur (...) Siyasi bakıma gelince, bugün biz de menfaatimiz icabı, Hıristiyan devletleriyle müttefikiz, hem de öyle ittifak ki erkân-ı harbiye reisimiz ve şube müdürlerimiz bile Almandır. Bu vaziyet karşısında İtilaf devletleri, kendi İslam tebaasına söyleyecek çok söz bulabilirler. Eğer bize karşı mazide olduğu gibi bütün büyük devletler birleşip de istilaya kalkıştırlarsa o zaman cihadın bir manasını herkes anlar. Fakat bugünkü vaziyette, cihadın manasını herkes istediği gibi tefsir edebilir.²⁹²”

Liman von Sanders de benzer şekilde “bir zamanlar İslamiyet'in en kuvvetli silahı olan cihadın harbin terazi kefesine atıldığını” ancak “Türkiye'nin Hıristiyan devletlerle ittifak kurduğu ve Türk ordularında Alman ve Avusturyalı subaylar ve askerler bulunduğu için, cihatta belli bir dâhili tutarsızlık”²⁹³ olduğunu söylemiştir. Cihadın çelişkili yüzü Osmanlı ve Alman yöneticileri tarafından bilinir. Cihad ilanının, savaş planlayıcıları için romantik, vatanperver bir savunmadan daha çok, kurgulanmış bir operasyon olduğunu söylemek bu çelişkilerden kaynaklanır. İttihat

²⁹⁰ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, 19.

²⁹¹ Aksakal, “The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History”, 298.

²⁹² Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, 377.

²⁹³ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, 54-55.

ve Terakki liderleri İslam birliği politikasını, Osmanlılık ve Türkçülük gibi, hükümetin kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği bir propaganda aygıtı olarak görmüşlerdir. Nitekim bu üç politikayı aynı anda kullanmaya çalışmaları, diğer bir taraftan, İttihat ve Terakki liderleri tarafından, ortaya çıkan çelişkinin çok da dikkate alınmadığı şeklinde yorumlara da sebebiyet verir.²⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifakı sadece Osmanlı halkının kafa karışıklığını çoğaltmakla kalmamış aynı zamanda, İngiltere ve Fransa'nın, Müslüman sömürgelerinde, hilafetin Osmanlı Devleti ve İttihatçı hükümet tarafından kullanıldığı fikri üzerine inşa ettikleri kendi psikolojik operasyonlarını yürütmesine izin vermiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti hem kendi kamuoyu gözünde hem de İtilaf devletleri Müslümanları gözünde Hıristiyan müttefiklerine yeni bir imaj oluşturmak zorunda kalmıştır.

Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için başlatılan imaj yenileme çalışmaları, bu devletlerin Müslümanların dostu olduğu söylemi üzerine kurgulanır. Alman ve Osmanlı yöneticileri, cihadın dinsel yönünü arka plana iterek, Müslümanları İtilaf Devletleri'nin emperyalizminin kurbanları olarak gösteren yabancı düşmanı bir yaklaşımı öne çıkarmışlardır. Cihadın, genel İslami mücadeleden stratejik bir tutuma dönüştürülmesi, meseleyi karmaşılaştırır. Stoddard'ın deyimiyle Avrupa tarzı 'alafranga cihad', Osmanlı kamuoyunun bütün toplumsal tabakaları için anlaşılması zor bir hale gelmiştir.²⁹⁵

Hıristiyan iki müttefik için başlatılan kampanya, cihad mitingleri ile görünürlük kazanmıştır. Cihad ilanı kutlanırken, Almanya ve Avusturya-

---

²⁹⁴ Philip Hendrick Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, çev. Tansel Demirel (İstanbul: Arma Yayınları, 2003), 10.

²⁹⁵ Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 42-44.

Macaristan devletlerine hitaben nutuklar atılmıştır. Bu nutukların ortak paydaları, iki devletin Müslümanların dostu oldukları temasını halka anlatmaktır. Dostluk söyleminin temel argümanı ise, Kayser Wilhelm'in sıklıkla tekrarlanan "üç yüz milyon Müslümanın dostuyum" sözleri olmuştur. Otto von Bismarck, 1871 yılında Almanya'nın Prusya liderliği altında birleşmesinden sonra öncelikli olarak sınırlarını sağlamlaştırma yoluna gitmiş, gerekli olmadıkça yabancı maceralardan uzak durmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere, Orta Doğu'yu Almanya'nın ilgisi dışında görmüştür. Ancak yine de Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisini de desteklemiştir. 1887 yılında, Avrupalı güçler arasında çıkacak herhangi bir savaş durumunda tarafsızlık ilkesini benimseyeceklerine dair Alman-Rus Güvence Antlaşmasını imzalamıştır.²⁹⁶ Bismarck döneminin içte ve dışta büyük devletlerarası uyumu amaçlayan politikası 1885'den sonra değişmek zorunda kalarak, Balkanlar ve Yakındoğu'ya yönelir. 1890'da Bismarck'ın yerine gelen II. Wilhelm ile Almanya daha saldırgan bir siyaset izlemeye başlar.²⁹⁷ Kayser Wilhelm'in 1889'da İstanbul'a ilk seyahati gerçekleşmiştir. On yıl sonra ikinci ziyaretinde ise Kaiser, sadece İstanbul'u değil, Suriye ve Kudüs gibi Osmanlı topraklarını da ziyaret ederek buradaki konuşmaları ile Almanya'nın bölgenin dini kompozisyonunda koruyucu bir rol istediğini belirtmiştir. Kudüs ziyaretinde Katolik Almanların koruyucusu olacağını belirterek bu konu hakkında Papa Leo XIII'e bir telgraf çekmiştir.²⁹⁸ Sadece Protestanların değil, Katolik Almanların da imparatoru olduğunu göstermek için Katoliklerin ruhani reisi Kardinal Piavi'ye en yüksek nişanlardan biri olan Rother Adlerorden'i

---

²⁹⁶ Sean McMeekin, *The Baghdad Express* (Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2010), 8.

²⁹⁷ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 34-35.

²⁹⁸ McMeekin, *The Baghdad Express*, 13.

vermiştir.²⁹⁹ Kasım 1889'da Selahaddin Eyyubi'nin mezarını ziyaret eden Wilhelm'e, burada Şeyh Abdullah Efendi tarafından bir ziyafet düzenlenir. Kaiser Wilhelm, 1914 yılında hem Osmanlı hem de Alman yöneticiler tarafından sıklıkla başvurulacak konuşmasını burada yapar. Sultan ve O'nun halifeliğine hürmet eden, dünyanın her tarafına yayılmış üç yüz milyon Müslümanın dostu olduklarını söyler. Bu konuşma, Almanya'da geniş yankı bulmuştur. Bu seyahat sırasında Wilhelm ile birlikte olan dış işleri bakanı Bernhard von Bülow, Kayser'in konuşmasını basına verilmeden, Paris, Londra ve St. Petersburg'u iškillendirmemesi için düzenlemeye çalışmış ancak Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Marcschall konuşma metnini, Bülow'dan önce Wolff haber ajansına iletmiştir.³⁰⁰ Kaiser Wilhelm'in bu girişimi, Rusya'yı asıl düşmanın İngiltere olduğuna ikna etmeye çalışması olarak yorumlanmıştır. Almanya ve Rusya'ya açılacak olası bir savaş durumunda Müslümanların cihad çağrısı ile İngiltere'ye karşı ayaklanmasının önemli bir koz olacağını düşündüğü ihtimaller arasında görülmüştür. Kaiser'in Çar'a bir mektup yazarak, bir dine mensup olmasa kesinlikle Müslüman olacağını yazdığı iddia edilir. Bu dedikodu Ortadoğu'da hızla yayılarak, Almanya'nın Osmanlı topraklarında bir ün kazanmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, Kaiser kendi propagandacıları ile uyum içinde çalışmış ve onlara bir senaryo sunmuştur.³⁰¹

Wilhelm'in konuşmaları farklı stratejiler ile anlamlandırılabilir, ancak burada altı çizilmesi gereken yer, bu konuşmanın on altı yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya için önemli bir referans olmasıdır. 14 Kasım 1914 günü Almanya Elçiliği'nin önünde Nazım Bey, Osmanlı Devleti ve İslam âleminin

---

²⁹⁹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 83.

³⁰⁰ McMeekin, *The Baghdad Express*, 14.

³⁰¹ McMeekin, *The Baghdad Express*, 16.

Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte ortak düşmana karşı harp ettiklerinden dolayı memnuniyetlerini dile getirir:³⁰²

“[...] Almanya İmparatoru Hazretleri Kudüs Şerif’i esna-i ziyaretlerinde ruh-i zeminde (yeryüzünde) bulunan üç yüz milyon Müslümanın zahir ve muavini (arkalarında ve yardımcıları) olduklarını söylemişlerdi. İşte şimdi o sözlerindeki ciddiyeti faaliyet ile izhar ve ispat ediyorlar. Her halde Osmanlı ordusu da kahraman Almanya ve Avusturya ordularıyla birlikte harp ederek üç yüz milyon Müslümanın hukukunu kurtaracaktır. Bundan kaviyen ümit-var olabiliriz.³⁰³”

Nazım Bey’in nutkuna cevap olarak Alman elçisinin konuşması da Kaiser Wilhelm’in yıllar önceki konuşmasına referans verir.

“ [...] Esasen İmparator Hazretleri birçok vesilelerle hükümet-i Osmaniye ve bhusus alem-i İslam’a karşı ciddi ve samimi muhabbetlerini ibrazdan geri durmamıştır.[...] her türlü şüpheden salim olarak kanaat-ı kemal-i vicdaniyem şudur ki hukuk-u mukaddeslerinin muhafazası için alam-i insaniyetin şimdiye kadar görmemiş olduğu böyle mühim bir muharebeye girişip, her ferdine kadar ölümü istihkar eden bu üç müttelik ordular muzaffer olacaktır. Bunun netice-i hüsnivesi olarak Devlet-i Osmaniye ve bilcümle milel İslamiye yeni bir devre-i saadete girip parlak bir istikbale mazhar olacaklardır.³⁰⁴”

Osmanlı yöneticileri, müttelikleri için yürütülen kampanyayı, aynı zamanda İngiltere, Rusya ve Fransa’nın kötü politikalarını öne çıkararak desteklemek istemişlerdir. Osmanlı basını sistematik bir çalışma yürütmüştür. Gazeteler, özellikle İngiltere ve Rusya’nın öncelikli amacının İslamiyet’i yok etmek olduğunu, buna karşılık Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Avrupa’nın en medeni iki devleti olduklarını tekrarlamışlardır. ³⁰⁵ Özellikle İngiltere’nin, Hindistan’daki Müslüman nüfus üzerinde karşı propaganda çalışmaları ile Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nu İslam düşmanı gibi göstermeye çalışarak, Müslümanların asıl dostunun İngiltere olduğunu söyleyerek Hintli Müslümanları aldatacak kadar korkak olduğu vurgulanır. ³⁰⁶ Ruslar ve İngilizler

³⁰² “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 15 Kasım 1914/2 Teşrinisani 1330.

³⁰³ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”.

³⁰⁴ “Dünkü İhtifal-i Muhteşem”

³⁰⁵ “Cihad Kimlere Karşıdır”, *Sabah*, 19 Kasım 1914/6 Teşrinisani 1330.

³⁰⁶ Yunus Nadi, “Hain Daima Korkak Olur”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kasım 1914/6 Teşrinisani 1330.

kendilerini savunmak için bütün yabancı kitleleri ayaklar altına alabilecekken, Osmanlı Devleti ve müttefikleri, başkaları için kendini feda eden, kendilerini insanlığa adanmış, bütün insanlığın iyiliği için savaşan taraf olarak anlatılmaktadır.³⁰⁷

İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerine karşı yürütülen negatif kampanyanın sebeplerinden birisi de, Osmanlı kamuoyunun düşmanını iyi tanınması, müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu Hıristiyan oldukları için düşmanla bir tutmalarını engellemek olmuştur. 14 Kasım 1914 mitinglerinde Almanya ve Avusturya-Macaristan Elçilikleri önünde toplanan kalabalık ve elçilerin konuşmaları, Oppenheim'ın bir organizasyonu olarak, Müslümanların öfkelerini limitlemek için düzenlenmiştir. Avusturya elçisi Pallavicini Hıristiyanlara karşı yaratılan öfkenin doğuracağı tehlikeyi devamlı olarak dile getirmiştir.³⁰⁸ Hıristiyanlara karşı yürütülen bir savaş, zamanla Osmanlı Devleti içindeki gayri-Müslim nüfusu da hedef alabilir ve hatta ayırım yapmaksızın Almanya ve Avusturya-Macaristan güçlerini de düşman olarak görebilirdi. Tokatlıyan Hadisesi, bu öfkenin doğru sınırlar içinde kalmadığı zaman nelere sebep olabileceğinin bir prototipi olmuştur. *İkdam* gazetesi, bu hadise hakkında Heyet-i Milliye tarafından kaleme alınan bir yazı yayınlamış ve olayı “bazı aşağılık kişiler tarafından, milli uyum ve birliğe zarar vermek amacı ile düzenlenmiş maksatlı bir durum olarak tanımlayarak olaya yeltenenlerin hemen cezalandırılacağını”³⁰⁹ bildirmiştir. Cihad ilanı kutlaması dâhilinde Almanya Sefarethanesi önünde düzenlenen programın ardından, kalabalık dağılırken, bir grup Tokatlıyan Oteli'ne yönelmiş ve burada

³⁰⁷ “İslam'ın Günü”, *Tanin*, 15 Kasım 1914/2 Teşrinisani 1330.

³⁰⁸ McMeekin, *The Baghdad Express*, 133.

³⁰⁹ “Tokatlıyan Hadisesi Hakkında”, *İkdam*, 16 Kasım 1914/3 Teşrinisani 1330.

şiddet eylemlerine başvurmuştur. Tokatlıyan Otel'i'nin şiddet eylemlerinin hedefi olması, sahibinin Rus pasaportlu bir Ermeni olmasıdır. Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Otel'i'nin camlarının kırılmasına benzer bir şekilde, Yeşilköy'de Ruslar tarafından inşa edilen Rus Kilisesi de saldırılara uğramıştır. Bu şiddet eylemleri, Müslümanlar arasında yaratılan öfkenin bir anda örgütlendiğini, kendi filtrelerinden geçirecek vatanperver olmayanları belirledikleri ve cezalandırdıklarını göstermektedir.³¹⁰ Osmanlı kamuoyu, bu grupları bir günah keçisi rolüne sokmuştur. Yaşanılan felaketlerin sorumlusu olarak bazı grupları tespit ederek, öfkenin yöneltileceği kurbanlara dönüştürmüşlerdir.³¹¹ Kuşkusuz bu mitingler ve basında yürütülen cihad kampanyası, öfkenin örgütlenmesi ve limitlerinin belirlenmesi için yapılmaktadır. Ancak görüldüğü üzere, bu öfkenin kontrolden çıkma olasılığı vardır. Avusturya elçisi Pallavicini, istisnalar ile yeniden kurgulanmış, kimi zaman teolojik referanslarla desteklenen, kimi zaman da bu referanslardan özellikle uzak durulan cihad ilanının, itina ile tasarlanan seçici özelliğinin uzun ömürlü olmayacağından, seçici cihatın bireysel cihata dönerek, sadece savaş alanında değil, gündelik hayatta da sivillerin bundan etkileneceğini dile getirmiştir. Dil ayrımı yapamayan birçok Müslüman için, bütün yabancıların düşman olarak görülmesi Pallavicini'nin korkusunun temelidir. Nitekim Halep'te ayrıcalıklarına rağmen, İngiliz ve Fransızlarla birlikte Avusturyalıların da mallarına el konulduğu bilinmektedir.³¹² İşte bu nedenle, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için Osmanlı kamuoyunda oluşturulacak imaj çok önemli olmuştur. Cihadın savaş sahasından çıkıp, bireysel alanları işgal etmesi ile birlikte Osmanlı kamuoyunun kolektif

---

³¹⁰ Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 73.

³¹¹ Saime Tuğrul, *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 123.

³¹² McMeekin, *The Baghdad Express*, 133.

saldırısının Müslüman olmayan bütün gruplara yönelmesi ihtimalinden kendilerini korumaları gerekmiştir.

2.2.3.2 Cihad Söyleminde Bölgesel Farklar

14 Kasım 1914 tarihli *İkdam* gazetesi, Cihad ilanından hemen önce, 13 Kasım 1914 tarihinde, Medineli Müslümanlar tarafından kutlanılması arzu edilen, Hz. Muhammed'in doğum günü adına Ayasofya Camii'nde düzenlenen bir törenin haberini vermektedir. Törende Medine ve Kerbela'daki İslam askerleri adına dualar edilerek, Medine-i Münevvere halkı tarafından hurmalar dağıtılmıştır. Tören, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Şeyhülislam Hayri Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in de katılımıyla düzenlenmiş, on binden fazla kişi Ayasofya Camii'ne gelmiştir.³¹³ Gazete, bu törende özellikle Medineli ve İranlı dindaşların katılımı üzerinde durmuştur. Sultanahmet Meydanı'nda "İranlı dindaşların ve kardeşlerin" gerçekleştirdiği muazzam kalabalığın İngilizler ve Ruslar aleyhine sloganlar atmaları İslam kardeşliğinin sahadaki yansıması olarak aktarılmıştır.³¹⁴ İranlı Müslümanlar dâhil, bütün İslam âleminin Osmanlı Devleti'ni desteklediği mesajının kamuoyuna iletilmek istendiği bu haberin benzerleri cihad ilanını takip eden günlerde sıklıkla Osmanlı basınının öncelikli konuları arasında yer almıştır.

İstanbul'da, İranlı dindaşların cihad coşkusu bu şekilde anlatılırken, İran'ın Osmanlı cihadını desteklemesinin hangi koşullar altında ortaya çıktığını anlamak,

³¹³ 'Tecelliyat ve Tezahürat-ı İslamiye', *İkdam*, 14 Kasım 1914/1 Teşrinisani 1330.

³¹⁴ 'Tecelliyat ve Tezahürat-ı İslamiye'.

cihadın bölgesel ve mezhepsel farklılıklara göre nasıl şekillendirildiğini kavramak için önemlidir. Hanioglu'na göre, Almanlar için cihad, Hindistan, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da gerçekçi olmayan büyük bir ayaklanma beklentisi anlamına gelirken, Osmanlı Devleti için cihad, İmparatorluğun güven problemi duyduğu Müslüman öğelerinin Osmanlının aleyhine davranışlarının önüne geçmek ve stratejik planlarını harekete geçirmek için kullanabileceği bir aracı ifade etmektedir.³¹⁵ Osmanlı liderlerinin, cihad ilanının hangi bölgede ne kadar etki yaratacağına dair bir öngörülerini söylemek Hanioglu'nun tespitlerine göre mümkündür. İlanın Arabistan'da minimum etki yaratacağını, Mekke emiri Şerif Hüseyin Bin Ali ve Muhammed bin Ali el-İdrisi gibi isimler üzerinde dini propaganda ile etkili sonuçlar alamayacaklarının bilincindedirler. Aynı şekilde Yemen imamı Yahya Muhammed Hamideddin gibi din adamlarından da destek görebileceklerinin farkında olmuşlardır.³¹⁶

Cihadı stratejik bir silah olarak gören Osmanlı liderleri için, Irak cephesi cihadın etki alanının test edileceği ilk cephe olmuştur.³¹⁷ Bu bölgede, cihad propagandası özellikle nüfuz sahibi aşiret reislerinin ve Şii mücahitlerin desteğini kazanmaya yöneliktir. Bu doğrultuda, o zamana kadar hükümete muhalif gruplara af çıkarılmıştır. Ebu Sultan aşiretinin cihada katılma koşulu ile affedilmesi bu uygulamaya bir örnektir.³¹⁸ Cihadın bu bölgedeki hareket alanını genişletmek için Osmanlı liderleri kadar, Alman liderler de mesai harcamışlardır. Bölgedeki Şii nüfus üzerinde etki kurabilmek için çaba harcanmasının ilk sebeplerinden biri Irak

³¹⁵ M. Şükrü Hanioglu, "Ottoman Jihad or Jihads", 118.

³¹⁶ Hanioglu, "Ottoman Jihad or Jihads", 119.

³¹⁷ Hanioglu, "Ottoman Jihad or Jihads".

³¹⁸ Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, 163-165.

ve Basra bölgesinde bulunan petrol yatakları ve Abadan'daki rafineriler olmuştur. Hem İtilaf güçleri hem de Osmanlı Devleti ve Almanya için bölge, askeri destek sağlamaktan daha çok, hammadde deposu olarak görülmüştür.³¹⁹

Almanya Irak'da bulunan Kerbela bölgesinin Şii nüfus için ne kadar önemli olduğunun farkındadır. Kerbela'nın Şii Müslümanlar için ikinci bir Mekke olarak görülmesi Oppenheim'in Şii liderlerinin desteğini kazanmak için izleyeceği yolun başlangıcı olmuştur. Osmanlı'nın savaşa girmesinden önce, 1914 yılı Temmuz ayında Oppenheim Şii nüfusunun desteğini alabilmek için çalışmalara başlamıştır.

³²⁰ Almanya'nın İran politikası, İran'ı İngiltere ve Rusya baskısından kurtarıp, bağımsız bir devlet olarak askeri açıdan teşkilatlandırıp, müttefik olarak savaşa dâhil etmek olmuştur. Öncelikle petrol bölgelerinin kontrolünü sağlayıp, daha sonra Afganistan ve Hindistan'a ulaşmayı hedeflemişlerdir.³²¹ Operasyonun başına dönülecek olursa, temmuz ayında Mezopotamya bölgesinde çalışan Hans Lührs, Walter Bachmann gibi arkeologlar, Oppenheim tarafından Şii liderlerin desteğini sağlamak için kullanılmışlardır. Arapçaya hâkimiyeti ile yerel liderlerle iyi ilişkileri bulunan Lührs "bizim görevimiz eskiden beri süregelen Şii ve Sunni gruplar arasındaki kavgayı düzeltmek ve Şeyh-ül İslam tarafından ilan edilen kutsal savaşta Şiiilerin dostluğunu kazanmaktır" demiştir.³²² Şiiiler üzerinde yürütülecek operasyonun başına Binbaşı Fritz Klein getirilir. 1912-1913 yılları arasında Almanya'nın İran Askeri Ataşesi olarak görev yapan Yüzbaşı Klein, savaş yıllarında, İstanbul Büyükelçisi Baron Wangenheim, İran Büyükelçisi Hilmi Bey

---

³¹⁹ Mustafa Arıkan, "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-İran İlişkileri, 1914-1918"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010), 22.

³²⁰ McMeekin, *The Baghdad Express*, 202.

³²¹ Arıkan, "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-İran İlişkileri, 1914-1918", 35.

³²² McMeekin, *The Baghdad Express*, 203.

ve daha sonra Irak Genel Komutanı ve Basra Valisi görevlerini üstlenecek Süleyman Askeri Bey'in ortak kararı sonucu Binbaşı rütbesi ile Osmanlı Ordusu'na alınır ve “Klein Özel Harekatı”nın başına getirilir.³²³ Klein, Kerbela Baş Müftüsünün Sunni bir cihada ikna etmek için diplomatik dilin önemini ön plana çıkarmıştır. Şiiilerin İngiltere ve Rusya'nın yıkılmasını istemesinin, ille de Almanya ile yakın ilişkiler kurmak isteyecekleri anlamına gelmediğini, Osmanlı ile İran arasındaki gerilimin son yıllarda sessizliğini korumasına rağmen tam anlamıyla durulmuş olmadığını bildiği için petrol yataklarının bulunduğu Abadan bölgesini işgal etmek yerine yerel bir cihad söylemi oluşturmaya çalışmıştır.³²⁴ Irak bölgesi ve Şii mücahitlerin desteğini almak için, Osmanlı merkezinden bağımsız bir cihad söylemi oluşturulması bu şartlar altında başlamıştır. Sünni Hanefi Osmanlı merkezli bir cihadın bölgedeki Şii nüfusu doğrudan harekete geçirmekte yeterli olmayacağı, üstelik Irak'ın Şiiiler için kutsal bölgelerinde Şii mücahitler tarafından yürütülen ve Osmanlı Devleti'nin cihad ilan etmesinden birkaç gün önce başlayan mücadelelerini de tehlikeye atma ihtimali vardır. Bu sebeple Şii nüfus için, yeni bir cihad fetvası hazırlanmıştır. Bu fetvada Osmanlı sultanından Müslümanların halifesi olarak bahsedilmez. Osmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti olduğu, Osmanlı sultanın da bütün Müslümanların sultanı olduğu belirtilerek Şii Müslümanlara, İngiltere ve Rusya'ya karşı kutsal savaşı desteklemeleri çağrısı yapılmıştır.³²⁵ Osmanlı Dâhiliye Nezareti, Bağdat vilayetine çektiği telgrafta, Şiiilerin ve Caferilerin Hıristiyanlara karşı savaşta cihada katılmaları gerektiği, katılmayanların kâfir olacağına dair fetvaların İran şahına, bakanlara, mebuslara,

³²³ Elmas Topçu, “Yüzyıllık İşbirliğinin Üstünü Örttüğü Suçlar”, *Agos*, 13 Aralık 2014, erişim 20 Mayıs 2016, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9929/yuz-villik-isbirliginin-ustunu-orttugu-suclar>

³²⁴ McMeekin, *The Baghdad Express*, 204.

³²⁵ Hanioglu, “Ottoman Jihad or Jihads ”, 120.

kabile reislerine, siyaset adamlarına ve basına bildirilmesini emretmiştir. Hanekin, Necef, Kerbela, Samarra, Azimiye kazalarındaki devlet memurlarının İran hacıları ile İran'ın Peştguh valisi ve sınıra yakın yerlerdeki kabilelerle iyi ilişkiler kurmaları gerektiğini belirtmiştir.³²⁶ Aynı zamanda, Meclis-i Vükela tarafından alınan kararla, fetva ve emirlerin daha hızlı yayılabilmesi için Necef ve Kerbela telgraf merkezlerinin masrafları Dâhiliye Nezareti'nin örtülü ödeneğinden karşılanmıştır.³²⁷ İran'daki faaliyetler ise genellikle şeyhler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mevlana Şeyh Sadık, Süleymaniyeli Hafid Seyyid Ömer gibi isimler halkı cihada çağırarak görevlendirilmişlerdir. Caferiler'den Alim Haydari de bu amaçla İran'da çalışmıştır. Operasyonun İran ayağını yürüten bu isimlere valiler aracılığıyla para verilmiştir.³²⁸

Osmanlı basını, İngilizlerin İran ve Osmanlı Devleti'nin aralarını bozmak için çok fazla emek ve para sarf ettiklerini buna karşılık bekledikleri sonuçları alamadıklarını, İranlıların din kardeşlerinin yanında savaştıklarını tekrarlamıştır.³²⁹ Tıpkı Osmanlı sınırları içinde yaratılan cihad coşkusunun kendiliğinden örgütlenmiş olduğu anlatısı gibi, İranlı Müslümanların da Osmanlı Devleti'ne hiçbir ön çalışma olmaksızın kendiliğinden katıldığı iddiası bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Hâlbuki böyle bir fetva için Kerbela Müftüsünü ikna etmek, Osmanlı basınında yazıldığı gibi *Uhuvvet-i İslam*³³⁰ romantizminden daha girift bir süreç olmuştur. Alman Binbaşı Klein, Kerbela müftüsüne böyle bir teklif götürdüğünde, müftü Kerbela'daki din adamlarının maaşlarının Hindistan'daki Şii Müslümanlar

³²⁶ BOA, DH.ŞFR., 46/303, 23 Zilhicce 1332/12 Kasım 1914.

³²⁷ BOA, MV., 195/16, 7 Muharrem 1333/ 25 Kasım 1914.

³²⁸ Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, 170-171.

³²⁹ BOA, MV., 195/16, 7 Muharrem 1333/ 25 Kasım 1914.

³³⁰ "Uhuvvet-i İslam", 24 Kasım 1914/11 Teşrinisani 1330.

tarafından ödendiğini, bu fonun da Bağdat'daki İngiliz Elçiliği üzerinden ulaştırıldığını söylemiştir. Böyle bir fetvayı desteklemek bu yardımdan vazgeçmek anlamına geleceği için ekonomik çıkarların yeniden düzenlenmesi ile bu destek sağlanmıştır. Almanya tarafından her yıl ödenecek elli bin marka karşılık Şeyh Ali El Irakein Şii Müslümanlara çağrıda bulunan cihad fetvasını yazmış, İran şahını da cihada katılmaya davet eden bir mektup kaleme almıştır. Şii Müslümanların desteğini almak Berlin için büyük bir başarı olarak yorumlanmıştır.³³¹ Özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'den beklenen desteğin sağlanamaması³³² Şii'lere yönelik operasyonu parlatarak, Osmanlı kamuoyuna, halifenin ve Osmanlı Devleti'nin bir sözü ile Müslüman dünyayı birleştirme gücüne sahip olduğunu gösteren bir yanılısma yaratmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Filistin cephelerini yönetmek için Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atanan Cemal Paşa³³³ anılarında, "Ordu Karargâhını Kudüs'te kurduktan sonra en önemli uğraşım, Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ile İbn-i Reşid ve İbn-i Suud gibi Arap ileri gelenlerini bu harp boyunca halife ordularına azami yardım yapmaya teşvik etmek noktasına çevrilmişti" der.³³⁴ Cemal Paşa, Mekke Emiri Hüseyin Şerif'i ikiyüzlü olmakla suçlamış, Emir İbn-i Suud'un İngiltere ile ilişkilerinden dolayı doğrudan yardımı bulunmasa da, orduya deve göndererek destek olduğunu, emir İbn-i Reşid'in ise seferin sonuna kadar Halife ordularına bağlı kaldığını belirtmiştir.³³⁵ Şerif Hüseyin ise Aralık 1914 tarihinden itibaren haberleştiği Cemal Paşa'ya 1915'in kış ayında başlanacak İkinci Kanal Seferi'ne Hicaz'dan bir askeri kuvvet yollayacağını

³³¹ McMeekin, *The Baghdad Express*, 207-208.

³³² McMeekin, *The Baghdad Express*, 208.

³³³ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 208.

³³⁴ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 192.

³³⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*.

garantisi vermiştir.³³⁶ Bu konu tek başına ele alınmayı gerektiren bir başlık olmakla beraber, burada değinilme sebebi Osmanlı Devleti'nin sahnelediği cihad kurgusunun, teori ile pratiği arasındaki farklılıkları vurgulamaktır. Cihad için hazırlanan planların bir kısmını hayata geçirilirken, özellikle Araplar ile işbirliği kısmında ciddi sıkıntılar ile karşılaşılır. Şiiilerin bir kısmının desteğini almış görünmek Osmanlı kamuoyu için ne kadar önemli olursa olsun, Arapların desteğini kaybetmek savaş sahasında İslam kardeşliğine inancın sarsılmasına sebep olacaktır. Arapların desteğindeki azalmanın Osmanlı kamuoyundaki karşılığı, Osmanlı yöneticilerinin yürüttüğü bir başka psikolojik operasyon olarak incelenmelidir. Ancak 1914'ün sonunda yine de Osmanlı Devleti, İslam coğrafyasından, halkın coşkusunu canlı tutabilecek kadar gösterişçi bir destek sağlayabilmiş görünmektedir. En azından yerel, küçük destekleri bir bütünlüğün parçası gibi Osmanlı kamuoyuna aktarmayı başarmıştır. Gazetelerin özellikle Arapların kontrolü altındaki bölgelerden gelen destek haberlerini yayınlaması dikkat çekicidir.

“Medine 15 Teşrinisani

Bugün Medine-i Münevvere bir id-i ali [bayram] geçirmiştir. [...] Bütün Medine halkı ve Arabanı bir ateş kesilmiş, herkes mallarıyla, erzakla kabile-i mücahidine ilhak için malumat göstermekte bulunmuştu. [...] Araplar ve Türkler arasında nifak varmış gibi göstermek isteyenlerin bu ittihat-ı dini karşısında yerlere geçeceklerine şüphe edilmez. İslamiyet yükselecek, en evkaf mütecevizi demir pençeleriyle ezecektir.³³⁷”

“Sadat ulema ve şürefe ve urbaniden müteşekkil otuz bin muvahhidinin içtima ile ve şebeke-i mitharadan merasim-i mahsusa-i diniye ile çıkarılan sancak-ı şerifenin altında cihadın takdis ve tebcili emrinde ihtifali dini icra kılınmıştır. Galeyan vatanperverane tasavvurun fevkindedir. Ahali, umumen padişahın emrine malen ve bedenen hazırdır. Herkes gönüllü yazılıyor. Gönüllüler meyana altmış beş yaşında Müdafaa-i Milliye Reisi Sadettin, Şafi Müftüsü Ulvi ve üç evladı dâhildir.

³³⁶ Cemal Paşa, *Hatıralar*, 268.

³³⁷ “Cihad-ı İslam Sancak-ı Şerif Altında”, *Tanin* 29 Kasım 1914/16 Teşrinisani 1330.

(...) Hukuk, hilafet ve vatan temin edilmedikçe terk-i silah edilmemesine seyyid-i kâinata şanlı donanmamız üzerine ahd ve beyan olunmuştur.³³⁸

3. Cihad-ı Ekber ve Söylem Değerlendirmesi

Cihad-ı Ekber ilanı ve bu konuda Osmanlı gazetelerinde yazılan her yazı, bir söylemin ürünüdür. İttihat ve Terakki yönetimi tarafından hazırlanan cihad söylemi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde bir toplumsal bağlam yaratma çabası olarak görülmelidir. Toplumsal bağlam yaratma ile vurgulamak istediğimiz, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra ortaya çıkan ve öncesinde var olan toplumsal değerleri ve koşulları yönlendirme çabasıdır. Bu bölümün temel amacı, bu çabanın ürünü olarak ortaya çıkan cihad söyleminin ayrıntılı analizini yapmak olacaktır. Böylelikle, söyleminin arkasındaki ideolojik etmenler ve niyetler de anlam kazanacaktır. Terry Eagleton, ideolojinin, toplumsal gerçekliği doğallaştırmasını gerektiren bir şey olduğunu vurgularken, bir anlamda ideolojinin, o anki toplumsal gerçekliği temize çıkarıp masumlaştırdığını ve haklılaştırdığını belirtir.³³⁹ Birinci Dünya Savaşı'nı ve Cihad İlanı'nı bu bağlamda ele aldığımızda, oluşturulan söylemin amacı ortaya çıkacaktır.

İktidar, güç, hegemonya, sınıf, cinsiyet, ideoloji, toplumsal yapı, toplumsal düzen gibi bir takım olgulara odaklanan eleştirel söylem analizi bu olguların söylem ile nasıl kurgulandığına, toplumsal düzene ve toplumsal aktörlere nasıl yansıdığına bakar.³⁴⁰ Cihad söylemini incelemek, bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı toplumundaki anlaşmazlıklara, İttihat ve Terakki yönetimindeki

³³⁸ "Cihad-ı İslam Sancak-ı Şerif Altında".

³³⁹ Terry Eagleton, *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 262.

³⁴⁰ Chris Barker, Dariusz Galasinski, . *Cultural Studies and Discourse Analysis: A dialogue on language and identity*. (London: Sage, 2001) 63-64.

tutarsızlıklara, Osmanlı yöneticilerinin toplumu nasıl şekillendirdiğine, ideolojilerini nasıl yansıttıklarına ve tarihi nasıl kullandıklarına bakmak anlamına da gelir.

Cihad söylemini analiz etmek için elimizde iki temel veri bulunur; ilki, Cihad ilanı için düzenlenen mitinglerde yapılan konuşmalar ve resmi görevliler tarafından hazırlanmış cihad beyannamesi, ikincisi ise Osmanlı basınında konu ile ilgili yayımlanan gazete yazılarıdır. Cihad ilanından önce, cihad ilanının halka duyurulması ve cihad ilanından sonra olmak üzere zamansal bir kategori yapılarak söylemin ne yönde değiştiği ve söylemde öne çıkarılan temalara vurgunun ne derece yoğunlaştığı da incelenecektir.

3.1 Cihad Söylemi ile Toplumsal Roller ve Aktörler Arasındaki İletişimin Kurulması

Cihad Beyannamesi ve Cihad hakkında yazılan birçok makale, öncelikli olarak bir toplumsal düzenin var olduğu kabulü ile yola çıkar. Bu toplumsal düzen iktidar tarafından belirlenir ve var olduğu savunulan toplumsal düzendeki aktörler ve aktörlerin takındığı roller, iktidar tarafından dağıtılır. İttihat ve Terakki Yönetimi ve bu yönetim için çalışan kanaat önderleri ile Osmanlı kamuoyu arasındaki iletişim, önce rollerin tanımlanması ile başlar. Cihad İlanı'ndan sonra yayımlanan ilk makaleler, toplumsal aktörleri ve rollerini genel bir tanımlama ile belirler. Buradaki aktörler; ezilmiş Müslümanlar, onlara haksızlık yapan düşmanlar ve bu kötü duruma son verecek İttihat ve Terakki yönetimi ile Osmanlı Halifesi olarak ayrılır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk olarak muhatabına, savaş şartlarında

bürüneceği kimliği anlatır. Cihad İlan edildiğinde Osmanlı kamuoyuna biçilmiş rol, ezilen Müslüman halk kimliğidir.

“... Senelerden beri kalplerin dindarane bir tevekkülle susan, susturulan, boğulan bir isyanı, yine bir azim ile fakat faaliyet sahasına dökülmüş, tarihin bir asrından beri unuttuğu “nefr-i âlem” [seferber olan] İslam’dık.”³⁴¹

“...Nice asırlardan beri ah ve vah ile demgüzar olan [vakit geçiren] âlem-i İslam, bu gibi füyüzat-ı kutsiyeye ulviyeden [bereketlerden] mahrum idi. Emr-i İslam’ın her günü bir kara haberle geçiyor, gönüller gizli gizli matemlerle inliyordu. Gülmekten ziyade ağlamakla, zevk ve şadiyeden ziyade yeis ve elemle meluf idik. Tarihimizin birkaç asırlık vaka-yı ihtiva eden [içine alan] bütün sahifeleri siyah ve matemi mürekkeple yazılmıştır.”³⁴²

“Hz. Muhammed Aliye, İslam’ın evladı olan biz, ümmet-i İslamiye hiçbir zaman müzmahil olmayacağız [çökmeyeceğiz].”³⁴³

“Dün İslam’ın günü idi. Dünyanın her köşesine intişar eden [yayılan] büyük bir dinin, mefahir [övülecek] ve maali [derin fikirlerle dolu], büyük kubbesi altında toplanan binlerce muvahhid, somut ve mütevekkil, deruni [içten] bir murakebe [gözetleme] içinde, beşer altışar, feyz ve nur etmek üzere gönderilmiş olan, dinlerinin senelerden beri uğradığı taarruzatı, maruz kaldığı bunca işkenceleri, maddi ve manevi zulümleri düşündüler.”³⁴⁴

Cihad mitinglerini anlatmak için yazılan makalelerden alınan bu paragraflarda, temel vurgu Müslümanların güçsüz, savunmasız ve ezilmişlik psikolojisi içinde olduğudur. Metinlerin ilk tespiti bu yöndedir. İslam gibi geniş coğrafyalara yayılmış bir din, 14 Kasım 1914 tarihinden itibaren tekrar canlanacaktır. Ancak, paragraftan anlıyoruz ki, tekrar canlanması için güçsüz günlerin toplumsal hafızada hatırlanması gerekir. Nitekim ilanı kutlamak için toplanan kalabalığın, ilk olarak geçmişte yaşananları hatırladığı vurgulanır. Daha sonraki paragraflarda ve günler geçtikçe yayımlanan yazılarda karşımıza çıkacak İslam dininin şanlı geçmişine, buralarda rastlanmaz. Çünkü bu bir sonraki adımda anlatılacaktır. Orada toplanan Müslümanların, maruz kaldıkları maddi ve manevi

³⁴¹ “Kıyam-ı İslam”, *Tanin*, 15.11.1914/ 26 Zilhicce 1332.

³⁴² “Tecelliyat ve Tezahürat-ı İslamiye”, *İkdam*, 14.11.1914/ 25 Zilhicce 1332.

³⁴³ “Beyanat Meşihat-penahi”, *Sabah*, 21.11.1914/ 3 Muharrem 1333.

³⁴⁴ “İslam’ın Günü”, *Tanin*, 15.11.1914/ 25 Zilhicce 1332.

zulümleri düşündükleri yazılır, ancak bu eylem düşünmeden daha çok düşündürtme olarak görülmelidir. Ah ve vah ile inleyen Müslümanlar, tarihi kara sayfalarla dolu İslam gibi birtakım tanımlar ile söze başlamak, okuyucuya ve dinleyiciye, bir sonraki cümleyi hangi psikoloji içinde okuyup, dinleyeceklerini söylemek ile birdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk aşamada bütün Müslümanlara seslenir. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında bütün Müslüman coğrafyaya hâkim olmadığı siyasi ve tarihi bir gerçektir. Burada hâkimiyet ile kastedilen, sadece yönetimi altında bulundurmak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal olarak Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Müslüman coğrafyalarına vurgudur. Ancak ilk aşamada, İttihat ve Terakki yönetiminin amacı, bütün Müslümanların aynı toplumsal vitrinde olduğunu gösterme çabasıdır.

“Aksayi şarkta [Uzak Doğu'da] bir Müslüman kadını esir edilse aksayi garpta bulunan Müslümanların ani tahlis şitaban olmaları [kurtarmaya koşmaları] ahkâmı şeriye icabet aliyesindedir. Rical [erkekler] mukavemete [direnmeye] muktedir olmazsa, nisanın [kadınların] dahi iştirakları farzı ayn olur. Her zaman olduğu gibi bilhassa böyle zamanlarda bilumum Müslümanların hükümeti seniyyeye muayyen [belirli] ve zahir olmaları [arka çıkmaları] lazımdır.”³⁴⁵

Bu metni okuyanlar, savaş şartlarında toplumsal düzenin ve değerlerin Müslümanlık ve İslamiyet üzerinden tanımlandığını görerek, kendilerini bu normlara göre konumlandırırlar. Var olan anlaşmazlıklar, ayrılıklar hiç yokmuş gibi anlatılır. Bu durum, oluşturulan söylem dizinine bakıldığında anlaşılacaktır. Bu metni okuyan okuyucunun ya da dinleyicinin aklına sadece Müslüman kimliği gelir. Ancak makalelerde bahsedilen üç yüz milyon Müslüman'ın arasında birçok alt kimlik bulunur. Fakat okuyucuya henüz bu farklı kimlikler hissettirilmez. Bunu elde etmek için oluşturulan söylem dizininde görülür ki bazı düşünceler hep aynı

---

³⁴⁵ “Cihad-ı Ekber, Farz-ı Ayn”, *Tanin*, 15.11.1914/26 Zilhicce 1332.

sıra ile anlatılır. Burada sözü geçen Müslüman âleminin arasında hiçbir çatışma yoktur. Çünkü Müslümanlar Hz. Muhammed'in çocukları olarak tanımlanır, hangi coğrafyada olursa olsun Müslümanlar susturulmuş ve unutulmuştur. Uzun yıllardan beri saldırı altındadırlar ve işkenceye maruz kalmışlardır. Bu sebeple de gönülleri yasla doludur. Metinlerin çoğu *senelerden beri* tamlaması ile başlar. Böylelikle cihad ilanı, Birinci Dünya Savaşı'nda insan kaynağı için kullanılan bir araç değil, senelerden beri süregelen bir soruna, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından getirilen bir sihirli çözüm olarak görülür. İttihat ve Terakki Cemiyeti otoritesini pekiştirerek, toplumsal bağlamı dönüştürmeye başlar. *Senelerden beri beklenen çözüm* anlatısı, Müslümanları harekete geçirmek için başvurulacak fedakârlık ve şehitlik söylemi için de tampon görevi üstlenir. Çünkü uzun zamandan sonra Müslümanların harekete geçmesi için bir fırsat yaratılmıştır. Bu durumda, İttihat ve Terakki yönetimi, Osmanlı halifesi aracılığıyla Müslümanlardan savaşmalarını isteme hakkını kendinde görmüştür. Şehitlik ve fedakârlık söylemi, cihad beyannamesinde ve gazete yazılarında en çok vurgulanan konulardan bir tanesidir. Fedakârlık ve şehitlik, İttihat ve Terakki Cemiyeti için insan gücü ve seferberlik anlamına gelir. Fedakârlık ve şehitlik anlatısına gelmeden önce, 14 Kasım 1914 tarihinden giderek uzaklaştığımızda, genel Müslüman kimliğinden, bir takım alt kimliklere de vurgu yapılmaya başladığını görüyoruz. Gazetelerde istinasız her gün yayımlanan *Cihad-ı Ekber Yolunda* köşesi, cihada büyük bir desteğin olduğunu anlatmak için itina ile hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kültürel hâkimiyeti elde edemediği Müslüman coğrafyalarına vurgu dikkat çeker. Şii nüfusun yaşadığı bölgeler ve Osmanlı yönetiminin sorun yaşadığı Arap coğrafyalarındaki cihad coşkusu okuyucuya gösterilmek istenir.

“Âlem-i İslam ile aramızda sadamızın intişarına [yayılmaya] mani olabilecek hiçbir hail [engel] yoktur. İran ile el eleyiz. Kafkasya'nın medhalinden [kapısından] ilk hatve-i zaferi [zafer adımlarını] attığımız gün, o İslam ufuklarında ayad [bayramlar] mukaddesenin hilalini beklemekten alınmış bir melufiyet [alışıklık] iman ile göz edilen, yaşlı gözlerle aranılan hilal-i Nusret altında, Rusya'ya isyan edecek milyonlarca nüfus-ı İslamiye bu cihadı mukaddesi bütün şarka, bütün Asya'ya neşr ve ilan edecektir.”³⁴⁶

Bu metinde İslam âlemi ile Osmanlı Devleti arasında hiçbir engel bulunmadığı yazılmış ve Osmanlı Devleti'nin cihad ilan ederek aslında hangi coğrafyaları ayaklandırmak istediği anlatılmıştır. İran, Osmanlı hilafetinin etkisini okuyucuya anlatmak için seçilen en önemli ülkedir. Bunun sebebi, Şii geleneğini takip etmesi ve Sünni- Hanefi Osmanlı halifesini kabul etmemesidir.

“[...] İran'ın, en mühim kuvvetini teşkil eden Bahadır aşiretleri de cihat emrinden haberdar olunca Ruslara karşı hücumla ibtidar etmişlerdir [başlamışlardır]. [...] Bu resmi malumat, İran'ın bilfiil hali harpte bulunduğunu ispat edecek gayet mühim bir vesika ve aynı zamanda âlemi İslam için bir müjdedir. Çünkü dediğimiz gibi, İran'ın en büyük kuvveti bu aşiretlerdir. Bunlar düşmana karşı cihada başlayınca, İran muhafil [toplantı yeri] resmiyesinin vaziyeti ne olursa olsun, İranilerin bilfiil harbe iştirak eyledikleri anlaşılır. Bir de bu aşiretler şimdiye kadar hahnahah [ister istemez] Ruslara hizmet etmeye mecbur bulunuyorlardı. [Şahsun] [Karadağ] ve sair kabail [kabileler] İraniye bahadırani Ruslara karşı derin bir hissi nefret besledikleri halde bir şey yapamıyorlardı. [...] Rusları tenkil ile [uzaklaştırma] İranlı kardeşlerimizi onların şerrinden kurtarmak üzere Azerbaycan'a giren Osmanlı ordusuna İran ahrar [köle ve esir olmayanlar] ve kabailinin iltihakı, işte cihadın tesir ve kuvveti harikuladesinden başka neye atf olunabilir? Bu hakikati teslim etmek için meseleyi vâkif-âne, bitarafane ve itidal-i demle [soğukkanlılıkla] muhakeme etmek kâfidir.”³⁴⁷

İran'ın savaşa girişini okuyucuya haber veren bu metin, aynı zamanda Osmanlı yöneticilerinin cihad ilanında kullandıkları, Müslümanlar arasında yeniden doğuş söylemini de destekler. İran'ın cihada dâhil olması, İslam âlemi için bir müjdedir. Çünkü Osmanlı halifesini kabul etmeyen İran, cihada katılarak Osmanlı otoritesini de kabul etmiş olur. Diğer açıdan ise, İran da Ruslar tarafından uzun zamandır ezilir. Ancak cihada katılarak artık Ruslara cevap vereceklerdir. Diğer bir deyişle cihad, Osmanlı Halifesinin dediği gibi, İran için de bir uyanış

³⁴⁶ “İlan-ı Cihattan Sonra”, *Sabah*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

³⁴⁷ “Cihat ve Tesirâtı”, *İkdam*, 20.11.1914/ 2 Muharrem 1333.

olacaktır. Osmanlı yönetimi, başından itibaren, kamuoyuna aşladığı yeniden uyanış hususunda haklı çıkmıştır. 24 Kasım 1914'te yayımlanan bir gazete yazısını okuduğumuzda savaşın tamamen Osmanlı Devleti lehine ilerlediğini, cihad coşkusunun katlanarak arttığını hissediyoruz:

“Osmanlı ordusu İranlı kardeşlerimizi esaretten kurtarmak üzere Azerbaycan'a girdi. Orada bahadiren kabail İran'ın hemen ordusu Osmaniye'ye iltihak ettikleri görüldü. Hâlbuki gerek İngilizlerin gerek Rusların bekledikleri bu değildi. Onlar zannediyorlardı ki Osmanlı ordusuna karşı İraniler de asar-ı infial görülecek ve netice belki de tarafın arasında dargınlığa mucib olacaktı. Esasen onlar tarafın arasına nifak sokmak için ne kadar çalışmışlar, ne kadar uğraşmışlar, ne emekler ve paralar sarf etmişlerdi. Fakat dediğimiz gibi bu defa gerek İngilizler, gerek Ruslar bütün tahminlerinde aldanmış oluyorlar. Bu defa karşılarında öyle kuvvetli, öyle dehşetli bir ittihat ve uhuvvet görecekler ki haib ü hasır [hiçbir şey elde edemedi] şaşırıp kalacaklar! İranlı kardeşlerimizin ruhu, kalbi bizimle beraberdir. Şimdi onların en büyük temanniyatı Osmanlı ordularının muzafferiyeti ve nusretidir. Bu uğurda hepsi bütün mevcudiyetiyle fedakârlığa müheyyadır [hazırdır]. Bu hazırlığın ilk faaliyeti görülmüştür.”³⁴⁸

İran örneğinde olduğu gibi Arap coğrafyalarında da cihada güçlü bir destek olduğu okuyucuya anlatılır. Şam, Medine, Mekke, Bağdat gibi şehirlerin cihada destek yazıları diğer Anadolu şehirlerinden gelen destek mesajlarına kıyasla daha uzun bir içerikle anlatılmıştır. “Bugün, Medine-i Münevvere bir id-i ali [bayram] geçirmiştir. Cihad-ı Ekber hakkında bugünkü ihtifal-i ali ve içtima-i hakika-i mücahidi, Azam ve Resul-ü Ekrem efendimiz hazretlerinin makamı Muhammedilerine layık bir şekil ve surette oldu. Bütün Medine halkı ve arabanı bir ateş kesilmiş, herkes mallarıyla, erzakla, kabile-i mücahidine ilhak için malumat göstermekte bulunmuştu. ... Urban kadınları, mücahidine hidmet ve muavenet [yardım] etmek üzere müracaat ve gönüllü olarak garaz dehalet etmişlerdir. Araplar ve Türkler arasından nifak varmış gibi göstermek isteyenlerin bu ittihat dini karşısında yerlere geçeceklerine şüphe edilmez. İslamiyet yükselecek, en evkaf mütecevüzü demir pençeleriyle ezecektir.”³⁴⁹

“Bağdat İngiliz konsolosunu Afganlı Abdullarib Efendi'nin gönüllü kayıt olduğunu Bağdat gazeteleri yazıyor. Cihad-ı Ekber ilanının alem-i İslam'daki tesirati mühümesinin bu vaka dahi bir delil teşkil etmektedir.”³⁵⁰

Medine'den gelen coşkulu kutlama haberleri, Araplar ve Türkler arasında bir sorun olmadığına bir kanıt olarak gösterilir. Üstelik Arap kadınlarının askerlere her türlü yardım için gönüllü oldukları vurgulanır. Gönüllülük, savaş şartlarında

³⁴⁸ “Uhuvvet-i İslam”, *Sabah*, 24.11.1914/ 6 Muharrem 1333.

³⁴⁹ “Cihad-ı İslam”, *Tanin*, 29.11.1914/ 11 Muharrem 1333.

³⁵⁰ “Cihad-ı Ekber'in Âlem-i İslam'daki Tesirati”, *İkdam*, 28.11.1914/ 10 Muharrem 1333.

toplumsal psikolojinin iktidar lehine dönüştürülmesinde önemli bir kavramdır. Çünkü gönüllü olmak, iktidarı ve onların aldığı kararı desteklemek olarak anlaşılmaya açıktır. Bu bağlamda, özellikle Araplar arasında böyle bir gönüllülüğten bahsedilmesi, Arapların Osmanlı halifesini desteklediği imajını yaratır.

3.2 Cihad Söylemi ve Stereotipleştirme

Cihad söylemi Osmanlı kamuoyuna savaş sürecinde yükleneceği rolleri açıklarken, bunu iki yol üzerinden yapar. İlki yukarıda açıkladığımız gibi, direkt olarak kendi kitlesinin kimliğini tanımlamaktır. İkincisi ise düşmanı tanımlayarak, düşman hakkında kalıp yargılar üretmekle gerçekleşir. Metinler, Osmanlı kamuoyuna düşmanını tanıtırken, senelerden beri ezilen Müslümanlar anlatısıyla bağlantılı ilerler. Düşmanlar, İslam âlemine eziyet çektirenlerin öznesidir.

“Çektiklerinizi bir düşünün. Harem-i ismetinize [mukaddes ocağımıza] tecavüz ettiler. Harem-i dininize tecavüz ettiler. İnsanlığınıza tecavüz eylediler. Varlığınızı mahvettiler... Düşman parasıyla, Moskof ekmeği ile İngiliz havasıyla, Fransız şarabıyla meşgul olan alçaklara kulak vermeyin.”³⁵¹

Cihad söylemini kurgularken Osmanlı yönetimi, düşmanların ayrıştırılması hususunda ne kadar hassas çalışmış olsa dahir takım çelişkilerden kaçamamışlardır. Bu nokta, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır. Burada ise dikkat edilmesi gereken, mevcut söylemin İtilaf Devletleri hakkında ürettiği yargıların hem Müslümanlara yaptıkları kötülüklerle hem de İttifak Devletleri’ndeki iki Hristiyan Devlet ile kıyaslanarak üretilmesidir. İlk olarak

³⁵¹ *Donanma Mecmuası*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

sultan Mehmet Reşad'ın "Orduma ve Donanmama" başlıklı yazısı ile başlayan ve diğer gazete yazılarında süregelen bir üslubun varlığı dikkat çeker.

"[...] Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri zalimane bir idare altında inlettikleri milyonlarca ehl-i İslam'ın diyaneten ve kalben merbut oldukları hilafet-i muazzamamıza karşı hiçbir su-i fikir beslemekten fariğ olmamışlar ve bize müteveccih olan her müsibet ve felaket müsebbip ve muharrik bulunmuşlardır."³⁵²

"İngiltere ve Rusya hükümetleri bütün muvaffakiyetlerini hilafet-i İslamiye'nin imhasına, Devlet-i Osmaniye'nin inkırazı [bitirilmesi] esasında aramakla İslamiyet'in gayzına (öfkesine) çarpılıyor."³⁵³

Metinlerde, düşmanın hangi ülkeler olduğu belirtildikten hemen sonra bu ülkelerin İslam dinine verdiği zararlar anlatılır. *Senelerden beri ezilen Müslümanlar* söylemi bu aşamada kim tarafından sorusu ile desteklenir ve düşmanlar, Müslümanları senelerden beri ezen İngiltere, Fransa ve Rusya olarak adlandırılmaya başlanır. Sadece İngiltere, Rusya ve Fransa'nın dini bağlamda stigmatizasyonu, iktidarın bu söylemi kurgularken, görmezden geldiği ve muallakta kaldığı bir takım tarihi gerçekleri de gösterir. İktidarın anlattığına göre bu üç devlet çok uzun senelerden beri Müslümanlara baskı uygulamakta, eziyet çekmektedir. Birinci Dünya Savaşı eşğinde oluşmuş, yeni bir durum değildir. Ancak o uzun senelere bakıldığında, siyasi ilişkiler, eziyet çeken Müslümanların varlığına rağmen bu kapsamda bir cihad gerektirmemiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu savaştaki ortak amacı İslam'ı ortadan kaldırmak olarak tanımlanır. İlk nutuklar ve gazete yazıları, Osmanlı yönetiminin, Müslümanların alt kimliklerine vurgu yapmadan genel bir kimlik tanımlaması yapmalarına benzer şekilde, düşmanı

³⁵² "Cihad-ı Ekber Hatt-ı Hümayun", *Donanma Mecmuası*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

³⁵³ "Cihad Kimlere Karşıdır", *Sabah*, 19.11.1914/ 1 Muharrem 1333.

ayırmadan genel bir tanımlama yapar. Ancak zaman geçtikçe düşmanı tek başına, ayrıntılı inceleyen yazıların çoğaldığı tespit edilir.

“[...] Bunlar memliki Osmaniye’yi taksim ederek İslam’ı kaldırmak istediklerinden buna mani olmak üzere cihad ilan olunuyor. Rusya, Fransa ve İngiltere idaresinde milyonlarca ehl-i İslam var. Bunlar daima onların zulüm ve kahrı altında yaşamaktadırlar.”³⁵⁴

“Cenabı hak, zalimleri sevmez. Onlar zalimdir. Onlar kan içen, kan içmekten hoşlanan, dini tahkir eden, ırza göz diken gaddarlardır.”³⁵⁵

“Canavar düşmanlarımız zaten bundan korkarlardı. Nihayet korkuları başlarına geldi. Yarın başlarına kıyamet kopacak, yarın zalim cezasını görecektir.”³⁵⁶

İngiltere, Hindistan ve Mısır’da yaptıkları eylemler ile hain sıfatını kazanmıştır.

“İngilizler bir taraftan Mısır’da hala gazezkarhane, hainane harekete cüretten geri durmuyorlar. Biçare Mısırlıları mütemadiyen tazib ediyorlar [eziyet ediyorlar]. [...] Bütün bu biçareleri kurtaracak, Mısır’da inleyen milyonlarca dindaşlarımıza saadet ve refah müjdeleri isal edecek olan Osmanlı ordusu yaklaşıyor. Allahü azim el şanın inayetiyle, peygamberimiz efendimiz hazretlerinin imdadı ruhaniyetiyle pek tez bir zamanda Mısır İngilizlerin kahr ve istibdatından kurtulacak ve bütün manasıyla yani gasplar tahakkümünden kurtulmuş bir İslam ülkesi olacaktır.”³⁵⁷

“İngilizler, yine o İngilizler de hatta en başlı azasına varıncaya kadar İngiliz hükümeti böyle yine o düsas ve hilekâr olan hükümettir. İslamiyet’e adavette [düşmanlıkta] *** gölgede bırakacak iblishane gayretler gösteren bu hükümet, yılanlar gibi yerlerde sürünerek zehir-i efsan [zehir saçan] olmak yolunu tutmuştur. Fakat hainin foyası bütün bütün meydana çıktı. Artık yılanın başı ezilecektir.”³⁵⁸

Rusya ise İranlı Müslümanlara yaptıkları zulümler aracılığıyla Osmanlı kamuoyunun hedefine yerleştirilir.

“Ruslar öyle entrikalar çeviriyor, öyle desiseler yapıyorlardır ki onlarla başa çıkmak imkân haricindeydi. Sarma ve Urmia havalisinde Rusların yapmadıkları kalmamıştı. [...] Rusları tenkil ile [uzaklaştırma] İranlı kardeşlerimizi onların şerrinden kurtarmak üzere Azerbaycan’a giren Osmanlı ordusuna İran ahrar [köle ve esir olmayanlar] ve kabailin iltihakı, işte cihadın tesir ve tesir harikuladesinden başka neye atf olunabilir?”³⁵⁹

³⁵⁴ “Seyit Bey’in Nutku, Dünkü İhtifal-i Muhteşem”, *İkdam*, 15.11.1914/ 26 Zilhicce 1332.

³⁵⁵ “Müslüman İçin Bayram, Müslümanlık İçin Nur, Müslümanlık İçin Zafer”, *İkdam*, 15.11.1914/26 Zilhicce 1332.

³⁵⁶ *Donanma Mecmuası*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

³⁵⁷“Uhuvvat-i İslam”, *İkdam*, 24.11.1914/ 6 Muharrem 1333.

³⁵⁸ “Hain Daima Korkak Olur”, *Tasvir-i Efkâr*, 19.11.1914/ 1 Muharrem 1333.

³⁵⁹ “Cihat ve Tesirâtı”, *İkdam*, 20.11.1914/ 2 Muharrem 1333.

Müslümanlara yapılan eziyetler, düşmanın Osmanlı kamuoyunun belleğinde yer etmesi için Osmanlı basını tarafından kullanılır. “Makedonya’daki Müslümanlara Neler Yapıyorlar” başlıklı bir gazete haberi, sadece Müslümanların çektiği eziyetleri haber vermenin yanı sıra, İtilaf Devletleri arasında bulunan Sırbistan için kaleme alınmış bir yazı anlamına da gelir:

“Mevsuk [güvenilir] ve husus haberlere göre Makedonya’daki ahaliyi İslamiyenin duçar oldukları mezalim, tahammülfersa [dayanılmaz] bir şekil almıştı. Esasen gayet fakir bir halde, bin mihmet [sıkıntı] ve meşakkatle mevcudiyetini muhafazaya çalışan ahali İslamiye’yi bu kere Sırplar, güya çeteler bahanesiyle son derece tazyike başlamışlardır. Dobran civarında ne kadar Müslüman köyü varsa hepsini yakıp yıkmışlar, ahaliden bazılarını hemen itilaf ve kısmı diğerlerini de koyun sürüsü gibi boğazlamak üzere meçhul bir semte sevk etmişlerdir.”³⁶⁰

Bu gazete haberi, Makedonya’da yaşananları doğrudan aktarmanın yanı sıra, uzun zamandır süre gelen bir durumu da anlatarak, cihad söylemi ile İttihat ve Terakki yönetiminin oluşturmak istediği duygu atmosferine de katkı sağlar. Makedonya’daki Müslümanlara yapılan eziyetler uzun süredir devam etmektedir ve artık dayanılmaz olmuştur. Diğer taraftan anlıyoruz ki, buradaki Müslümanlar kendi hallerinde yaşamaya çalışırken bu saldırılara maruz kalırlar. Bu cümle Osmanlı yönetiminin cihad söyleminde kullandıkları başat bir kavrama da atıf yapar: Haksızlığa uğramışlık ve meşru müdafaa.

Düşmanın sadece bu siyasi konjoktürde değil, uzun zamandan beri Müslümanlara tahakkümü, Osmanlı Devleti’ni yıkmaktan öte İslamiyeti yok etme amacıyla oldukları anlatıldıkça, Osmanlı kamuoyunu ve diğer Müslümanları savaş için motive etmek kolaylaşacaktır. İşte bu amaç doğrultusunda, İttihat ve Terakki yönetiminin, Birinci Dünya Savaşı eşiğinde toplumsal rolleri ve toplumsal aktörler arasındaki ilişkiyi bu kalıp yargılar üzerinden ürettiğini görüyoruz. Dost ve düşman

³⁶⁰ “Makedonya’daki Müslümanlara Neler Yapıyorlar”, *İkdam*, 18.11.1914/ 29 Zilhicce 1332.

ayrımını yaptıktan sonra, cihad söyleminin bir sonraki amacı savaş için gerekli toplumsal motivasyonun sağlanması yönünde olmuştur.

3.3 Cihad Söylemi ile Toplumsal Motivasyonun İnşası

Siyasi ve ekonomik arka planı geriye atıp, savaşa sadece toplumsal olarak baktığımızda, savaş sürecinde, kitlelerin hareketi bir nevi sosyalleşme süreci gibi görülür. Böyle bir benzetme yapmamızın sebebi, savaşan tarafların belli bir kültür içinde, bir toplumsal bağlamda savaşı idrak edecek olmalarıdır. Savaşı bir performans olarak ele alırsak, bu performansın, içinde bulunduğu toplumun anlayışına ve beklentilerine uyması için toplumsallaştırılması, kalıba sokulması ve uyarlanması gerekir.³⁶¹ Bu toplumsal bağlamı yaratacak olanın İttihat ve Terakki hükümeti olduğunu belirtmiştik. Toplumsal rollerin dağıtımından sonra, aktörlerin bu role uygun davranmaları gerekir. Bu sebeple, cihad söyleminde bir sonraki aşama rollerin betimlenmesidir. Başka bir deyişle, rolün gerektirdiği davranış kalıplarını anlatmak gerekir. İttihat ve Terakki yönetimi için, Müslümanların bu savaştaki rolü cephede savaşmaktır. Yani insan gücüdür. Bunun gerçekleşmesi için bir itici güç gereklidir. Ne de olsa, şimdiye kadar Müslümanlar baskı altında yaşamışlardır ve nitekim bundan sonra da bu baskıya ses çıkarmayabilirler. Bu ihtimal karşısında, Osmanlı basını kutsalın toplumları birleştirici özelliğinden tam anlamıyla yararlanır. Toplumsal motivasyonun iki eksen üzerinden sağlanmaya

---

³⁶¹ Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev, Barış Cezar, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 44.

çalıştığı görülür. Fedakârlık söylemi etrafında bir ödül-ceza ikilemi kurulur ve İslamiyet'in yeniden doğuşu söylemi oluşturulur.

3.3.1 Fedakârlık Söylemi

Cihad ilanı ile elde edilmeye çalışılan insan gücünde fedakârlık söylemi başat bir söylem olmuştur. Bu söylemin oluşturulmasında sadece Müslümanlara ne yapmaları gerektiği değil, aynı zamanda geçmişteki Osmanlı askerlerinin ve Peygamberin yaptıkları da hatırlatılarak, onlara karşı da bir sorumluluk duygusu yaratılmak istenir. Bu durum, kutsal etrafında örgütlenen bir toplumsal hareketin tasarlandığı algısını güçlendirir. Fedakârlık söyleminin altında şehitlik bir ödül olarak gösterilir. Enver Paşa'nın nutku bu tespitleri yapabilmek için önemli bir örnektir:

“Ancak her zabıt, her asker unutmamalıdır ki harp meydanı fedakârlık meydanıdır. Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak ayak direr, sonuna kadar sebat ederse o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki Osmanlı askerinden şanlı, Osmanlı askerinden fedakâr hiçbir asker yoktur. Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda peygamberimizin ve sahabeyi güzün efendimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakiki evladı olduğumuzu göstermek bizden sonra geleceklerin lanetlerinden kurtulmak istersek çalışalım. Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslam ve eski vatandaşlarımız hep bizim muzafferiyetimize dua ediyor. Ölümden kimse kurtulmayacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara... İleri! Daima ileri ki zafer, şan, şahadet, cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübarek ve mukaddes şehitlerimizin ruhuna “Fatıha”

Bu nutuk, savaşın toplumsallaştırılması için onu idealize etmenin gerekliliğini akıllara getirir. Enver Paşa, Müslümanlardan ve Osmanlı askerlerinden beklentilerinin sadece bir beklenti olmadığını, geçmişte bu karakterde ve nitelikte Müslümanların olduğunu ve tıpkı onlar gibi bugün de istedikleri sonucu elde edebilecekleri izlenimini yaratmaya çalışır. Mehmet Reşad'ın askerlere seslenişine

baktığımızda sadece bazı nüanslar görürüz. Söylem dizimi neredeyse aynıdır. Önce askerliğin fedakârlık gerektirdiği, fedakâr olanın her sonuçta kazançlı olacağı- ölse bile şehit olarak öleceği-, tarihimizin bu fedakârlıklar üzerine kurulduğu farklı cümleler ile anlatılır.

“Kahraman askerlerim,

Din-i mübinimize, vatan-ı azizimize kasteden düşmanlara açtığımız bu gaza ve cihad yolunda bir an evvel azm-ü sebattan ve fedakârlıktan ayrılmayınız. Düşmana arslanlar gibi salvet ediniz. Zira hem devletimiz, hem fetva-ı şerife ile davet ettiğimiz üç yüz milyon ehl-i İslam’ın hayat ve bekası sizlerin muzafferiyetinize bağlıdır. Mescitlerde, camilerde, Kâbetullah huzur-i Rabb-il-âlemine kemal-i vecd-ü istiğfak ile müteveccih üç yüz milyon masum ve mazlum mümin kalbinin dua ve temenniyeti sizinle beraberdir.”

Cihada katılan herkese bir sorumluluk yüklenmiş ve sorumluluklarını yerine getirmek için fedakâr ve sabırlı olmalarının altı çizilmiştir. Sabır bu söylemde önemli bir kelimedir. Osmanlı Devleti’nin savaşa girerken askeri ve ekonomik gücünün savaş şartlarını kaldıramayacağı ve Almanların desteği ile toparlanabildiği bilinmektedir. Cephelerden gelebilecek kötü haberler karşısında ve savaş sırasında karşılaşılabilecek firarların önüne geçmek için sabır ve fedakârlık, önemli bir kalkan görevi üstlenecektir.

“Ey Müslümanlar Cihad! Yürüyün. Bakın Cenab-ı Hakk Nusret vaat etmiştir. Nusreti ayağımıza göndermiştir. Bu nimetin kadrini bilmeyecek miyiz? İşte Fetva-ı Şerif. Bir mucibi emir, Kur’an, Bizi malımızla, canımızla, erkeğimizle, kadınımla cihada davet ediyor. Cihad... Cihad... Cihad... İleri atılın. Durmayın. Zililane hayatı unutun. Şerefli ölüme koşun. Moskof’un kuleliğinden, İngiliz’in kırbacından, Fransız’ın kılıcından kurtulun. Hükm-ü Kur’an’a münkad olun. Camilerinize çan, evlerinize çelib takılmasın. İleri... Daima ileri... Zafer için, Kur’an için, namus için, ileri...”³⁶²

Burada Fetva-ı Şerif Allah tarafından Müslümanlara gönderilmiş kutsal bir yardım olarak karşımıza çıkıyor. Ancak, Fetva-ı Şerif’in bu metinde şiddetle vurgulanan kutsallığı, İttihat ve Terakki yönetiminin pragmatizminin ve cihad

³⁶² *Donanma Mecmuası*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

kararının arkasındaki dünyevi koşulları da gösterir. Toplumsal motivasyonlar ve tehditler dini semboller üzerinden yapılır. Savaşın kaybedildiği takdirde, İslamiyet'in ortadan kalkacağı tehdidi cami ve çan örneği ile açıklanırken, Allah yolunda ölmenin kutsallığının altı çizilir. Fetva-ı Şerif, burada bir kez daha sihirli bir çözüm olarak anlatılır. Fetva-yı Şerif savaş kararını, Müslümanlar askerleri, cihad seferberliği, şerefli ölüm şehitliği, camilere çanların asılması olası bir mağlubiyeti betimler. Yani tamamen dünyevi şartlarda, savaş durumunda kullanılan kavramlar, dini bir anlam yüklenerek anlatılır.

“[...] Dünyada cennet, ahirette cennet... Yaşayanlar göğüslerini dolduran iman için muzaffer, selametkarın bir akıbet, ölenler, hak ve hüda yolunda şehit olanlar da ezeli ve ebedi bir cennet göreceklerdi. Sanki herkes kendi kendine şimdiye kadar neden bugünün gelmemiş olduğunu, neden bütün Müslümanların böyle bir davet-i kudsiyeyle liva-i mansur [üstün gelen] İslam âleminde toplanmış olduğunu soruyor gibiydi. Mademki İslam bu kadar gaddar hücumlara uğramış, bu kadar hain suikastlara maruz kalmıştı, acaba neden şimdiye kadar bu cihad ilan edilmemiş, kıyam tahkik etmemiş, bu âlem canlanmamıştı? [...] İslamlık fedakârlık dinidir. Peygamber-i zişanın neşrine mamur olduğu bu kutsi dinin en büyük hasleti ise fedakârlık için avz [sığınma] kabul etmemiştir. Hepimiz, hepimiz için, hepimizdeki hak için insaniyet ve fazilet düşmanlarına karşı harp edeceğiz.”³⁶³

Bu metin, fedakârlıkta bulunanlara cennet vadederek, cihadın gerekliliği ve hatta geç kalınmış bir ilan olduğunu vurguluyor. Metinleri okuduğumuzda, herkesin bugünü sabırsızlıkla beklediğini, bu hususta bir gönül birliği içinde olduklarını ve her türlü fedakârlığa hazır olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünce, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaratmaya çalıştığı birlik ve beraberlik izlenimidir. Yapılan fedakârlık karşısında vaat edilen bir mükâfat olduğu gibi, fedakârlıktan kaçınıldığı takdirde Müslümanları bekleyen bir ceza olduğu da belirtilerek, bir nevi tehditkâr bir söylem de ortaya çıkmıştır. İlk olarak Fetva-ı Şerife'nin üçüncü maddesine baktığımızda bu tehdidi görüyoruz:

³⁶³ “İslam'ın Günü”, *Tanin*, 15.11.1914/ 26 Zilhicce 1332.

“Bu surette maksudun husulü cemi Müslüminin cihada meserret etmelerine [sevinmelerine] mütevekkif iken bazıları neuzu-b-illah teali tahallüf etseler [uygun bulmazsalar] tahallüfleri masiyet [günah] olup gazabı ilahiye ve bu masiyeti şenianın [başkaldırının, isyanın] cezasına müstahak olurlar mı?

El Cevap: Olurlar”³⁶⁴

Cihada katılmayanların günahkâr oldukları ve bunun cezasını çekeceklerini belirten bu maddenin devamında, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na karşı savaşıyan Müslümanların da sonsuz azaba maruz kalacakları belirtilmiş ve İngiltere, Fransa ve Rusya’daki Müslümanların İslam Devletleri’ne karşı savaşmalarının da haram olduğu ve bunu yapanlara cehennem ateşinin müstahak olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir gazete yazısı cihattan kaçanlar hakkında şu sözlere yer vermiştir:

“Elinden geleni ifadan ictinab edenlerin [sakınanların] cezası Fetva-ı Şerife’de zikr ve ityan buyurulmuştur [bildirilmiştir]. Artık buna göre gözümüzü dört açmalıyız. Dakika fevt edecek [geçip gidecek] zamanda değiliz. [...] Namusumuzla, haysiyetimizle, vakarımızla, mükerrem ahlakimizle, bütün hamiyetimiz ve varlığımızla vazife başına!”³⁶⁵

Cihattan kaçanlar cehennem azabının yanı sıra, namus, haysiyet, ahlak gibi toplumsal değerlerden vazgeçmiş sayılacaklardır. Cihat, bu bağlamda, bir denetim mekanizması işlevi de edinmiştir.

3.3.2 İslamiyet’in Yeniden Doğuşu

Cihad ile ilgili metinlerin en başına dönecek olursak, metinlerin hemen hemen tamamının Müslümanların çektiği sıkıntılardan başladığını, cihadın bu sürecin doğal sonucu olarak ortaya çıktığını vurguladığını görürüz. Okuyucuya bir Müslüman olarak baskı altında olduğunu, ezildiğini söyler ve bunu sürekli tekrar

³⁶⁴ “Fetva-ı Şerife”, Sabah, 14.11.1914/ 25 Zilhicce 1332.

³⁶⁵ *İkdam*, 15.11.1914/ 26 Zilhicce 1332.

ederek, bu durumun okuyucu tarafından içselleştirilmesini sağlar. Bunu yaparak aynı zamanda bir toplumsal psikoloji yaratmış olur. Okuyucuyu böyle bir toplumsal psikolojiye hazırladıktan sonra, bir uyanış söylemini devreye sokarak, kutsal etrafında birleşecek bir toplumsal hareket inşa etmeye başlar.

“Onlar kanımıza ve canımıza o kadar susamışlar, bizi ezmek için o kadar kuvvet kazanmış idiler ki biz acz ve lal kalıyorduk. Fakat nihayet masumların ah ve inin [inleme] ile biçarelerin gözyaşlarıyla tekrar eyledikleri temenniyat nezd hazreti kibriyada mazhar kabul oldu. Ufuku İslamiyet’te bir nur feyz ve necat parladı. Bunu bize yeryüzünde mekân bütün ahali İslam’ın halifeyi muazzama tebşir buyurdu [müjdeledi] ve vaka-yı hadisat [olaylar] alam bi-l-fiil ispata medar oldu. Şimdi bunun tesiriyle gönüllerde uyanan tatlı ümitlerin intibati, simalarda tecelli ediyor. Birkaç asırdan beri ancak şimdi âlem-i İslam’ın yüzü gülüyordu. Cenab-ı Hakk’ın inayet sübhaniyesi ve Hazreti Peygamber’in imdatı ruhhanisiyle bundan sonra ilelebet mesrur olmamıza [sevinmemize] tazarru ve temenni eyleriz.”³⁶⁶

Diğer metinlerde kullanılan kelime tamlamaları, söz dizimi, dini referansların hepsi burada da tekrar edilmiştir. Bu metin, bugüne kadar ezilen Müslümanlara bir umut vaat ederek, dini bir galeyana üzerinden savaş için gerekli toplumsal motivasyonun toplumsal eyleme dönüştürülmesine yardım eder.

“[...] bizim sükût ettiğimiz dakikada, mücahidin, ümmette ellerindeki kılıç hamaseti hudutlarımızdan, eski hudutlarımızda, ufuklardan daha uzak ve geniş bir fetihler alanı üzerinde yenilmiş bir düşmana karşı olgunlukla kınlarına koyacaklar. Artık İslam kurtulacak! [...] artık Rus’un, İngiliz’in esiri olmadığını düşünerek huzur-u kalbiyle ibadet edebilecek!”³⁶⁷

“Bu cihattan mazisinin zararlarını telafi etmiş, şanlı ve kavi bir devlet olarak çıkacağımıza eminim. [...] Şehitlerimiz, şüheda-i salifiye müjde-i zafer götürsün. Sağ kalanlarınızın gazası mübarek, kılıcı keskin olsun.”³⁶⁸

Ezilmiş ve bu duruma boyun eğmiş Müslümanlar olmaktan çıkıp, harekete geçildiği takdirde, düşmanın bu zamana kadar alışkın olmadığı yeni bir Müslüman kimliği ile karşılaşacağını ve bu değişim karşısında düşmanın korkacağını vurgulayan bu metin, okuyucuyu harekete geçirmek için gerekli psikolojiyi

³⁶⁶ “Tecelliyat ve Tezahürat-i İslamiye”, *İkdam*, 14.11.1914/ 25 Zilhicce 1332.

³⁶⁷ “İlan-ı Cihattan Sonra”, *Sabah*, 16.11.1914/ 27 Zilhicce 1332.

³⁶⁸ “Cihad-ı Ekber Hatt-ı Hümayün”, *Donanma Mecmuası*, 14.11.1914/ 25 Zilhicce 1332.

hazırlamaya çalışır. Düşman, siyasi, askeri ve ekonomik donanımından ziyade, Müslümanların suskunluğundan, tepkisizliğinden cesaret alarak Müslümanlar üzerinde baskı kurabilmiştir. Ancak cihad sayesinde, bu durum son bulacak ve Müslümanlar başarılı olacaktır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na giriş koşulları, askeri ve ekonomik durumu bilindiğinde, metinlerin tekrar ettiği umut söylemi daha net anlaşılacaktır. Savaşa giriş şartları, olumlu, umut dolu bir söylem üzerinde ısrar etmeyi gerektirir. Cihad söylemine genel olarak baktığımızda aslında cihadı bir kurtarıcı gibi müjdeleyen, cihad sayesinde bir kurtuluş vaat eden bir söylem kurgulandığını görsek bile, detaylara indiğimizde, bu söylemin korku, tehdit gibi unsurları içerdiğini söyleyebiliriz. Üstelik bu tehditkâr ton, aralara serpiştirilmemiş sıkça tekrar edilmiştir. Bazı tarihsel gerçekler yok sayılmış, siyasi çelişkilerin üstü kapatılmaya çalışılmış, toplum sadece tek bir amaca yönlendirilmek istenmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı yurttaşlarının hayatına, İttihat ve Terakki liderleri ve müttefikleri tarafından hazırlanan bir gündem ile girmiştir. 14 Kasım 1914 tarihinde ilan edilen cihad, Osmanlı yurttaşları için savaşı başka bir eksene kaydırmıştır. Öncelikle, bu çalışmada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hangi motivasyonlar doğrultusunda Cihad-ı Ekber'i ilan ettiklerine bakılmıştır. Savaş ve göçler, siyasi karar alma süreçlerinde etkili olmuştur. Balkan Savaşları'nın ardından nüfus kompozisyonu değişen Osmanlı Devleti, ideolojilerini bu yeni duruma göre tanımlamıştır. Sınırlar içinde Müslüman nüfusun oranı arttıkça, İslami söylem de yükselmiştir. Bunun yanı sıra, Balkan Savaşları, savaşın, toplumun maddi ve manevi desteği olmaksızın başarılı olmayacağını da Osmanlı yöneticilerine göstermiştir. Bu sebeple yeni savaş eşiğinde, beklenen maddi ve manevi kenetlenmenin gerçekleşmesi için halka bir motivasyon kaynağı yaratılmalıdır. Cihad-ı Ekber ilanı bu motivasyon görevini üstlenmiştir. Ayrıca Almanya'nın Osmanlı Devleti ile müttefik olma sebeplerinden en önemlisi dini paradigmalardır. Almanya, Osmanlı Halifesinin cihad ilanı ile ayaklanacak üç yüz milyon Müslüman nüfusu olduğu ihtimalini ciddiye almıştır. Nüfus dinamikleri, Osmanlı halkının Balkan Savaşlarından kalma savaş yorgunluğu ve Almanya ile müttefiklik, Cihad-ı Ekber'in arkasındaki üç temel dürtü olmuştur.

Neden Cihad-ı Ekber ilan edilmeli sorusunu cevaplamak bugünkü siyaset, toplum ve din ilişkisini anlamak açısından da önemlidir. Bu çalışma boyunca tespit edilen birtakım bulgular, dini ideolojilerin, toplumsal örgütlenmedeki rolünün bir

gelenek olarak hala devam ettiğini ve bunun modern siyasetin önemli bir parçası olduğunu vurgulamak için önemli olmuştur.

Çalışmada iddia edilen psikolojik operasyonun düzgün işleyebilmesi için ihtiyaç duyduğu temel iki dinamik; hedef kitle ve medya olmuştur. Söylemler seçilmiş hedef kitleye uygun olacak şekilde düzenlenmiş ve yazılı basın aracılığı ile kamuoyuna duyurulmuştur. Bu çalışmada seçilmiş hedef kitle olarak yorumladığımız grup Müslümanlar, medya olarak incelediğimiz ise Osmanlı yönetici elitlerinin tekelindeki medya olmuştur. Bu iki dinamik arasındaki ilişki, günümüz toplumu ile de birtakım benzerlikler göstermektedir. Siyasi iktidarın kontrolündeki yazılı ve görsel medya kanallarının takibi yapıldığında, Cihad-ı Ekber İlanı sürecinde gözlemlenen birtakım eylemlerin devam ettirildiği görülür. Siyasi ve dünyevi gündemler, belli bir ideoloji ile ilişkilendirilerek anlatılmaya başlandığında, ortaya başka bir gerçeklik çıkar. Bu durumda kamuoyu, karar alma sürecinde var olan siyasi gündemden uzaklaşarak, olayları, sunulan ideolojik bağlam içinde değerlendirme refleksi gösterir. Bu ideolojik refleks, Cihad-ı Ekber İlanı'nda uygulanan psikolojik operasyondan farklı bir süreç değildir.

Bu çalışma, siyasi bağlamın yerinden oynatılıp farklı bir kontekst içinde kamuoyuna sunulmasını gösteren önemli bir örnek olarak seçilmiştir. Çalışmanın bazı bölümlerinde vurgulanan “geleneğin yeniden icadı” söylemi de çalışmanın güncel olarak da ele alınıp, yorumlanabileceğini gösterir. Günümüz medyası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolündeki medya organlarının, Cihad-ı Ekber İlanı gibi belirli bir olay üzerinden karşılaştırılması başka bir çalışma konusu olabilir. Bu çalışmada, iddia edilen psikolojik operasyonun uzun yıllar süren savaş şartlarında ne derece başarılı olduğuna bakılmamıştır. Bu çalışmada, savaşın dini

söylemler etrafında yeniden kurgulanması, Osmanlı Devleti'nin hilafet ve cihad tecrübelerinden gelen mirasını, Birinci Dünya Savaşı'nda kullanma çabası olarak yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA

Hatırat ve Günlükler

Bardakçı, Murat. *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Yayınları, 2012.

Karabekir, Kazım. *I. Dünya Savaşı Anıları, Cihan Harbine Neden Girdik? Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik: Irak Cephesi, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. Düzenleyen: Ziver Öktem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Mühlman, Carl. *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?* Çeviren Kadir Kon. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Paşa, Cemal. *Cemal Paşa Hatıralar*. Düzenleyen: Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Paşa, Enver. *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*. Düzenleyen: M. Şükrü Hanioglu. İstanbul: Der Yayınları, 1989.

Paşa, İbrahim. *İstanbul'da Savaş Günleri. Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*. Düzenleyen: İ. Bahtiyar İstekli. İstanbul: Yeditepe Yayıncılık, 2016.

Sanders, Liman von. *Türkiye'de Beş Yıl*. Çeviren Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Ürgüplü, Ali Suat. *Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*. Düzenleyen: Ali Suat Ürgüplü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Yalman, Ahmed Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Düzenleyen: Erol Şadi Erdiñç. İstanbul: Pera Turizim ve Ticaret A.Ş, 1997.

İkincil Kaynaklar

Ahmad, Feroz. *İttihtat ve Terakki 1908-1914*. Çeviren Nuran Yavuz. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Akçam, Taner. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: Su Yayınları, 2001.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Düzenleyen: Mustafa Yeni. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

Akpınar, Ömer Faruk. «İslam Edebiyatında Kitabü'l Cihad'ların Muhteva Gelişimi.» Düzenleyen: Yılmaz Daşcıoğlu. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri*. Sakarya : Sakarya Üniversitesi, 2016. 255-282.

Aksakal, Mustafa. *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Aksakal, Mustafa. «Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad.» *War in History* (SAGE) 18, no. 2 (2011): 184-199.

Aksakal, Mustafa. «The Ottoman Proclamation of Jihad.» *Jihad and Islam in World War I. Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* içinde, düzenleyen: Erik-Jan Zürcher, 53-69. Leiden University Press, 2016.

Aksakal, Mustafa. «The Trainees Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammed: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History.» *Just Wars, Holy Wars and Jihads: Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges* içinde, düzenleyen: Sohail H. Hashmi, 190-206. Oxford University Press, 2012.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Aktar, Ayhan. «Osmanlı Meclisi Ermeni Meselesini Tartışıyor, Kasım-Aralık 1918.» *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. 353-382.

Aktar, Ayhan. «Yüzbaşı Torosyan'ın Adı Yok.» *Yüzbaşı Sarkis Torosyan Çanakkale'den Filistin Cephesine* içinde, düzenleyen: Ayhan Aktar, çeviren Gizem Şakar. İstanbul: İletişim, 2012.

Arıkan, Mustafa. «Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-İran İlişkileri 1914-1918.» Yayınlanmamış Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çeviren Korkmaz Alemdar. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007.

Artuç, Nevzat. *Cemal Paşa*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008.

Ashmead-Bartlett, Ellis. *Türklerin Rumeli'ye Vedası*. Çeviren H. Büşra Yavuz
Görkem Şengün. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Avcı, Orhan. *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*. Ankara: Vadi Yayıncılık, 2004.

Ayaydın, Rıdvan. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı
Ekber Faaliyetleri" Yayınlanmamış İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları
Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

Barker, C, Galasinski, D. *Cultural Studies and Discourse Analysis: A dialogue on
language and identity*. London: Sage, 2001

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Düzenleyen: Ahmet Kuyaş. İstanbul:
Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul:
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Bowker, John. «Jihad.» *The Oxford Dictionary of World Religion*. 1997. 501.

Certeau, Michel De. *Gündelik Hayatın Keşfi I*. Çeviren Lale Arslan Özcan. Ankara:
Dost Kitabevi, 2009.

Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çeviren Âlâeddin Şenal. İstanbul:
Ayrıntı Yayınları, 2014.

Çam, M. Mert "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp
Faaliyetleri" T.C Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek
Lisans Tezi, İstanbul, 2016

Çetinkaya, Y. Doğan. «Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses
in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-1913).» *Internation*

Journal of Middle East Studies (Cambridge University Press), no. 46
(2014): 759-778.

—. *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Çoban, Savaş. «İktidarın Medyası.» *Medya ve İktidar: Hegemonya, Statüko, Direniş içinde*, düzenleyen: Savaş Çoban Esra Arsan, 27-52. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014.

Deringil, Selim. *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.

Dinçer, Serdar. *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

—. *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Eaghton, Terry. *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Ertaş, Mehmet Yaşar. «Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Gâza.» *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27, no. 1 (2012): 79-100.

Eyicil, Ahmet. *Dr. Nazım Bey / İttihad ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)*. Ankara: Gün Yayıncılık, 2004.

Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. Çeviren Ali Berktaş. Ankara: Homer Kitabevi, 2006.

Goffman, Erving. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev, Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

Gossman, Lionel. *The Passion of Max von Oppenheim: Archeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*. Cambridge: OpenBook Publishers, 2013.

Gök, Nurşen. «Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler.» *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, no. 43 (2008): 77-93.

Hagen, Gottfried. «German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies.» *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24, no. 2 (2004): 145-162.

Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.

Hanioğlu, M. Şükrü. «Ottoman Jihad or Jihads, The Ottoman Shî Jihad, The Successful One.» *Jihad and Islam in World War I, Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* içinde, düzenleyen: Eric-Jan Zürcher, 117-134. Leiden Press University, 2016.

—. *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995.

İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çeviren Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

İrvan, Süleyman. «Suskunluk Sarmalı Kuramı ve Elisabeth Noelle Neumann'ın Özgeçmişi.» *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, no. 6 (1997): 421-450.

Kale, Başak. «Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri.» *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* içinde, düzenleyen: Ayhan Kaya M. Murat Erdoğan, 155-167. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Karpat, Kemal H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Çeviren Recep Boztemur. Ankara: İmge Yayınevi, 2004.

—. *İslam'ın Siyasallaşması*. Çeviren Şiar Yalçın. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

—. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

—. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. Çeviren Bahar Tırnakçı. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.

—. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

—. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul : Timaş Yayınları, 2013.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015.

Kon, Kadir. *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Köroğlu, Erol. «Propaganda or Culture War, Jihad, Islam, and Nationalism in Turkish Literature during World War I.» *Jihad and Islam in World War I*,

Studies on the Ottoman Jihad at the Centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany" içinde, düzenleyen: Eric-Jan Zürcher, 135-151. Leiden University Press, 2016.

Köse, Saffet. «Cihad Şiddete Referans Olabilir mi?» *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 9 (2007): 37-70.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

—. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

McMeekin, Sean. *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2010.

Noth, Albrecht. *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*. Çeviren İhsan Catay. İstanbul: Özne Yayınları, 1999.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

Özcan, Azmi. «İngiltere'de Hilafet Tartışmaları, 1873-1909.» *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1998: 49-71.

—. *Panislamizm. Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.

Özçelik, Selahittin. *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2000.

Özel, Ahmet. *Dârulislam, Dârulharb: İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

- Panzac, Daniel. *La Marine Ottomane. De l'Appogée à la Chute de l'Empire (1572-1923)*. Paris: CNRS Editions, 2009.
- Ricoeur, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çeviren M. Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*. Çeviren Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Scott, J.C. *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*. Çeviren Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Shaw, Stanford J. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Birinci Cilt Savaşa Giriş*. Çeviren Beyza Sümer Aydaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Stoddard, Dr. Philip Hendrick. *Teşkilât-ı Mahsusa Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*. Çeviren Tansel Demirel. İstanbul: Arma Yayınları, 2003.
- Tekeli, İlhan. «Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler.» *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri* içinde, düzenleyen: Bahar Şahin Ayhan Kaya, 447-474. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Tekeli, İlhan, ve Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Tekin, Şinasi. «Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler.» *Tarih ve Toplum* (İletişim Yayınları) 19, no. 109 (1993): 9-18.

Tetik, Ahmet. *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyya Dairesi) Tarihi, Cilt I: 1914-1916*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Tuğluca, Murat. «"Kutsal İttifak'a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad ve Nefir Amm İlanı (1686).» *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 1 (2016): 299-318.

Tuğrul, Saime. *Canım Sana Fedâ*. İstanbul: İletişim , 2014.

—. *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler. İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918 Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Yérasimos, Stéphane. «Les Arabes et Les Turcs: Quelques Repères sur un Chemin Tortueux.» *Hérodote*, 1991: 169-193.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul: Kitabevi, 2009.

Yılmaz, Yasin. «Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (SAV) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları.» *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, no. 22 (2013): 285-307.

Yurdusev, A. Nuri. «Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period.» *Just Wars, Holy Wars and Jihads: Christian, Jewish and Muslim Encounters and Exchanges* içinde, düzenleyen: Sohail H. Hashmi, 190-206. Oxford University Press, 2012.

Zürcher, Eric-Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

— . *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*. Çeviren Lütfi Yalçın. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Dâhiliye Nezareti Defterleri

Hariciye Nezareti Belgeleri, Siyasi Kısım Belgeleri

Meclis-i Vükela Mazbataları

Şûra'yı Devlet Defterleri

Sürelî Yayınlar

Donanma Mecmuası

İkdam

L'Echo d'Algèr

Sabah

Sırad-ı Müstakim

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Volkan

Web Siteleri

<http://www.agos.com.tr/>

<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/>

<http://www.islamansiklopedisi.info/>

<http://gallica.bnf.fr/>

<http://www.taraf.com.tr/>